

ОБРАЗОВАНИЕ

**НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ
В МИРЕ**

международный научный электронный журнал

*Выпуск журнала № 46
Часть-10_ Июнь -2024*

OPEN ACCESS

ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ

международный научный электронный журнал

Июнь - 2024 год

ЧАСТЬ - 10

STRATEGIES FOR TEACHING ENGLISH GRAMMAR AND VOCABULARY TO NON-NATIVE SPEAKERS

Malokhatkhon Norboeva

*EFL Teacher, Secondary School No. 41,
Yangikurgan District, Namangan Region*

Abstract

Teaching English grammar and vocabulary to non-native speakers requires a multifaceted and integrated approach. This article examines evidence-based strategies that educators can employ to support the development of learners' grammatical accuracy and lexical competence.

The discussion explores the benefits of explicit grammar instruction, where learners are directly taught grammatical rules and structures, as well as the merits of implicit grammar learning, where learners inductively discover patterns through meaningful exposure to the language. The article highlights the importance of tailoring instruction to learners' proficiency levels, scaffolding the learning process from simpler to more complex structures. Moreover, the article emphasises the strategic integration of vocabulary development within grammar instruction. Techniques such as contextualising language learning, explicitly addressing the relationships between grammar and vocabulary, and designing vocabulary-driven grammar lessons are presented as effective means of fostering holistic language acquisition.

By combining direct instruction, incidental learning, and strategy-based methods, educators can support non-native English speakers in developing both grammatical accuracy and lexical competence. This integrated approach is crucial for empowering learners to communicate confidently and effectively in a wide range of English language contexts. The article provides practical guidance and research-informed recommendations for teachers to implement these strategies in their classrooms, ultimately enhancing the language development of non-native English speakers.

Keywords: English, teaching, ESL, grammar, vocabulary

Introduction

Importance of grammar and vocabulary in English language learning. The foundation of any language is its grammar and vocabulary. Grammar provides the

structural framework that enables people to convey meaning and ideas coherently, while vocabulary supplies the building blocks of that meaning (Nation, 2001). Mastery of these linguistic elements is crucial for developing communicative competence in a second or foreign language learning process. Language learners will struggle to comprehend and produce natural, fluent speech without a solid grasp of grammar rules and a sufficiently large vocabulary (Celce-Murcia, 2014).

Challenges non-native speakers face in mastering these skills. For non-native English speakers, acquiring proficiency in grammar and vocabulary can pose significant challenges. Differences in the grammatical structures and lexical systems of their native language(s) and English often lead to persistent errors and difficulties (Larsen-Freeman, 2003). Learners may face trouble comprehending complex grammatical constructions or differentiating between subtle nuances in word meanings. The sheer volume of vocabulary required for fluent communication in English can also overwhelm non-native speakers (Ellis, 2015).

Thesis. Effective teaching strategies may help non-native English learners develop stronger grammar and vocabulary competencies. Despite the inherent difficulties, non-native English learners can develop robust grammar and vocabulary skills by strategically implementing effective teaching methods. By employing a range of instructional approaches that address the unique needs and learning preferences of diverse language learners, educators can help their students build a solid foundation in these essential language components. This essay will discuss several key strategies for teaching English grammar and vocabulary to non-native speakers, drawing on insights from second language acquisition research and best practices in English as a Foreign Language (EFL) pedagogy.

I. Teaching Grammar Effectively

The debate surrounding explicit and implicit grammar instruction highlights the complexities involved in effectively teaching grammar to language learners. While both approaches have their own merits, the most effective grammar teaching often involves a balanced and integrated approach that considers the unique needs and learning preferences of the students.

One key factor in determining the appropriate instructional approach is the learners' proficiency level and prior knowledge. For beginners or learners with limited exposure to the target language, explicit grammar instruction may provide a crucial foundation by introducing the core structures, rules, and terminology. This explicit

knowledge can serve as a starting point for learners to develop a deeper understanding and build their grammatical competence (Larsen-Freeman, 2003).

As learners progress to higher proficiency levels, the role of implicit grammar learning becomes increasingly important. Exposing learners to authentic, meaningful input and engaging them in communicative activities that require the use of target grammar structures can facilitate the natural acquisition of grammatical knowledge (Ellis, 2006). This implicit approach aligns with Krashen's (1982) Input Hypothesis, which posits that language acquisition occurs subconsciously through comprehensible and meaningful input, without the need for explicit rule explanations.

However, the dichotomy between explicit and implicit instruction is not always clear-cut. Effective grammar teaching often involves a combination of both approaches, where explicit instruction is used to provide a foundation and to address specific grammar points while implicit learning is fostered through exposure to language in use and opportunities for meaningful practice (Spada & Lightbown, 2008). This integrated approach acknowledges that both conscious rule-learning and unconscious pattern-recognition play important roles in the acquisition of grammatical competence. Furthermore, the specific instructional techniques employed within the explicit and implicit approaches can vary depending on the learning context and the needs of the learners. For example, within the explicit instruction framework, teachers may use deductive methods, where grammatical rules are presented first, or inductive methods, where learners are guided to discover the rules through examples (Ur, 1988). In the same way, implicit learning may be facilitated through various activities, such as input-based tasks, focused noticing exercises, or output-driven communicative tasks (Ellis, 2003).

The most effective grammar instruction is one that is tailored to the specific needs and characteristics of the learners. This may be a combination of explicit and implicit approaches, with a focus on providing the necessary scaffolding and support to guide learners towards greater grammatical proficiency. Additionally, integrating grammar instruction within the broader context of language learning, such as through the use of content-based or task-based approaches, can further enhance the relevance and effectiveness of grammar teaching (Nassaji & Fotos, 2004).

By adopting a flexible and adaptive approach to grammar instruction, educators can create learning environments that foster the development of grammatical knowledge, while also promoting the overall communicative competence of language learners. This holistic and learner-centred perspective on grammar teaching may

contribute to the successful acquisition of English and empower learners to communicate effectively in a wide range of contexts.

II. Building Vocabulary Knowledge

Developing a robust vocabulary is a crucial component of English language learning for non-native speakers. Effective vocabulary instruction involves a multi-faceted approach that combines direct teaching methods with opportunities for incidental learning and the development of autonomous vocabulary-building strategies.

Direct vocabulary teaching. One key strategy for building vocabulary knowledge is by direct instruction, where teachers intentionally introduce high-frequency words and phrases to learners. Nation (2001) emphasises the importance of focusing on the most common and useful vocabulary, as this forms the foundation for learners to effectively communicate in a wide number of contexts. When presenting new vocabulary, teachers should provide clear definitions, relevant examples, and visual aids to help with the comprehension and retention (Boers & Lindstromberg, 2008). Encouraging learners to engage in repeated retrieval practice, such as through flashcards, quizzes, and other mnemonic strategies, can also enhance vocabulary acquisition and long-term recall (Baddeley, 1990).

Incidental vocabulary learning. While direct vocabulary instruction is valuable, research suggests that a significant portion of vocabulary may also be learnt incidentally through exposure to the language in context (Krashen, 1989). By encountering new words in authentic reading and listening materials, learners will have the opportunity to infer meanings and develop a deeper understanding of how the words are used. Strategies such as guessing word meanings from context, analysing word parts and roots, and using dictionaries and thesauruses can foster these incidental vocabulary-learning skills (Schmitt, 2000). Promoting extensive reading and listening activities, where learners are immersed in language-rich environments, can further support the incidental acquisition of vocabulary (Day & Bamford, 1998).

Developing vocabulary learning strategies. It is also important to equip non-native English learners with effective vocabulary learning strategies that they can apply independently. This includes teaching them to recognise and utilise common word roots, prefixes, and suffixes, as these morphological elements can provide valuable clues for deciphering the meanings of unfamiliar words (Nagy & Anderson, 1984). Encouraging learners to actively engage with dictionaries, thesauruses, and other reference materials can also help them build their vocabulary knowledge and expand their linguistic repertoire (Gu & Johnson, 1996). Furthermore, promoting autonomous

vocabulary expansion through goal-setting, self-monitoring, and personalised learning activities can foster learner agency and long-term vocabulary growth (Schmitt & Schmitt, 1995).

The integration of these various vocabulary-building strategies, tailored to the specific needs and learning preferences of the target population, can create a comprehensive and effective approach to vocabulary instruction. By combining direct teaching, incidental learning, and the development of strategic skills, educators can empower non-native English learners to develop a strong and versatile vocabulary that supports their overall language proficiency.

It is important to note that while this section has focused on building vocabulary knowledge, the effective teaching of English grammar and vocabulary are closely intertwined and should be approached synergistically. The next section of this essay will explore strategies for integrating grammar and vocabulary instruction to maximise their impact on language learning.

III. Integrating Grammar and Vocabulary Instruction

While the previous sections have addressed teaching grammar and vocabulary as distinct components of language learning, it is important to recognise the inherent relationship of these linguistic elements. Effective English instruction for non-native speakers should involve the strategic integration of grammar and vocabulary, as this can lead to more holistic and meaningful language development.

The Relationship between Grammar and Vocabulary. Grammar and vocabulary are inseparably linked, as the appropriate use of grammatical structures is dependent on the learner's knowledge of relevant vocabulary (Celce-Murcia & Larsen-Freeman, 1999). Conversely, the comprehension and production of vocabulary are often shaped by the learner's understanding of the grammatical rules that govern word usage and sentence formation. This symbiotic relationship between grammar and vocabulary highlights the importance of addressing these language elements in a coordinated manner, rather than treating them as separate and independent domains.

Contextualised Grammar and Vocabulary Instruction. One effective approach to integrating grammar and vocabulary instruction is through the use of contextualised, meaning-focused activities. Rather than teaching grammar rules and vocabulary items in isolation, educators can present them within the context of authentic, communicative tasks and real-world language use (Ellis, 2003). This allows

learners to develop a deeper understanding of how grammar and vocabulary function together to convey meaning and achieve communicative goals.

For instance, when introducing the present perfect tense, the teacher could present the grammar structure within the context of discussing recent personal experiences or current life events. By incorporating high-frequency vocabulary related to these topics, the learners not only acquire the grammatical form but also develop the lexical knowledge necessary to engage in meaningful conversations about their lives and experiences. Through this contextualized approach, grammar and vocabulary are learned and practised in a cohesive and naturalistic manner, enhancing the learners' overall communicative competence.

Explicit Instruction and Noticing. While contextualised learning is crucial, there is also a role for more explicit instruction in the integration of grammar and vocabulary. According to Schmidt's (1990) “Noticing Hypothesis”, educators can guide learners to consciously attend to the relationships between specific grammatical structures and the vocabulary that follows them. This “noticing” process can be facilitated through various activities, such as:

- Highlighting the co-occurrence of target grammar and vocabulary in reading or listening passages;
- Providing learners with opportunities to identify and analyse the grammatical and lexical patterns in the language they encounter;
- Encouraging learners to create sentences or dialogues that demonstrate the appropriate use of grammar and vocabulary together.

By directing learners' attention to these connections, explicit instruction can complement the more implicit, context-embedded learning, leading to a deeper and more durable understanding of the interplay between grammar and vocabulary.

Vocabulary-Driven Grammar Instruction. An alternative approach to integrating grammar and vocabulary is teaching through the context of high-frequency vocabulary. Rather than presenting grammatical structures in isolation, the instruction can be organised around key vocabulary items that serve as the entry points for exploring relevant grammatical patterns (Folse, 2004). For instance, when teaching the simple past tense, the teacher could use common verbs, such as “go”, “see”, and “eat” as the basis for illustrating the grammatical forms and their usage.

This vocabulary-driven approach to grammar instruction can be particularly beneficial for non-native English learners, as it provides a more concrete and meaningful entry point for understanding grammatical concepts. By anchoring the grammar lessons in familiar vocabulary, learners can more readily make connections and apply the learned structures in their language production.

Conclusion

The teaching of English grammar and vocabulary for non-native speakers requires a multifaceted and integrated approach to effectively support learners' language development. As discussed in this article, the key components of effective English instruction include the systematic teaching of grammatical structures, the intentional building of vocabulary knowledge, and the strategic integration of these linguistic elements.

By employing a range of direct instruction, incidental learning, and strategy-based approaches, educators can foster the acquisition of both grammar and vocabulary in a complementary manner. The contextualisation of language instruction, the explicit attention to the relationships between grammar and vocabulary, and the use of vocabulary-driven grammar lessons all contribute to a more holistic and meaningful learning experience for non-native English speakers.

The integration of grammar and vocabulary instruction is essential for developing learners' communicative competence and enabling them to engage confidently and effectively in a wide range of English language contexts. Through the implementation of these evidence-based strategies, educators can empower their students to become proficient and versatile users of the English language.

References

1. Baddeley, A. D. (1990). *Human memory: Theory and practice*. Erlbaum;
2. Boers, F., & Lindstromberg, S. (2008). *Cognitive linguistic approaches to teaching vocabulary and phraseology*. De Gruyter Mouton;
3. Celce-Murcia, M., & Larsen-Freeman, D. (1999). *The grammar book: An ESL/EFL teacher's course* (2nd ed.). Heinle & Heinle;
4. Day, R. R., & Bamford, J. (1998). *Extensive reading in the second language classroom*. Cambridge University Press;

5. Ellis, R. (2003). Task-based language learning and teaching. Oxford University Press;
6. Folse, K. S. (2004). Vocabulary myths: Applying second language research to classroom teaching. University of Michigan Press;
7. Gu, Y., & Johnson, R. K. (1996). Vocabulary learning strategies and language learning outcomes. *Language learning*, 46(4), 643-679;
8. Krashen, S. D. (1989). We acquire vocabulary and spelling by reading: Additional evidence for the input hypothesis. *The Modern Language Journal*, 73(4), 440-464;
9. Nagy, W. E., & Anderson, R. C. (1984). How many words are there in printed school English? *Reading Research Quarterly*, 19(3), 304-330.
10. Nation, I. S. P. (2001). Learning vocabulary in another language. Cambridge University Press;
11. Schmidt, R. (1990). The role of consciousness in second language learning. *Applied linguistics*, 11(2), 129-158;
12. Schmitt, N. (2000). Vocabulary in language teaching. Cambridge University Press;
13. Schmitt, N., & Schmitt, D. (1995). Vocabulary notebooks: Theoretical underpinnings and practical suggestions. *ELT Journal*, 49(2), 133-143;
14. Ur, P. (1998). Grammar Teaching: Research, Theory and Practice. In *Handbook of Research in Second Language Teaching and Learning* (Vol. 2, ed. Hinkel E.). Routledge.

ПСИХОЛОГИЯ ФАНИНИГ НАЗАРИЙ МУАММОЛАРИ

Salixodjayeva Dilnoza Anvarovna

203- maktab psixologi

Annotatsiya: Ushbu maqola psixologiya sohasidagi asosiy nazariy muammolar, ularning barqaror tabiati va inson xatti-harakatlarini tadqiq qilish va tushunishga doimiy ta'siri, psixologiya o'qitishni qulaylashtirish va takomillashtirishning samarali yo'llari, psixologiya o'qitishni qulaylashtirishning metodologik muammolar yechimi to'g'risida to'liq bayon qilingan.

Kalit so'zlar: metodologik muammolar, tadqiqot usullari, nazariy muammolar, psixologiya, refleksiya.

Kirish:

Inson ruhiyatining murakkab olamini o'rganuvchi psixologiya fani tadqiqotchilar o'rtasida asrlar davomida munozara va muhokamalarga sabab bo'lgan nazariy muammolarga duch kelishdan to'xtamaydi. Ruhiiy hayotning asosiy tamoyillariga taalluqli bu savollar aniq javoblarga ega emas va doimo ilmiy munozaralar markazida.

Hozirgi davrda psixologiya fanining muhim, dolzarb vazifalaridan biri — bu uning tadqiqot metodlari va prinsiplarini nazariy hamda metodologik jihatdan chuqurroq tadqiq qilishdan iboratdir. Jumladan, kuzatish juda sodda, ikki ko'rinishga ega bo'lgan amaliy tajriba metodi tariqasida tahlil qilinmasdan, balki uning murakkablik xususiyatiga xos metodikalarni qamrab olish zarurligini ta'kidlab o'tish, natijalarni qayd qilishning o'ta murakkab texnologiyasi mavjudligini, ijtimoiy psixologik yondashuvda u alohida ahamiyat kasb etishini uqtirib o'tish maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya:

Nazariy psixologiya doirasi individual darajadan tashqarida guruh dinamikasi, ijtimoiy normalar, madaniyat va shaxs va atrof-muhit o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni o'rganishga kiradi. Unda ongning tabiati, shaxsiyatning kelib chiqishi, o'rganish va xotira mexanizmlari, inson motivatsiyasi va hissiyotiga ta'sir qiluvchi omillar haqidagi doimiy savollarga javob beriladi. Ushbu murakkab va ko'p qirrali hodisalarni chuqur o'rganish orqali nazariy psixologiya insonning holati va fikrlarimiz, his-tuyg'ularimiz va harakatlarimizni shakllantiradigan omillar to'g'risidagi bilimlarni kengroq izlashga hissa qo'shadi.

Psixologiya fanining nazariy muammolari qatoriga yana insonning inson tomonidan idrok qilinishini kiritish mumkin. Chunki insonning ayrim xususiyatlari uning yuz alomatlari, chehrasidagi o'zgarishlar, tana a'zolarining harakatlari orqali aniqlanadi. Odamning tashqi ko'rinishiga asoslanib, uning xarakter xususiyatlari,

xislatlari yuzasidan ishonchli mulohaza bildirish ko'p asrlik tadqiqot tarixiga ega bo'lsada, lekin muammoning tub ilmiy negizi endigina kengroq o'rganilmoqda.

Natijalar:

Psixologiya fanining nazariy muammolari qatoriga yana insonning inson tomonidan idrok qilinishini kiritish mumkin. Chunki insonning ayrim xususiyatlari uning yuz alomatlari, chehrasidagi o'zgarishlar, tana a'zolarining harakatlari orqali aniqlanadi. Odamning tashqi ko'rinishiga asoslanib, uning xarakter xususiyatlari, xislatlari yuzasidan ishonchli mulohaza bildirish ko'p asrlik tadqiqot tarixiga ega bo'lsada, lekin muammoning tub ilmiy negizi endigina kengroq o'rganilmoqda.

Psixologiya o'qitishni qulaylashtirish va takomillashtirishning yana bir muhim yo'li - o'qituvchilarga va talabalarga mo'ljallangan o'quv qo'llanmalari, darsliklar, uslubiy ko'rsatmalar, tavsiyalar, ishlanmalar ishlab chiqishdir. Mazkur muammo yechimining navbatdagi yo'li — har bir psixolog o'qituvchini attestatsiyadan o'tkazish, shartnoma asosida ishlash mezoniga rioya qilishdan iboratdir. Bu muammo rivojlangan mamlakatlarda allaqachon o'z yechimini topgandir.

Muhokama:

Shuni alohida ta'kidlash zarurki, psixologiyada refleksiya, ya'ni o'zini o'zi anglash shaxsning barcha hissiy, bilishga oid, irodaviy, boshqaruv xususiyatlarini oqilona baholashni bildiradi, degan qarashlar to hozirgi kungacha davom etmoqda. Bunday yo'sindagi ilmiy talqin qilish inson tomonidan o'zini o'zi aks ettira olishni bildiradi, xolos. Lekin o'zga kishilar uning shaxsiy sifatlarini qay hajmda bilishadi, unda qanday baholash imkoniyati mavjud, uning nimalarga qodir ekanligini tushuna olishadimi, degan savollarga javob berish orqali anglashning boshqa qirralarini aniqlash mumkin.

Xulosa:

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, psixologik bilimlarni o'zlashtirish, ulardan amaliyotda foydalanish uchun fanning barcha sohalari bo'yicha ma'lumotga ega bo'lish lozim. Psixologiya o'qitishni qulaylashtirish faqat metodologik muammolar yechimini qidirish bilan kifoyalanib qolmasdan, balki ta'lim berish, o'zlashtirish, xabarlarini qabul qilishning yangi shakllari, vositalari va variantlarini yaratishni ham qamrab oladi. Ayniqsa, bugungi kunda iqtidorli bolalar, aqliy salohiyati yuksak o'quvchilar muammosi muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Haydarov F.I. Xalilova N.I. Psixologiya fanlarini o'qitish metodikasi o'quv qo'llanma T.: "Aloqachi" 2007.
2. Ivanov P.I., Zufarova M.E. Umumiy psixologiya. Darslik. -T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati. 2008.
3. Shamshetova A., Melibayeva R. va boshqalar. Umumiy psixologiya fanidan UMK., 2016.
4. G'oziev E.G'. Psixologiya muammolari. T. "Universitet", 2000.

РОЛЬ ТАРИФНОЙ ПОЛИТИКИ В УСЛУГАХ, ОКАЗЫВАЕМЫХ КОММЕРЧЕСКИМИ БАНКАМИ ФИЗИЧЕСКИМ ЛИЦАМ

Адхамов Умиджон Ёркинджон угли

Студент 3 курса банковского дела

Ташкентский Международный Университет Кимё

Аннотация. В тезисе изучены взгляды ученых экономистов по вопросам тарифной политике и тарифов банковской услуги, сформирован авторский подход к понятиям «тариф банковской услуги» и «тарифная политика банка». Также изучены основные аспекты практики формирования тарифов банковских услуг в коммерческих банках зарубежных стран. По результатам исследования разработаны предложения и рекомендации по совершенствованию тарифной политики коммерческих банков.

Ключевые слова: коммерческий банк, банковские услуги, стоимость услуги, ценообразование, тариф, процентная ставка, ценовая политика.

ВВЕДЕНИЕ

Международные финансово-кредитные отношения и трансформация мировой экономики, а также усиление межбанковской конкуренции на местном уровне поднимают актуальные вопросы ценообразования на банковские услуги. После мирового финансово-экономического кризиса и на фоне продолжающейся пандемии COVID-19, на практике стало ясно, что данный вопрос требует серьезного внимания. В частности, Всемирный банк объявил, что в 2020 году глобальные темпы роста мировой экономики снизились до рекордного уровня - 4,3%. К примеру, спад экономического роста в США составила 3,6%, в России - 4,0% и в странах Европы - 7,4%. На фоне снижения темпов экономического роста ряд развитых стран приняли новые инструменты денежно-кредитной политики, чтобы сохранить стабильность цен и сбалансировать базовую процентную ставку [1].

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Термин «тариф» происходит от арабского языка и означает слово «определение». Термин связан с именем Тарифа ибн Малика, который был главнокомандующим мусульманских государств Северной Африки (Марокко, Алжир, Тунис, Ливия, Мавритания). В 710 году он отплыл из Марокко через Гибралтарский пролив, захватил город на юге Испании и назвал его своим именем - Тариф. Даже сегодня этот город называется Тарифа. После завоевания города Тариф ибн Малик установил плату за каждое судно, проходящее через пролив Гибралтар. Позже люди, торгующие на кораблях, назвали эту плату

«тарифом». Со временем термин «тариф» стал использоваться в железнодорожном, таможенном и различных сферах, в частности и в банковской сфере [2].

В экономической литературе категорию о тарифной политике банка можно встретить в темах ценообразование в коммерческом банке, ценовая и процентная политика банка, формирование процентных ставок и т.п. Некоторые моменты данной темы описаны в трудах известных экономистов.

В частности, американский экономист Филип Котлер [3] в своих трудах пишет, что как во всех сферах товары и услуги имеют свою цену, так и в банковской сфере услуги имеют свою цену, то есть проценты. Британские ученые Leigh Drake и David Llewellyn [4] предлагают несколько методов формирования тарифов банковских расчетных услуг. Немецкий экономист Patricia Wruuck [5] утверждает, что ценовая политика как часть банковской политики должна включать в себя цены на расчётные услуги и оплаты, а также на кредитные и инвестиционные продукты. Учёные из Греции George Avlonitis и Kostis Indounas [6] обобщая различные методы и модели ценообразования банковских услуг, разделяют их на три основные категории.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

На наш взгляд, обобщая мнения ученых, а также с учетом того, что банковская деятельность основана на достижении финансовой эффективности целесообразно определить понятия «банковский тариф» и «тарифная политика банка» следующим образом: «Банковский тариф - это размер платы за оказание банковских услуг и реализацию продуктов, за исключением процентных ставок, установленных для привлечения и размещения денежных средств». «Тарифная политика банка - это внутренний документ банка, который включает в себя порядок и принципы установления и изменения тарифов на банковские услуги (продукты) с целью достижения финансовой эффективности».

Рисунок 1. Структура ценовой политики банка.

Из вышеприведенных взглядов ученых и экономистов, можно сделать вывод, что тарифная политика является неотъемлемой частью ценовой политики банка. Принимая во внимание, что цена банковского продукта (услуги) выражается в виде процента, тарифа и валютного курса, ценовая политика в банка включает в себя процентную, тарифную и валютную политику (рис.1).

Тариф банковской услуги также упоминается в литературе и на практике, в виде таких терминов, как плата за обслуживание, сумма платежа, комиссионные, комиссионное вознаграждение и т.п. Тарифы устанавливаются на следующие банковские услуги для физических и юридических лиц:

- услуги по безналичным расчетам и оплатам;
- открытие и обслуживание банковских пластиковых карт;
- открытие, ведение депозитного счета в национальной и иностранной валюте и другие сопутствующие услуги;
- услуги, предоставляемые на базе дистанционного обслуживания и банковского оборудования;
- оформление и учет экспортно-импортных контрактов;
- кассовые операции, в частности, услуги, связанные с банкоматами;
- услуги денежных переводов;
- услуги по операциям с ценными бумагами и другие услуги, связанные с банковской деятельностью.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключении следует отметить, что в условиях цифровизации экономики внедрению новых услуг в банковской системе Узбекистана уделяется особое внимание, но отсутствие достаточного внимания коммерческих банков к совершенствованию тарифной политики является одной из актуальных проблем. В частности, в связи с тем, что коммерческие банки используют долгосрочный метод поддержания тарифов, они не смогут своевременно адаптироваться к методам ценообразования развивающихся конкурентов и к быстрым структурным изменениям, происходящим в экономике.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. World Bank (2021) Global Economic Prospects, January 2021. Washington, DC: World Bank. doi: 10.1596/978-1-4648-1612-3. License: Creative Commons Attribution CC BY 3.0 IGO. - page 4.
2. <https://ru.wikipedia.org> – данные информационной базы.
3. Филип Котлер: Основы маркетинга. (2017) Перевод с англ. – Москва: Издательский дом “Вильямс”, - с. 290.
4. L. Drake, and D.T. Llewellyn, (2015) The pricing of bank payments services. International Journal of Bank Marketing, (2015), vol. 13, no. 5, pp. 3-11.

TIJORAT BANKLARINING MIKROMOLIYALASHTIRISH XIZMATLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Adhamov Umidjon Yorqinjon o'g'li
Toshkent Kimyo xalqaro universiteti
Bank ishi yo'nalishi 3-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasida tijorat banklarining mikromoliyalashtirish xizmatlarini takomillashtirish hamda uni rivojlantirish orqali milliy iqtisodiyotimizda mikromoliyalashtirish faoliyatini jadallashtirish yo'llari yuzasidan fikr-mulohazalar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: tijorat banki, mikromoliyalashtirish, innovatsion bank, bank xizmatlari, boshqaruv tuzilmasi, bank strategiyasi.

KIRISH

Jahon amaliyotiga ko'ra, tijorat banklari tomonidan mikromoliyaviy xizmatlar ommabopligini oshirish, aholining keng qatlamlari tadbirkorlik tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash, hududlarda mikromoliyaviy xizmatlardan foydalanish ko'lamini kengaytirish, mikromoliya tashkilotlari uchun qo'shimcha moliyaviy resurslar, shu jumladan depozit jalb qilish imkoniyatini yaratish, mikromoliya tashkilotlari va tijorat banklari o'rtasidagi

«zanjir»ni mustahkamlash yuzasidan bir qator amaliy ishlar amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, tijorat banklarining mikromoliyaviy xizmatlari iste'molchilarining huquqlari vaqonuniy manfaatlariga, ayniqsa, hududlarda rioya etish hamda moliyaviy ochiqlikni kengaytirish, shuningdek, xizmat ko'rsatish madaniyati va bank tizimiga bo'lgan ishonchni yanada oshirishda bir qator muammo va kamchiliklar kuzatilmoqda.

ADABIYOTLAR SHARHI

Bu borada davlatimiz rahbarining 2023 yil 10 noyabrdagi «Tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishda mikromoliya xizmatlarining o'rni va ulushini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi PQ - 364 sonli qarori qabul qilindi. Ushbu Qarorga asosan mamlakatimizda mikromoliyalash bozori hajmini kamida 5 barobarga oshirish va mikromoliyaviy xizmatlar bilan 1 milliondan ortiq tadbirkorlik sub'ektlarini qamrab olishga qaratilgan 2024-2026 yillarda mamlakatimiz iqtisodiyotida mikromoliyaviy xizmatlar ommabopligini oshirish yuzasidan chora-tadbirlar belgilab berildi.

Xususan, 2024 yil 1 yanvardan boshlab:

- mikroqarzning eng yuqori miqdori 50 mln so'mdan 100 mln so'mgacha oshiriladi;
- nobank kredit tashkilotlari AJ yoki MChJ shaklida tashkil etiladi;

- mikromoliya tashkilotlariga (MMT) norezidentlardan xorijiy valyutada qarz mablag'larini jalb qilish hamda yuridik shaxslarga xorijiy valyutada moliyaviy xizmatlar ko'rsatishga ruxsat beriladi;

- jismoniy va yuridik shaxslar tomonidan nobank kredit tashkilotining ustav kapitalidagi ulushga egalik qilish uchun Markaziy bank dastlabki ruxsatnomasini olish talabi qonunchilikda belgilangan 10 foizlik ulushni 20 foizga oshirish orqali yumshatiladi. Bunda, olinayotgan ulush miqdori 10 foizdan 20 foizgacha bo'lganda Markaziy bankni xabardor qilish tartibi joriy etiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Mikromoliyalashtirish ijtimoiy dastur emas. Bu doimiy daromad manbaiga ega bo'lmagan (masalan, uysizlar yoki kambag'allar) aholining o'ta kambag'al qatlamlariga ijtimoiy nafaqalar shaklida pul berishni nazarda tutmaydi. Uning maqsadi o'z faoliyatidan daromad olishga qodir bo'lganlar uchun kichik tashqi moliyaviy "impuls" yordamida bunday imkoniyatga ega bo'lishdir. Jismoniy shaxslarning banklari tomonidan mikrokreditlar yakka tartibdagi tadbirkor sifatida ro'yxatdan o'tganlar uchun amalga oshiriladi. Davlat ro'yxatidan o'tkazish, boshqa narsalar qatorida, boshlang'ich tadbirkorlar uchun mikrokreditlarga kirishni murakkablashtiradigan to'lovni o'z ichiga oladi.

Ko'rsatkichlarnomi	01.01.2022 y.		01.01.2023 y.		01.01.2024 y.	
	mlrd. so'm	ulushi, foizda	mlrd. so'm	ulushi, foizda	mlrd. so'm	ulushi, foizda
1	2	3	4	5	6	7
Aktivlar						
Kassadagi naqd pullar	12,2	1,0	23,6	1,2	39,2	0,9
Banklardagi mablag'lar	29,3	2,3	62,2	3,1	86,0	1,9
Kreditlar va mikrolizing, sof	1 123,9	88,3	1 768,5	88,6	3 979,6	89,4
Asosiy vositalar,sof	37,5	2,9	48,2	2,4	88,3	2,0
Hisoblanganfoizlar	41,5	3,3	57,9	2,9	97,6	2,2
Boshqa aktivlar	28,0	2,2	35,5	1,8	159,9	3,6
Jami aktivlar	1 272,4	100,0	1 995,8	100,0	4 450,7	100,0
Majburiyatlar						
Olingan kreditlar va lizing	555,5	94,8	903,2	95,9	2 172,0	79,6

To'lanishi lozim bo'lgan hisoblangan foizlar	13,2	2,2	16,4	1,7	47,2	1,7
To'lanishi lozim bo'lgan hisoblangan soliqlar	4,5	0,8	5,0	0,5	11,2	0,4
Boshqa majburiyatlar	12,8	2,2	17,5	1,9	497,5	18,2
Jami majburiyatlar	586,0	100,0	942,1	100,0	2 727,9	100,0
Kapital						
Ustav kapitali	377,1	54,9	564,3	53,6	820,7	47,6
Zaxira kapitali	31,6	4,6	45,8	4,4	58,8	3,4
Taqsimlanmagan foyda	277,7	40,5	443,5	42,1	843,3	48,9
Jami kapital	686,4	100,0	1 053,6	100,0	1 722,8	100,0

1-jadval. Mamlakatimizdagi mavjud mikromoliyatashkilotlari jamlanma balansi [9]

Yuqorida keltirilgan jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, mikromoliya tashkilotlarining umumiy aktivlari 2022 yilda 1 272,4 mlrd. so'mni tashkil etgan bo'lsa, bu ko'rsatkich 2024 yilga kelib 4 450,7 mlrd. so'mga yetgan bo'lib, bu ko'rsatkich 2022 yilga nisbatan 3178,3 mlrd. so'mga ko'paygan. Mikromoliya tashkilotlarining jami majburiyatlari esa 2022 yilda 586,0 mlrd. so'mni tashkil etgan bo'lsa, bu ko'rsatkich 2024 yilga kelib 2 727,9 mlrd. so'mga yetgan bo'lib, bu ko'rsatkich 2022 yilga nisbatan 2141,9 mlrd. so'mga oshganligini kuzatishimiz mumkin. Mikromoliya tashkilotlarining jami kapitali 2022 yilda 686,4 mlrd. so'mni tashkil etgan bo'lsa, bu ko'rsatkich 2024 yilga kelib 1 722,8 mlrd. so'mga yetgan bo'lib bu ko'rsatkich 2022 yilga nisbatan 1036,4 mlrd. so'mga ko'paygan. Ushbu ko'rsatkichlar shundan dalolat beradiki, o'tgan yillar mobaynida mamlakatimizdagi mavjud mikromoliya tashkilotlarining iqtisodiy holati o'sish dinamikasiga ega bo'lib, bu holat mamlakatimizdatadbirkorlik faoliyatining rivojlanishiga turtki beradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 10 noyabrdagi «Tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishda mikromoliya xizmatlarining o'rni va ulushini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi Qaroriga asosan 2024 yil 1 yanvardan boshlab:

- mikroqarzning eng yuqori miqdori 50 mln so'mdan 100 mln so'mgacha oshiriladi;
- nobank kredit tashkilotlari aksiyadorlik jamiyati yoki mas'uliyati cheklangan jamiyat shaklida tashkil etiladi;

- mikromoliya tashkilotlariga norezidentlardan xorijiy valyutada qarz mablag'larini jalb qilish hamda yuridik shaxslarga xorijiy valyutada moliyaviy xizmatlar ko'rsatishga ruxsat beriladi;
- jismoniy shaxs bo'lgan ishtirokchilardan (aksiyadorlardan) ustav fondiga (ustav kapitaliga) kiritilgan hissa summasining yoki ularning egaligidagi aksiyalar nominal qiymatining ikki baravaridan oshmaydigan miqdorda qarz mablag'larini jalb etishga ruxsat beriladi;
- mikromoliya tashkilotlari tegishli litsenziya olgan holda to'lov tashkiloti faoliyatini amalga oshirish huquqiga ega bo'ladi;
- jismoniy va yuridik shaxslar tomonidan nobank kredit tashkilotining ustav kapitalidagi ulushga egalik qilish uchun Markaziy bank dastlabki ruxsatnomasini olish talabi qonunchilikda belgilangan 10 foizlik ulushni 20 foizga oshirish orqali yumshatiladi. Bunda, olinayotgan ulush miqdori 10 foizdan 20 foizgacha bo'lganda Markaziy bankni xabardor qilish tartibi joriy etiladi.

XULOSA VA MUNOZARA

Tijorat banklari mikromoliya xizmatlarini ko'rsatayotganda, iste'molchilarga (mijozlarga) nisbatan halollik, shaffoflik, o'zaro hurmat va xolislik prinsiplariga rioya etishi kerak. Shuningdek, xizmatlar ko'rsatishning qonun talablariga muvofiq o'zlari ishlab chiqqan qoidalariga binoan xizmatlar ko'rsatishi milliy iqtisodiyotimizda mikromoliya xizmatlarining rivojlanishiga hissa qo'shadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 10 noyabrdagi «Tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishda mikromoliya xizmatlarining o'rni va ulushini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi PQ - 364 sonli Qarori.
2. O'RQ-765-son 20.04.2022. Nobank kredit tashkilotlari va mikromoliyalashtirish faoliyati to'g'risida (lex.uz).
3. Raxmanov I.X. O'zbekiston Respublikasida mikromoliyaviy xizmatlarni takomillashtirish yo'llari. Nomzodlik dissertatsiyasi. 2012 yil. D 005.25.01.
4. Madumarov T.T. Mikrokredit tashkilotlarini qayta tashkil etish va tugatish asoslari va tartibi. Ilmiy maqola. // Yurist axborotnomasi. Huquqiy, ijtimoiy, ilmiy-amaliy jurnal. ISSN 2181-9416. 1-son. 2021 yil 15 mart.

TIJORAT BANKLARI TOMONIDAN JISMONIY SHAXSLARGA KO'RSATILAYOTGAN XIZMATLAR SIFATINI OSHIRISH

Adhamov Umidjon Yorqinjon o'g'li
Toshkent Kimyo xalqaro universiteti
Bank ishi yo'nalishi 3-kurs talabasi

Annotatsiya. Jismoniy shaxslarni kreditlash banklarning muhim daromad manbai bo'lishi bilan birga aholining ehtiyojlarini talabga aylantirish hamda ularning turmush farovonligini oshirishga zamin yaratuvchi vosita hisoblanadi. Shu jihatdan jismoniy shaxslarni kreditlashni tadqiq qilish va uni takomillashtirish, tijorat banklari va mijozlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni muvofiqlashtirish hamda iqtisodiy taraqqiyotda muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolada jismoniy shaxslarni kreditlashning nazariy jihatlari tadqiq qilingan va tegishli tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: jismoniy shaxs, kredit, ipoteka krediti, iste'mol krediti, mikroqarz, chakana kreditlash, qarz yuki, kreditga layoqatlilik

KIRISH

O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlarning asosiy mazmuni inson qadri uchun tamoyiliga asoslangan holda amalga oshirilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" gi 60-son farmonida "Mamlakatda yangi ish o'rinlari yaratish, aholi daromadlarini oshirish va shu orqali 2026 yil yakuniga qadar kambag'allikni kamida 2 barobar qisqartirish" maqsadi belgilangan. Tijorat banklari tomonidan aholi tadbirkorlik faoliyatiga kreditlar ajratish orqali aholi daromadlarini va turmush farovonligini oshirish mumkin [1].

Tijorat banklari tomonidan jismoniy shaxslarni kreditlash banklarning muhim daromad manbai bo'lishi bilan birga aholining ehtiyojlarini talabga aylantirish hamda ularning turmush farovonligini oshirishga zamin yaratadi. Shuningdek, mamlakatda ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish, umumiy qilib YaIM yaratishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Jismoniy shaxslarni kreditlashning taraqqiy etishi va rivojlanishi, kredit munosabatlarini jadallashuviga, kreditlash shakllari va turlarini ko'payishiga, axborot texnologiyalari asosida kreditlashni tashkil etilishi va boshqa shu kabi

jarayonlarida ijobiy o'zgarishlarga olib keldi. Bunday sharoitda albatta, tijorat banklari tomonidan jismoniy shaxslarga kreditlashning ham nazariy ham huquqiy jihatlari tadqiq qilish zaruratga aylanadi. Sababi, bank va mijoz o'rtasida yuzaga keladigan kredit munosabatlarini tashkil etish va shartnomaviy munosabatlarga

kirishishda iqtisodiy tushunchalarni to'g'ri talqin qilinishi va qo'llanilishi muhim hisoblanadi. Ilmiy adabiyotlarda aholini banklar tomonidan kreditlashni rivojlantirish muammolari tadqiq etilgan va etilmoqda. Uning mazmuni va fundamental jihatlari xorijlik iqtisodchi olimlar E.J.Dolan, Dj.Sinki kabilar tomonidan keng o'rganilgan. Shuningdek, MDH davlatlari iqtisodchi olimlaridan O.Lavrushin, E.Jukov, E.S.Kavruk, G.G.Korobova, S.V.Kudryashov, G.N.Beloglazova, V.V.Sidorov va boshqa olimlar katta hissa qo'shgan [4-5].

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Tijorat banklarida jismoniy shaxslarni kreditlashning o'ziga xos jihatlari quyidagilar:

1. Kredit miqdorining kichik ekanligi;
2. Jismoniy shaxslarni kreditlashning bir xil andozaga ega ekanligi;
3. Kreditlashni tashkil etishning umumiyligi;
4. Kreditlash tartibining sodda va qulayligi;
5. Kreditning shaxsiy ehtiyojlarni qondirishga qaratilganligi;
6. Kreditlash jarayonida dastlabki omonatlarni shakllantirilishi;
7. Kredit muayyan maqsadsiz ajratilishi va boshqalar.

O'zbekiston Respublikasining "Nobank kredit tashkilotlari va mikromoliyalashtirish faoliyati to'g'risida"gi 2022 yil 20 apreldagi 765-sonli qonunning 5-moddasiga asosan "jismoniy shaxs bo'lgan qarz oluvchiga to'lovlilik, muddatlilik va qaytarish shartlari asosida ellik million so'mdan oshmaydigan miqdorda pul mablag'larini — mikroqarz berish" mumkinligi va tijorat banklari, mikromoliya va to'lov tashkilotlari, shuningdek mikroqarzlarni berishga oid qism bo'yicha lombardlar mikromoliyalashtirish faoliyatini amalga oshirishga haqli ekanligi qayd etilgan.

Jismoniy shaxslarga kreditlar berish va mikroqarz xizmatlarini ko'rsatish bilan bog'liq tartib-taomillarni belgilab bergan yuqoridagi hujjatlarda jismoniy shaxslarning muomala layoqati, ya'ni 18 yoshga to'lgan bo'lishi yoki muomala layoqatiga ega bo'lgan bo'lgan jismoniy shaxslar xizmatlar iste'molchi bo'lishi nazarda tutilmagan.

Tijorat banklarining chakana kredit faoliyati standartlashtirish, tabaqalashtirish va ommaviylik tamoyillari asosida amalga oshiriladi.

1. Standartlashtirish tamoyili deganda ichki bank hujjatlarida qayd etilgan va kredit jarayoni ishtirokchilari tomonidan majburiy ravishda bajarilishi shart bo'lgan, shu bilan birga mijozlarning kredit mahsulotlariga bo'lgan talablariga e'tibor qaratiladigan kredit va chakana xizmatlarning ishlab chiqilgan texnologiyasiga bo'lgan ehtiyoj tushuniladi.

2. Differentsiatsiya tamoyili chakana kredit mahsulotlari bo'yicha bir hil guruhlarni shakllantirish. Chakana kreditlarning samaradorligini baholash va bank talab qiladigan yo'nalishda rivojlanish imkonini beradi.

3. Ommaviylik tamoyili chakana mijozlarni keng qamrab olish va

chakana segment mijozlarining nisbatan kichik miqdordagi (pul ko‘rinishida) individual kredit so‘rovlari natijasida kredit mahsulotlarini sotishni amalga oshirishni ta‘minlaydi.

Banklarning chakana kreditlashning an‘anaviy usulidan onlayn shaklda taqdim etish amaliyoti o‘tish va uning rivojlanishi chakana kreditlash borasidagi munosabatlarni tadqiq qilishni taqozo qilmoqda. Jismoniy shaxslarni kreditlashga doir aksariyat tadqiqot ishlarida asosan jismoniy shaxslarga iste‘mol kreditlar ajratish va kreditga layoqatliligini baholashning kredit skoringi bo‘yicha nazariy va amaliy jihatlari tadqiq qilinadi.

Tijorat banklarida jismoniy shaxslarga ajratish va kreditlash jarayonlarini bosqichlarga ajratib tahlil qilish, xususan chakana va korporativ kredit portfeliga ajratib samaradorlik ko‘rsatkichlarini baholash bir qator ustunliklarni beradi. Jismoniy shaxslarga ajratilgan kreditlarni kredit mahsulot turlari va mijoz toifalariga ajratib tahlil qilish chakana kreditlashning samaradorligini oshishiga xizmat qiladi. Shuningdek, bank kredit portfelida muammoli kreditlar ulushini kamayishiga va kredit portfeli sifatini oshishiga zamin yaratadi. Tijorat banklari chakana kreditlash amaliyotlarini kichik guruhlarda va mijozlar toifalari bo‘yicha ko‘rsatkichlar tahlili natijasida chiqarilgan xulosalar yuqori natijalarni beradi.

Jismoniy shaxslarga ajratilgan kreditlarni maqsadi va muddatli xususiyatlarini inobatga olib, jismoniy shaxslarga ajratiladigan kreditlarni quyidagicha tasniflash mumkin:

1-jadval Jismoniy shaxslarga ajratiladigan kredit turlari tasnifi

№	Kredit turlari	Maqsadi	Muddati	Ta‘minoti
1.	Mikroqarz	maqsadsiz	1 yilgacha	Kafillik va boshqa ta‘minot
2.	Iste‘mol krediti.	tovar va xizmatlar uchun	7 yilgacha	Kafillik va boshqa ta‘minot
3.	Avto kredit	avtomobil sotib olish uchun	5 yilgacha	Avtomobil va boshqa ta‘minot
4.	Ipoteka krediti.	uy-joy sotib olish uchun	20 yilgacha	Ko‘chmas mulk yoki boshqa ta‘minot
5.	Mikrokredit (tadbirkorlik uchun).	tadbirkorlik faoliyati uchun	5 yilgacha	Belgilangan turdagi ta‘minotlar

Manba: Muallif tomonidan tuzildi.

Tijorat banklari tomonidan taqdim etilayotgan kreditlarning maqsadi, muddati va ta‘minoti kabi asosiy mezonlar asosida tasnifini keltirib o‘tdik. Jismoniy shaxslarga ajratilgan kreditlar, chakana kredit portfeli tarkibida ipoteka kreditlari salmoqli ulushga ega bo‘lib, 2023 yil 1 yanvar holatiga 46% ni tashkil etgan. Shuningdek, mikroqarz va kredit kartalari orqali kreditlash hajmi ham yuqori o‘shish tendensiyasiga ega.

XULOSA VA MUNOZARA

Tijorat banklari tomonidan jismoniy shaxslarni kreditlash amaliyotlarini takomillashtirish borasida quyidagi yo‘nalishlarda chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz:

1. Tijorat banklari tomonidan jismoniy shaxslarga taklif etadigan kredit mahsulot va turlari bo'yicha shartlarni aholiga to'liq tushuntirish. Xususan, kreditning foiz stavkasi, uning to'lanish tartibi va grafigi haqidagi ma'lumotlarni yetkazish.

2. Banklar jismoniy shaxslarga kredit ajratish amaliyotida sun'iy intellektga asoslangan baholash modellaridan foydalanish. Bugungi kunda jismoniy shaxslarni kreditlash jarayonida kreditga layoqatligini baholashning skoring tizimidan keng foydalanmoqda. Skoring baholashni sun'iy intellekt asosida tashkil etish inson omilini kamaytirish bilan birga mijozlarga tezkor kreditlar taqdim etish imkonini beradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" gi 2023 yil 28 yanvardagi 60-sonli farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bank hisobot ma'lumotlari
3. Xalqaro valyuta jamg'armasining ma'lumotlar bazasi asosida muallif tomonidan hisoblandi. <https://www.imf.org/external/datamapper/NGDPD@WEO/NLD/DEU/FRA/CAN/MYS/UKR/KAZ//USA/RUS/JPN/SGP>
4. Dolan E. J., Kempbell K. D., Kempbell R. J. Pul, bank va pul-kredit siyosati: ingliz tilidan tarjima. / E. J. Dolan, K. D. Kempbell, R. J. Kempbell. - Sankt-Peterburg, 2015 yil.
5. Sinkey J. Tijorat banklarida moliyaviy menejment: trans. ingliz tilidan / ostida. ed. R. Ya Levita, B. S. Pinsker. - M.: Katalaktika, 2014. - 854 b.

О'RTA MAKTABDA O'QUVCHILARGA SAYYORALARNING FIZIK SHAROITLARI HAQIDAGI BILIMLARNI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Ismoilova Tanzila G'oziz
Shahrisabz Davlat Pedagogika instituti
Pedagogika fakulteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Astronomiya fani qadimlardan ma'lum va muhim fan sifatida rivojlanib kelgan o'tmishga nazar soladigan bo'lsak buyuk qomusiy olim va davlat arbobi Mirzo Ulug'bek va u bilan bir qatorda yetakchi olimlar ushbu fan uchun o'z hissasini qo'shganlar qadimdan bizning yurtimiz fallakiyot ilmining o'chog'iga aylanib ulgurgan. Astronomiya fani o'quvchilarning koinot haqidagi bilimlarini yanada chuqurlashtirish uchun keng yo'l ochadi. O'quvchilarda ushbu fanga bo'lgan qiziqishini oshirish uchun darslik bilan bir qatorda qo'shimcha o'quv materiallaridan ham foydalanish ayni muddaodir.

Kalit so'zlar: Astronomiya, sferik astronomiya, Uran sayyorasi, planeta, Titaniya, Oberon, namuna, sayyora yo'ldoshlari.

Astronomiya o'qitish o'qituvchi tomonidan mashg'ulotlarda dasturdagi materialni bayon qilish, masala yechish yoki amaliy mashg'ulotlarni bajarish, darsliklardagi materialni mustahkamlash va o'qituvchi tomonidan bilimlarni mustahkamlash orqali olib boriladi. Ushbu pedagogik usullar barchaga ma'lum bo'lgan, fizika- matematika yo'nalishida qo'llanilib kelinayotgan usullardan hisoblanadi. Bu yerda astronomiya kursining mazmuni, uni o'qitish metodlari astronomiya darslarida namoyon bo'lishiga e'tiborni qaratish lozim. Astronomik xulosalar kuzatishlardan olingan faktlarga asoslanadi. Shundan kelib chiqqan holda, astronomiyani bayon qilish o'quvchilar tomonidan ma'lumotlarni qabul qilish darajasiga ko'ra ko'rsatilgan faktlardan yoki ta'lim muassasasi sharoitida kuzatib bo'lmagan hollarda astronomik observatoriyalarda kuzatishlar orqali olingan natijalarga asoslangan bo'lishi kerak. Ammo keyingi holatda, ilmiy metodning asosini, o'quvchilarga, ularning o'zlari tomonidan olib borilgan kuzatuv natijalarini chuqurroq tushuntirish va aniqliklar kiritib berish zarur. Agar o'quvchilar tomonidan kuzatuv ishlari olib borilgan bo'lsa, u holda qisqa savol-javob orqali, kuzatuv natijalarini tahlil qilish orqali, tuzatishlar kiritish orqali tushuntirib beriladi. Agar o'quvchilar kuzatish imkoniga ega bo'lmasalar, u holda ma'lumotlarni yoritish uchun kuzatuvlar asosida olingan materiallar kerak bo'ladi. Bu holda materiallar imkon qadar ko'rgazmaviylik asosida o'quvchilarga batafsil tushuntirib berilishi kerak bo'ladi. Masalan, Quyoshning ekliptika bo'ylab harakatini tushuntirishda, eng avvalo Quyoshning yoz oylarida eng balandda turishini, qishda esa - eng pastida

turishini tushuntirishdan boshlash va bularni astronomik asboblar yordamida namoyish etish orqali tushuntirish zarur. Bunday usullar bilan har bir bo'limni tushuntirish, bayon qilishning evristik usulini qo'llashga imkon beradi, bu esa o'z o'rnida o'quvchilarni fikr yuritishga, ularning faolligini orttirishga imkon beradi. Umuman olganda, aksariyat hollarda mashg'ulotlarda kuzatish nazariya-nazariyani qo'llash yo'li orqali olib borish maqsadga muvofiqdir. Albatta, kursning turli bo'limlarida nazariyani qo'llash bir xil ko'rinishda berilmaydi. Sferik astronomiyada nazariya bilan amaliyotning bog'liqligi birmuncha ko'proq ko'rsatilishi tabiiy. Bugungi kunda zamonaviy axborot texnologiyalari hamda kosmik tadqiqotlarning ko'pgina yutuqlari tufayli astronomiya tez rivojlanayotgan fanlardan biridir. Oxirgi 15-20 yil ichida teleskopsozlikda, nurlanish qabul qilgichlarni yasash sohasida katta yutuqlarga erishildi. Bu texnik taraqqiyot mahsulidir. Natijada astronomik bilimlar chuqurlashdi va kengaydi. Tekshirishlar davom etmoqda, astronomiyani qancha chuqur o'rganganimiz sari yangi muammolar paydo bo'lmoqda. Bularning hammasi astronomiya kursini har yili qayta qarab, yangiliklar bilan to'ldirib borishni taqozo etadi.

Uran sayyorasi haqidagi ma'lumotlar maktab 11-sinf darsligida quyidagi ma'lumotlar keltirib o'tilgan.

Uran planetasi aslida musiqachi, keyinchalik mashhur astronom darajasiga ko'tarilgan V.Gershel tomonidan 1781-yili tasodifan topildi. Uranning diametri 50 ming 724 kilometr, massasi Yernikidan 14,59 marta katta, o'rtacha zichligi esa 1,2 g/sm³. Bu planeta Quyoshdan o'rtacha 19,2 astronomik birlik masofada uning atrofida aylanadi. Uranning orbital tezligi sekundiga 6,8 kilometrni tashkil qiladi va Quyosh atrofida 84 yilda bir marta to'la aylanib chiqadi. Uranni radionurlarda kuzatish uning sutkasining uzunligi 10 soat 49 minutligini aniqladi. Uran osmonida Quyosh 2' yaqin burchak ostida ko'rinadi. Uran sirtini radionurlar asosida o'lchash uning o'rtacha temperaturasi -200 °C ekanligini ma'lum qildi. Uran, asosan, vodorod va geliydan tashkil topgan bo'lib, unda qisman metan ham borligi aniqlangan.

Bu planetaning topilgan yo'ldoshlarining soni yigirma bitta bo'ldi. Shulardan ikkita eng yirigi Titaniya va Oberon Gershel tomonidan ochilib, V.Shekspirning «Yozgi tundagi tush» komediyasining qahramonlari nomlari bilan atalgan. Shundan keyin topilgan uning barcha yo'ldoshlari ham Shekspir asarlarining qahramonlari nomi bilan ataladi.

Ushbu maktab darsligida uran sayyorasi haqida ma'lumot juda qisqa va jo'n berib o'tilgan o'quvchilarning sayyora haqida bilim va ko'nikmalarini oshirish uchun qo'shimcha manbalardan foydalangan holda hozirgi kunda yangi ma'lumotlardan foydalanib darsni yanada mustahkamlab olsak bu ayni muddao bo'ladi.

Bundan tashqari o'quvchilarga dars davomida bergan ma'lumotlarimiz qanchalik tushunarli bo'lgan va yodlarida eslab qolganliklarini savol-javoblar bilan bilib

olishimiz va mavzuni mustahkamlashimiz mumkin bo'ldi va bu darsni mustahkamroq, tushunarliroq bo'lishiga yordam beradi. Bundan tashqari hozirgi kunda chet tillarni o'rganish nafaqat astronomiya uchun balki boshqa fanlarni o'rganish uchun juda muhimdir shuning uchun ham astronomiyaga oid eng asosiy atama va nomlari ingliz tilida tarjimalarini berib borishimiz ularga bu fanni o'rganish uchun keng yo'l ochadi.

Namuna sifatida quyidagicha savol katochalar tayyorlashimiz mumkin.

Astronomik atamalar

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. M.Mamadazimov., *Astronomiya. O'rta ta'lim muassasalarining 11-sinfi va o'rta maxsus, kasb- hunar ta'limi muassasalarining o'quvchilari uchun darslik..* - T.: Davr nashriyoti, 2018.
2. Mamadazimov M.M. *Umumiy Astronomiya.* Toshkent, "Yangi asr avlodi", 2008
3. M.Jo'rayev B.Sattorova *Fizika va astronomiya o'qitish nazariyasi va metodikasi* Toshkent-2015.
4. <http://www.wikipedia.org>
5. <https://kipmu.ru/>

ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА НАРУШЕНИЕ НОРМ МЕЖДУНАРОДНОГО ГУМАНИТАРНОГО ПРАВА В ПАЛЕСТИНСКО-ИЗРАИЛЬСКОМ КОНФЛИКТЕ

*Турсунмуродов Комрон Тургун угли,
студент факультета “Уголовное правосудие”
Ташкентского государственного юридического университета*

Аннотация

Данная статья рассматривает проблемы ответственности за нарушение норм международного гуманитарного права со стороны государств. Статья детально анализирует нарушение ряда норм международных конвенций, направленных на регулирование отношений между государствами во время конфликтных ситуаций в примере Палестинско-Израильского конфликта. Также, автор предлагает улучшить механизм привлечения к международной ответственности государств-нарушителей и содействовать укреплению мира и безопасности, в том числе предотвращению разных видов вооруженных конфликтов.

Ключевые слова: международная ответственность, гуманитарное право, вооруженный конфликт, гражданское население, Палестинско-Израильский конфликт

LIABILITY FOR VIOLATIONS OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW IN THE PALESTINIAN-ISRAELI CONFLICT

Tursunmurodov Komron Turgun ugli,
student at Tashkent State University of Law,
Faculty of Criminal Justice

Abstract

This article examines the problems of liability for violations of international humanitarian law on the part of States. The article analyzes in detail the violation of several norms of international conventions aimed at regulating relations between states during conflict situations in the example of the Palestinian-Israeli conflict. The author also proposes to improve the mechanism for bringing violator States to international liability and promote peace and security, including the prevention of various types of armed conflicts.

Keywords: international responsibility, humanitarian law, armed conflict, civilian population, Palestinian-Israeli conflict

FALASTIN-ISROIL MOJAROSIDA XALQARO GUMANITAR HUQUQ
NORMALARINI BUZGANLIK UCHUN JAVOBGARLIK

Tursunmurodov Komron Turg'un o'g'li,
Toshkent davlat yuridik universiteti
"Jinoiy odil sudlov" fakulteti talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqola davlatlar tomonidan xalqaro gumanitar huquq normalarini buzganlik uchun javobgarlik muammolarini ko'rib chiqadi. Maqolada Falastin-Isroil mojarosi misolida ziddiyatli vaziyatlarda davlatlar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan xalqaro konvensiyalarning bir qator normalarining buzilishi batafsil tahlil qilingan. Shuningdek, muallif qoidabuzar davlatlarni xalqaro javobgarlikka tortish mexanizmini takomillashtirish va tinchlik va xavfsizlikni mustahkamlashga, shu jumladan turli xil qurolli to'qnashuvlarning oldini olishga yordam berishni taklif qiladi.

Kalit so'zlar: xalqaro javobgarlik, gumanitar huquq, qurolli to'qnashuv, tinch aholi, Falastin-Isroil mojarosi

Каждое нарушение норм международного права, в том числе и международного гуманитарного права, влечет за собой международную ответственность. Как правильно утверждает зарубежный учёный К.А.Бекяшев, за нарушение норм международного гуманитарного права будут нести ответственность субъекты международного права, к числу которых относятся: государства, межправительственные организации и индивиды [1, с. 978].

Общеизвестно, что основанием для возникновения ответственности является факт нарушения норм международного гуманитарного права. Данные нормы закреплены в различных международных договорах, например, в Конвенции «О защите гражданского населения во время войны», Конвенции «О защите культурных ценностей в случае вооруженного конфликта», Конвенции «Об обращении с военнопленными» и др.

Палестинско-Израильский конфликт показывает явное нарушение норм международного гуманитарного права, за которое нарушители должны быть привлечены к международной ответственности. К числу подобных нарушений можем отнести следующие:

Во-первых, Израиль атаковал гражданские объекты, в результате чего погибло более 3,5 тыс. детей в октябре 2023 года. Согласно нормам международного гуманитарного права, в частности Конвенции «О защите гражданского населения во время войны», лица, которые непосредственно не принимают участия в военных действиях должны при всех обстоятельствах

пользоваться гуманным обращением без всякой дискриминации по причинам расы, цвета кожи, религии или веры, пола, происхождения или имущественного положения, или любых других аналогичных критериев. Третья статья данной конвенции прямо устанавливает, что в отношении таких лиц запрещается посягательство на жизнь и физическую неприкосновенность, в частности всякие виды убийства, увечья, жестокое обращение, пытки и истязания [2]. Однако эскалация нападений Израиля в секторе Газа, породившая гибель несколько тысяч детей стала очевидным нарушением нормы международного гуманитарного права, закрепленного вышеуказанной конвенцией.

Во-вторых, Израиль объявил о полной блокаде сектора Газа, что является ещё одним открытым нарушением норм международного гуманитарного права. В итоге в данной территории была остановлена поставка воды, продуктов питания, медикаментов, электричества, топлива и др. Наличие нарушения в действиях Израиля заключается в том, что в соответствии со ст. 54 Дополнительного протокола к Женевским конвенциям от 12 августа 1949 года, касающийся защиты жертв международных вооруженных конфликтов, запрещается использовать голод среди гражданского населения в качестве метода ведения войны [3]. Следовательно, полная блокада сектора Газа со стороны Израиля, ставшая следствием голода в данном секторе является ещё одним нарушением норм международного гуманитарного права.

В-третьих, стороны конфликта стали взять в заложники лиц, не являющихся непосредственными участниками войны. К примеру, в октябре 2023 года, согласно данным ВВС, боевики ХАМАС взяли в заложники около 20 детей и 10 человек старше 60 лет [4]. Как определено в ст. 3 Конвенции «О защите гражданского населения во время войны», запрещается взятие заложников лиц, которые непосредственно не принимают участия в военных действиях. Аналогичные действия были совершены со стороны Израиля. Таким образом, можем заметить ещё одно открытое несоблюдение норм международного гуманитарного права.

По мнению Марко Сассоли, нарушение норм международного гуманитарного права приписывается государствам, и поэтому меры по пресечению нарушений и возмещению ущерба должны быть направлены против государств, ответственных за такие нарушения [5, с. 164]

На наш взгляд, международные правовые механизмы по защите прав человека, по урегулированию и осуществлению контроля за соблюдением принципов международного права, в частности принципов мирного урегулирования споров, не подвергая угрозе мир и безопасность, территориальной неприкосновенности и целостности государств, обязаны предотвращать такие военные конфликты и способствовать их мирному

разрешению. В случае несоблюдения, в том числе нарушения, норм международного и международного гуманитарного права, они должны привлечь к международной ответственности государств, которые нарушили эти нормы.

Следует отметить, что Международный суд ООН только по иску ЮАР вынес постановление о прекращении актов геноцида в Газе со стороны Израиля. Однако не были приняты соответствующие меры по привлечению нарушителей международного гуманитарного права к ответственности. Поэтому, мы считаем, что международное сообщество должно создать прочный, справедливый и крепкий механизм, который может не только предотвращать войны, военные конфликты, но и привлекать к ответственности виновных в нарушении принципов международного права, а также норм международного гуманитарного права.

Подытоживая вышеизложенное, можем сделать вывод, что в настоящее время система международной ответственности за нарушение норм международного гуманитарного права не оправдывает себя. Поэтому перед мировым сообществом стоит важная задача создания нового, прочного, сильного и справедливого механизма по привлечению виновных государств к ответственности за нарушение норм международного гуманитарного права.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. К.А. Бекяшев Международное публичное право: учебник. — Москва: Проспект, 2019. — 978 с.
2. Конвенция «О защите гражданского населения во время войны» // Женева, 12 августа 1949 года.
3. Дополнительный протокол к Женевским конвенциям от 12 августа 1949 года, касающийся защиты жертв международных вооруженных конфликтов // Женева, 8 июня 1977 года
4. British Broadcasting Corporation, Кого ХАМАС взял в заложники в Израиле и продолжает удерживать в секторе Газа? URL: <https://www.bbc.com/russian/articles/c8072j0kq2no> (дата обращения: 19.04.2024)
5. Марко Сассоли Ответственность государства за нарушения международного гуманитарного права // Международный журнал Красного Креста. 2002. №845-847. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/otvetstvennost-gosudarstva-za-narusheniya-mezhdunarodnogo-gumanitarnogo-prava> (дата обращения: 21.04.2024).

ELECTRONIC LIBRARY SYSTEM BASED ON QR- CODE TECHNOLOGY AND CREATE SOFTWARE AND HARDWARE SUPPLY

Yunusova Nargiza Baxodirovna

*English teacher Tashkent region Academic Lyceum of the
Ministry of the Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan*

Annotation: This article is about QR code technology. How it works currently, there are opinions and comments on where this technology can be used and its effectiveness. Based on the QR code technology, the QR-bookland mobile application was developed, and the ease of use of this application is described in detail.

Keywords: QR code, QR-Bookland, Digital library, CODE_128.

"Nowadays our country focused on increasing reading skill and the strategies of reading books. You know that great importance is attached to promotion. But many of our children are from books the fact that he is far away and spends a lot of time on social networks - that's all. Surely we are we do not deny the role and importance of the Internet and other modern sources of information.

It is difficult to imagine our life today without the Internet. Given that, The Youth Union of Uzbekistan conducts spiritual propaganda work through the Internet system, including electronic it is necessary to increase reading." Sh.M. Mirziyoyev, President of the Republic of Uzbekistan.

First of all, in this article, in which areas can QR code technology be used, Let's look at the benefits : special shelves consisting of e-books with QR-codes are central streets, are installed in avenues and parks. Such shelves are not only for gardens, but also for large communities, places such as railway stations, airports, hospitals, markets and other such public places installed in crowded places. Amusement parks, recreation within the framework of the "Mobile Library" project special seats with QR codes have been installed on the streets. Cultural recreation young people who came for the release to themselves on the seats turned into electronic book shelves you can easily download and read a sample of your favorite literature on your mobile device they can read books. It doesn't take much. Only desire and mobile just have a phone. The interior of the buses on the routes where students are the most crowded will be turned into a unique library.

In addition, those buses are provided with free Wi-Fi. To read a book
Young people who want to do not need to spend too much.

In this QR code, the name of the book and the electronic package of the book will be stored on the mobile device. When the barcode is scanned, the book is downloaded to the mobile device and this book can be read offline. Scan the book again and again

to read it again there is no need. Through this program, the user goes to the library to read the book they want membership or purchase of the book, as well as searching on the Internet they will get rid of the hustle and bustle. QR-book the possibilities of the program are wide. Most in the program view a list of popular books and download and share them with others have a chance.

QR CODE – A bar code consisting of squares with a special matrix that responds quickly was used for the first time in 1994 in the automobile industry in Japan. A dash is computer-readable optical drive that contains information about the attached object labeled. QR code is four standardized encodings for efficient storage of information uses modes (numeric, alphanumeric, byte/binary and kanji); extensions too can be used. The QR code system is faster to read than standard UPC barcodes and became popular outside the automotive industry due to its large storage capacity. The algorithmic process of the program is implemented in the Java programming language it ensures more flexibility of our program and quick operation on mobile devices. Java programming language is one of the most popular programming languages in the enterprise level products (programs) can be created. Our "QR-Bookland" program. It is designed to work in all versions of the Android mobile operating system. Ability to read and generate QR codes and CODE_128 type barcodes is available. Android — communicators based on the Linux kernel, tablet computers, e-books, digital music equipment, wristwatches, netbooks and smartphones is a portable (network) operating system. Initially, Android Inc. by the company started to be created, which was later bought by Google. Next is Google Open Handset Alliance (OHA) formed the alliance, which is still supporting the platform and more is engaged in development. Android through a library developed by Google allows you to create a Java application that controls the device. Total height of the stand It is 240 cm, and its radius is 60 cm. Placing a total of 160 books with QR codes on the stand possible Used products: fomix, tin, oracle, banner Shape: rectangle, circle, in stand mode Function: rotating, non-rotating.

Another advantage of the program is that it is specially designed for viewing downloaded files is that it has a file manager and a special environment for reading PDF files. Program Easily add downloaded PDF files using the included mini file manager it is possible to read without software. The first version of the QR-bookland program It has the ability to work in Uzbek, Russian and English languages. More will be added in the next versions with the addition of Chinese, Korean, Arabic, French, and Spanish languages planned. QR/BAR codes created in the program and stored in the database the ability to send to social networks through quick sharing functions, its free and the fact that it is free from various advertising content makes the program more widely and quickly popular will help. In conclusion, everyone in our country can use this mobile application a convenient and understandable program for promoting

reading among people aged is considered. For the user to read books through this QR-bookland application does not need to go to the library or buy books. It is enough to teach a special code through the stand and the book you need will be downloaded to your mobile phone. You want it when you are stagnant you can open and read it anywhere, and even share it with others.

REFERENCES.

1. "Kamolot" youth social movement held on June 30, 2017
From the speech at the IV Congress.
2. <https://cyberleninka.ru/article/n/otsenka-dopustimyh-preobrazovaniy-qr-code>.
3. QR Code [Electronic resource] // Wikipedia: [site].
<http://ru.wikipedia.org/wiki/QR-%D0%BA%D0%BE%D0%B4> .
4. 40 large QR codes [Electronic resource] // Adme.ru:[site]. URL:
<http://www.adme.ru/kreativnyj-obzor/40-velikolepnyh-qrkodov-386305/>.

ЗАВИСИМОСТЬ СКОРОСТИ РАСПРОСТРАНЕНИЯ ГИПЕРЗВУКА ОТ МОЛЕКУЛЯРНОЙ МАССЫ И ТЕМПЕРАТУРЫ

Бурхонов Б.Н., Усаров А.А.

*Самаркандский государственный медицинский университет,,
Самарканд, Узбекистан*

Аннотация

Большой вклад в изучение жидкого состояния может внести выяснение характера структурные изменения молекул жидкости при различных параметрах состояния. Оптические методы даст нам возможность получить более полные сведения о характере структурных изменения молекулы жидкости. Целью настоящей работы является изучение проявления изменения структуры и межмолекулярного взаимодействия на спектрах Мандельштам-Бриллюэновского рассеяния света и на гипер акустических параметрах при различных параметрах состояния в ряде спиртов. Результаты экспериментов показали, с увеличением молекулярная масса спиртов скорость гиперзвука увеличивается, а с ростом температуры скорость гиперзвука в нормальных спиртах уменьшается нелинейно, причём при высоких температурах концы кривых зависимости $\vartheta_{гз}$ от T при 450 К приближается друг к другу. Токовую тенденцию мы связываем в случае роста температуры с разрушением вероятности образования $H -$ связей.

Ключевые слова; Гиперзвук, молекулярная масса, рассеяние, жидкость, спирты, температура, давления, спектр, межмолекулярного взаимодействия,

Развитие молекулярной теории жидкого состояния вещества способствует решению прикладных задач в многих отраслях науки и техники. Однако, молекулярная теория жидкого состояния вещества намного отстаёт в своём развитии от подобной теории газов и твёрдых тел.

Большой вклад в изучение жидкого состояния может внести выяснение характера структурные изменения молекул жидкости при различных параметров состояния.

Оптические методы даст нам возможность получить более полные сведения о характере структурных изменения молекул. Один из этих методов основан на изучении спектров Мандельштам-Бриллюэновского рассеяния света.

Целью настоящей работы является изучение проявления изменения структуры и межмолекулярного взаимодействия на спектрах Мандельштама-

Бриллюэновского рассеяния света и на гипер акустических параметрах при различных параметрах состояния.

Нормальные спирты много раз были предметом акустических исследований. Однако, в основном были исследования ультра акустических параметры. Гиперакустические параметры с вариацией параметров состояния исследованы недостаточно. В работе [1] была исследована акустические свойства ряда спиртов в пределах температуры 180-293 К. Показано, что в сильно ассоциированных жидкостях, в том числе и в нормальных спиртах, при частотах до 10 ГГц преобладает механизм структурной релаксации в поглощении звука, за счёт перераспределением межмолекулярных водородных связей.

Для решения поставленной задачи была использована спектральный аппарат собранная на базе интерферометра Фабри-Пьеро с областью дисперсии 0.625 см^2 . В качестве источника света использован гелий-неоновый (He-Ne) лазер.

Скорость гиперзвука определена по смещении спектра Мандельштам-Бриллюэновского рассеяния с формулой:

$$\vartheta_{\text{ГЗ}} = \frac{\Delta\nu \cdot c \cdot \lambda}{2 \cdot n \cdot \sin \frac{\theta}{2}} \quad (1)$$

Где, $\Delta\nu$ - смещене компонент Мандельштама-Бриллюэна (см^{-1}), c - скорость света, λ - длина волн лазерного излучения, n - показатель преломления жидкости, $\frac{\theta}{2}$ - угол рассеяния

С целью изучения взаимосвязи между последовательным изменением структуры и гипер акустических параметров, а также влиянии комплексообразования посредством водородной связи на них были изучены десять нормальных спиртов при различных температурах.

Рост молекулярного веса спирта в гомологическом ряду соответствует росту скорости гиперзвука, и такая зависимость является нелинейной. С использованием методы математического статистики найдено эмпирическое уравнение, выражающее зависимость скорости гиперзвука от молекулярной массы спиртов.

$$\vartheta_{\text{ГЗ}} = \sum_{i=1}^n \vartheta_i \prod_{i \neq j} \frac{\mu - \mu_i}{\mu_1 - \mu_j} \quad (2)$$

Где μ_1 и μ_j - молекулярная масса спиртов с известными скоростями гиперзвука, ϑ_i - скорости гиперзвука относяши молекулярный массы μ_1 и μ_j ,

v_i - скорость гиперзвука вычисляемая по спектрам Мадельштамма-Бриллюэна, соответствующая молекулярному массе μ .

Результаты измерений скорости распространения гиперзвука при различных молярных массах (μ) приведены на рис 1.

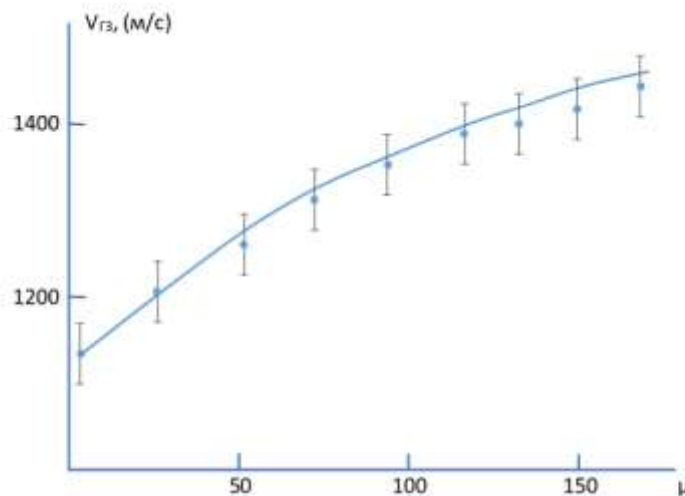

Рис. 1.

Зависимость скорости гиперзвука от молекулярной массы ряда спиртов.

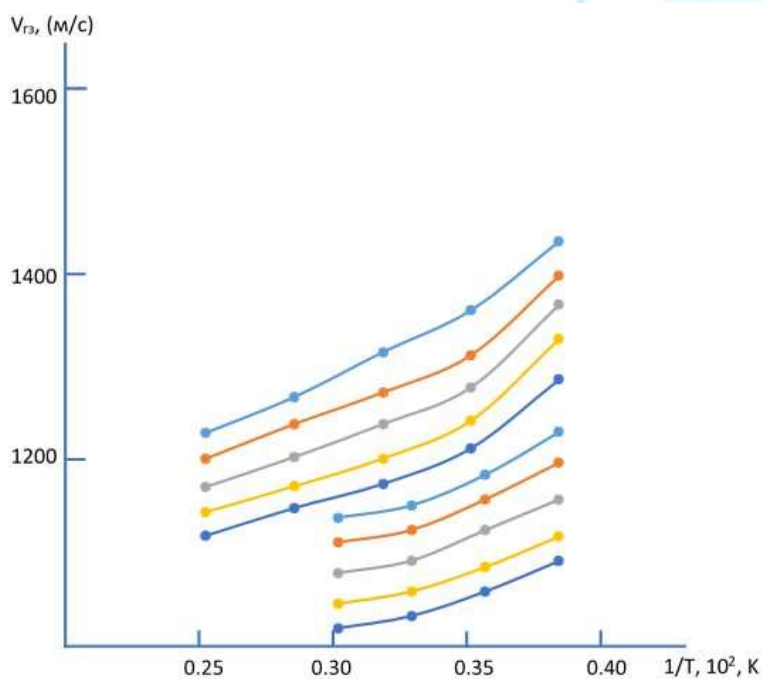

Рис. 2.

Зависимость скорости гиперзвука ряда спиртов от температуры.

С ростом температуры скорость гиперзвука уменьшается (рис.2). Такое уменьшение во всех спиртах качественно одинаково, и тенденция такова, что чем

выше температура, тем ближе скорости гиперзвука в этих спиртах. Величина дисперсии для первых членов гомологического ряда небольшая, однако, для высших членов идёт тенденция к возрастанию

Как нам известно, алифатические спирты являются типичными представителями ассоциированных жидкостей с межмолекулярными водородными связями. Увеличение давления приводит к росту число Н-связей. Это согласуется с принципом Ле Шателье / 2 /, согласно которому Н связи уменьшают объём, занимаемый молекулами, поэтому их образованию содействуют те процессы, которые приводит к уменьшению объёма, приходящегося на одну молекулу / 3/.

Повышение температуры, наоборот, приводит к разрушению ассоциатов. Результаты экспериментов показали, что с ростом температуры скорость гиперзвука в нормальных спиртах уменьшается нелинейно, причём при высоких температурах концы кривых зависимости $\nu_{гз}$ от Т при 450 К приближается друг к другу. Можно заключить, что при высоких температурах и давлениях количественное различие в скорости гиперзвука в нормальных спиртах имеет тенденцию к уменьшению. Такую тенденцию мы связываем в случае роста температуры с разрушением вероятности образования Н – связей.

Литература:

1. Хабибуллаев П.К. Исследование акустической релаксации в жидких смесях. Автореф. Дис. Док. Физ.мат.наук. Новосибирск. 1971. С.1-36.
2. Yarood A. Investigaftion of rates end mechanisims of orientational motion. New York. – 1993. -340 p.
3. Атаходжаев А.К., Ганиев Ф., Бурхонов Б.Н. Гиперакустические параметры нитробензола и анелина при различных внешних условиях. Сб. научных статей. Спектроскопия конденсированных сред. Самарканд 1994. – 58-61 стр.
4. Xudoykulova Sh. N.; Burkhonov B.N. Hyperacoustic parameters of a series of alcohols at different state parameters. *Academicia: An International Multidisciplinary Research journal* ISSN: 2249-7137 Vol. 11. Issue 11. November 2021 pp. 892-895
5. Бурханов Б. Н., Усаров А.А. Аномальный эффект в тепловом движении молекулы жидкости вблизи температуры затвердевания. *Multidisciplinary Scientific Journal*, February, 2024, 115-119 сс.
6. Бурхонов Б.Н., Асатуллаев А.А. Применения лазеров в хирургических процедурах и для улучшения зрения, а также очистка закупоренных артерий. Abstract book of the II international student conference "digitalization- the future of medicine" Ташкент – 2024, 163-167 сс.

LEARNING PRINCIPLE OF WORKING OF PHOTO COLORIMETER

*O'sarov Azamat Asatullayevich - assistant of the
Department of "Physics, Biophysics and Medical Physics" of
Samarkand State Medical University, Candidate of Physical
and Mathematical Sciences*

*Sunnatova Farangiz Akbar qizi,
Sunnatullayeva Nigina Djurabekovna
students of the 138th group of the 2nd Medical Faculty of
Samarkand State Medical University*

Abstract: In this article, we talk about principle of colorimeter, working of colorimeter, parts of colorimeter.

Key words: photo colorimeter, Beer's law, Lambert's law, Absorption of light, electromagnetic wave.

COLORIMETER – COMPONENTS, WORKING

A Colorimeter involves the measurement of Color and is the widely used method for finding the concentration of biochemical compounds. It Measures absorbance and wavelength between 400 to 700 nm (nanometer) i.e. from the visible spectrum of light of the electromagnetic spectrum.

Absorption of light – Light falling on a colored solution is either absorbed or transmitted. A colored solution absorbs all the colors of white light and selectively transmits only one color. This is its own color.

Beer's Law

This law states that the amount of light absorbed is directly proportional to the concentration of the solute in the solution.

$$\text{Log}_{10} I_0/I_t = a_s c$$

where,

a_s = Absorbency index

c = Concentration of Solution

Lambert's Law

The Lambert's law states that the amount of light absorbed is directly proportional to the length and thickness of the solution under analysis.

$$A = \log_{10} I_0/I_t = a_s b$$

Where,

A = Absorbance of test

a_s = Absorbance of standard

b = length / thickness of the solution

The mathematical representation of the combined form of Beer-Lambert's law is as follows:

$$\text{Log}_{10} I_0 / I_t = a_s bc$$

If b is kept constant by applying Cuvette or standard cell then,

$$\text{Log}_{10} I_0/I_t = a_s c$$

The absorbency index a_s is defined as

$$a_s = A/cl$$

Where,

c = concentration of the absorbing material (in gm/liter).

l = distance traveled by the light in solution (in cm).

In simplified form,

The working principle of the colorimeter is based on Beer-Lambert's law which states that the amount of light absorbed by a color solution is directly proportional to the concentration of the solution and the length of a light path through the solution.

$$A \propto cl$$

Where,

A = Absorbance / Optical density of solution

c = Concentration of solution

l = Path length

$$A = \epsilon cl$$

ϵ = Absorption coefficient

WORKING OF THE COLORIMETER

When using a colorimeter, it requires being calibrated first which is done by using the standard solutions of the known concentration of the solute that has to be determined in the test solution. For this, the standard solutions are filled in the cuvettes and placed in the cuvette holder in the colorimeter.

There is a ray of light with a certain wavelength that is specific for the assay is directed towards the solution. Before reaching the solution the ray of light passes through a series of different filters and lenses. These lenses are used for navigation of the colored light in the colorimeter and the filter splits the beam of light into different wavelengths and allows the required wavelength to pass through it and reaches the cuvette containing the standard or test solutions. It analyzes the reflected light and compares it with a predetermined standard solution.

When the monochromatic light (light of one wavelength) reaches the cuvette some of the light is reflected, some part of the light is absorbed by the solution and the remaining part is transmitted through the solution which falls on the photodetector system. The photodetector system measures the intensity of transmitted light and converts it into the electrical signals that are sent to the galvanometer.

The galvanometer measures the electrical signals and displays them in the digital form. That digital representation of the electrical signals is the absorbance or optical density of the solution analyzed.

If the absorption of the solution is higher than there will be more light absorbed by the solution and if the absorption of the solution is low then more lights will be transmitted through the solution which affects the galvanometer reading and corresponds to the concentration of the solute in the solution. By putting all the values in the formula given in the below section one can easily determine the concentration of the solution.

References:

1. Vasiliev V. P., Kochergina L. A., Orlova T. D. Analytical chemistry. Sbornik voprosov, uprajneniy i zadach. — M. : Drofa, 2006. — 318s.
2. Tsitovich I. K. Analytical chemistry course. — M.: Vysshaya shkola, 1994, —495 p.
3. Kharitonov Yu. Yes. Analytic chemistry (analytics). T. 1. — M.: Vysshaya shkola, 2001. — 615 p.

TUPROQLARINING EKOLOGIK HOLATIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR

Alimov Muhammad Mo'min o'g'li

Buxoro davlat universiteti

m.m.alimov@buxdu.uz

Annotatsiya. Ushbu maqolada hozirgi kunning dolzarb muammolaridan biri hisoblangan biosferada ekologik holatning o'zgarishi, bunga sabab bo'luvchi omillar va ushbu holatlarning tuproq xossalariga ta'siri ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar. Tuproq ifloslanishi, Qishloq xo'jaligi manbalari; Sanoat manbalari; Shahar chiqindilari; Kanalizatsiya loylari; Konchilik manbalari; O'rmonlarning kesilishi; Kislotali yomg'ir;

Annotation. This article shows the change in the ecological situation in the biosphere, which is considered one of the pressing problems of our time, the factors causing it, and the impact of these situations on the properties of soils.

Keywords. Soil Pollution, Agricultural Sources; Industrial sources; Municipal waste; sewage sludge; Mining; Deforestation; Acid rain;

Аннотация. Абстрактный. В данной статье показано изменение экологической ситуации в биосфере, которое считается одной из актуальных проблем современности, факторы, вызывающие его, и влияние этих ситуаций на свойства почв.

Ключевые слова. Загрязнение почвы, Сельскохозяйственные источники; Промышленные источники; Городские отходы; осадки сточных вод; Добыча ресурсов; Вырубка леса; Кислотный дождь;

Jahonda yuz berayotgan global iqlim o'zgarishlari, yerlarning yaroqsiz holatga kelishi tufayli cho'llanish va yerlarning degradatsiyaga uchrashi kabi muammolar xavf tug'dirmoqda. Buning oqibatida dunyo yer fondining bugungi kundagi 13,4 mlrd. gektar yer maydonidan qariyb 2 milliard gektari, ya'ni 14,9% yer maydoni yaroqsiz ahvolga kelib qolgani, atigi 1,5 mlrd. gektari, ya'ni 11% qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi uchun qulayligi masalaning nechog'li dolzarb ekanligini ko'rsatib turibdi. Shuningdek, shaharsozlik, sanoat va transport infratuzilmasi sohasida amalga oshirilayotgan qurilishlar, yerosti boyliklarini qazib olish jarayonida hosil bo'layotgan karyer va tuproq uyumlari jadal sur'atlar bilan qishloq xo'jaligi ekin yerlarini siqib chiqarib, haydaladigan yerlar ularning ostida qolib tuproqlarning ifloslanishi kuzatilayapti.

Tuproq ifloslanishining turli manbalari

1	Qishloq xo'jaligi manbalari;	
2	Sanoat manbalari;	
3	Shahar chiqindilari;	
4	Kanalizatsiya loylari;	
5	Konchilik manbalari;	
6	O'rmonlarning kesilishi;	
7	Kislotali yomg'ir;	

Tuproqning ifloslanishi - bu tuproqdagi kimyoviy moddalar, radioaktiv materiallar, toksik birikmalar va kasallik qo'zg'atuvchilar o'simliklarning o'sishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi va inson hamda hayvonlar salomatligiga zarar yetkazishi mumkin bo'lgan darajada to'planishidir. Tuproqning ifloslanishi tabiiy harakatlar yoki uning xossalarini, masalan, tuzilishi, tarkibi va tuproq biotasini yo'q qiladigan odamlarning harakatlari natijasida yuzaga keladi. Tuproq ko'p hollarda, inson faoliyati tufayli ifloslanadi va odatda uzoq muddatli va qisqa muddatli ta'sir ko'rsatadi. Asosan, bu tuproqning mineral tarkibi, sifati va tuzilishining yomonlashishiga olib keladi.

1. *Qishloq xo'jaligi manbalari:* O'simlik va chorvachilikda noorganik mahsulotlardan foydalanish kabi qishloq xo'jaligi amaliyoti tuproqning ifloslanishiga olib keladi. Bu moddalar quyida muhokama qilingan sun'iy kimyoviy pestitsidlar, gerbitsidlar, qo'ziqorinlar va o'g'itlarni o'z ichiga oladi:

a) pestitsidlar, gerbitsidlar va insektitsidlar;

Zamonaviy pestitsidlar, gerbitsidlar va insektitsidlarni joriy etish natijasida qishloq xo'jaligi kimyoviy vositalaridan foydalanish ko'paygan. Bu kimyoviy moddalar ekinlarga zararkunandalar, hasharotlar, begona o'tlar, zamburug'lar va kasalliklarga qarshi kurashda ishlatiladi. Bu kimyoviy moddalarning ko'pchiligi biologik parchalanmaydi, boshqalari esa tuproq uchun zaharli bo'lgan mahsulotlarga parchalanadi. Bu mahsulotlar yerga singib ketadi va tuproqda harakat qiladi, shu bilan uning tuzilishi, tarkibi va pH ni o'zgartiradi.

b) O'g'itni noto'g'ri ishlatish;

О'g'itlar asosan tuproqdagi ozuqa moddalarining yetishmasligini tuzatish uchun ishlatiladi. Kaliy, kaltsiy, azot va oltingugurt yetishmaydigan tuproq, boshqa muhim makroelementlar qatorida, to'g'ri o'g'it bilan va kerakli miqdorda ishlov berilishi kerak. Biroq, ba'zi dehqonlar o'g'itlarni tartibsiz ishlatadilar, bu esa tuproqning ifloslanishiga olib keladi. Bundan tashqari, o'g'it ishlab chiqarishda ishlatiladigan materiallar tarkibida tuproq zaharliligini oshiradigan aralashmalar bor. Masalan, aralash o'g'itlar ishlab chiqarish uchun ishlatiladigan mineral fosfatlar tarkibida asbest, kadmiy va qo'rg'oshin izlari mavjud bo'lib, ular ishlab chiqarish vaqtida o'g'itga o'tkaziladi. Bu metallar biologik parchalanmaydi va vaqt o'tishi bilan toksik darajaga to'planadi.

Buxoro viloyatida 2022 yil qishloq xo'jaligi ekinlari 222019 gektar maydonga ekilgan bo'lib, shundan asosiy qismi 97900 gektar maydonga g'o'za ekilgan. Ekinlardan yuqori hosil olish maqsadida olib borilgan agrotexnik, gidromeliorativ chora-tadbirlar, mineral o'g'itlar kiritish, zararkunanda hasharotlar va kasalliklarga qarshi kurashishda qo'llaniladigan preparatlar ijobiy ta'siri bilan bir qatorda tuproqlarning ekologik holatining buzilishiga ham olib keladi. Bu holat Buxoro vohasining deyarli barcha hududida kuzatiladi.

2. *Sanoat manbalari.* Ishlab chiqarish chiqindilari yoki tuproq uchun yod mahsulotlar tuproq ifloslanishining asosiy sabablaridan biridir. Ular gaz, suyuq yoki qattiq moddalar shaklida bo'lishi mumkin. Uglarod dioksidi, azot dioksidi, oltingugurt dioksidi va uglerod oksidi sanoat faoliyatidan hosil bo'lgan gazlardir, ular tuproqni bilvosita ifloslanishiga olib keladi. Bu yon mahsulotlar yomg'ir suvi bilan birlashib, kislotali yomg'ir hosil bo'lishiga olib keladi, bu esa tuproqning pH qiymatini o'zgartiradi va shundan so'ng umumiy hosilga ta'sir qiladi. Sanoat ham qattiq va suyuq oqava suvlarni tuproqqa tashlaydi.

3. *Shahar chiqindilari.* Rivojlanayotgan mamlakatlarning aksariyatida axlat chiqindilarini nazorat qilish muammosi bor. Chiqindilar baribir tashlanadi va tarkibida oziq-ovqat, plastmassa, sanoat chiqindilari, elektron chiqindilar va umumiy maishiy chiqindilar kabi chiqindilar bor. Ko'rinib turibdiki, shahar ma'murlari biologik parchalanmaydigan chiqindilarning ko'p qismini qayta ishlash va organik materiallarni tabiiy parchalanish uchun ajratilgan joylarga tashlash mumkinligini bilishmaydi.

4. *Kanalizatsiya loylari.* Kanalizatsiya inshootlari, shuningdek, maishiy va tijorat chiqindilaridan chiqindi suvli chiqindilarni qanday tashlaganligi tufayli tuproqning ifloslanishiga hissa qo'shadi. Kanalizatsiya loylari yerga yoki suv havzalariga tashlanishidan oldin tozalanadi. Loy yerga tashlanganida, manbaga qarab, ozuqa moddalarining yuqori miqdorini chiqarishi mumkin, bu esa tabiiy oziq moddalariga bo'lgan talabdan oshib ketishi mumkin, inson salomatligi yoki umuman ekotizim uchun xavf tug'diradi. Kanalizatsiya loyida ham yuqori darajada metallar bo'lishi mumkin, bu esa tuproqni yanada ifloslantiradi.

5. *Konchilik va eritish manbalari.* Tog'-kon ishlari katta miqyosda tuproqning ifloslanishiga olib keladi. Mineral rudalar va mayda materiallarning ba'zi izlari bo'lgan tuproqning eroziyasi, qazib olinadigan joylar atrofida suv manbalariga va drenaj yo'llariga cho'kindi tushishiga olib keladi. Ular tuproqqa sug'orish va yomg'ir suvlari orqali tushadilar. Shuningdek, konchilik faoliyatidan oqib chiqadigan boshqa xavfli materiallar ham bor, ular atrofdagi tuproqlarga to'plangan zararli chang zarralarini o'z ichiga oladi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda ifloslanish darajasi yanada yuqori, chunki oltin qazib olish kabi tadbirlar an'anaviy usullar yordamida amalga oshiriladi, bu simob va boshqa og'ir metallarning daryolar va qo'shni yerlarga tashlanishiga olib keladi. Ifloslangan daryolarning bir qismi sug'orish uchun ham ishlatiladi, bu esa sug'oriladigan tuproqlarning ifloslanishiga olib keladi.

6. *O'rmonlarning kesilishi.* Tuproq ifloslanishiga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi omil bo'lmasada, o'rmonlarning kesilishi tuproqni eroziya ta'siridan himoya qiluvchi qalqonni olib tashlashga olib keladi. Ochiq tuproq osongina erozivanadi va havodan, shamoldan va yomg'irdan sun'iy kimyoviy ifloslantiruvchi moddalar ta'siriga tushadi.

7. *Kislotali yomg'ir.* Havoda oltingugurt dioksidi va azot oksidi kabi ifloslantiruvchi moddalar yomg'ir kislotasi bilan aralashadi bu esa muhim oziq moddalarni eritish va hatto tuproq tarkibini o'zgartirish orqali tuproqqa salbiy ta'sir ko'rsatishi aniqlangan.

Yuqorida sanab o'tilgan omillar Respublikamizning barcha hududidagi tuproqlar bevosita va bilvosta ta'sir qiladi. Jumladan, Buxoro vohasida tarqalgan tuproqlarning ekologik holatini kuzatib, o'rganishlar natijasida tuproqning ifloslantiruvchi har bir omillarning ma'lum darajada ta'siri borligi aniqlangan. Qishloq xo'jaligida yuqori hosil olish maqsadida olib borilgan agrotexnik, gidromeliorativ chora-tadbirlar, mineral o'g'itlar kiritish, zararkunanda hasharotlar va kasalliklarga qarshi kurashishda qo'llaniladigan preparatlar ekinlarga ijobiy ta'siri bilan bir qatorda tuproqlarning ekologik holatining buzilishiga ham olib keladi. Bu holat Buxoro vohasining deyarli barcha hududida kuzatiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdraxmanov T., Jabbarov Z., Fahrutdinova M., "Tuproqlarning kimyoviy ifloslanishi va muhofaza qilish tadbirlari". O'quv qo'llanma. Toshkent. "Universitet", 2008. 123 b.
2. Xoliqulov Sh., Uzoqov P.U., Boboxo'jaev I.P., Tuproqshunoslik. Toshkent, «N-Doba» nashriyoti, 2011. 571 b.
3. Yuldashev G'.Yu., Isag'aliyev M.T., "Tuproq biogeokimyosi". Toshkent, O'quv qo'llanma. "Tafakkur bo'stoni", 2014. 345 b

Internet saytlari:

1. www.agriculture.uz.

ПСИХОЛОГИЯ О'QUV FANI SIFATIDA O'QITISH SHAKLI VA USULLARINING O'ZIGA XOSLIGI

Salixodjayeva Dilnoza Anvarovna
203- maktab psixologi

Annotatsiya: Ushbu maqolada psixologiyani o'qitishning o'ziga xos shakli va usullari, o'quv predmeti sifatidagi o'ziga xos xususiyatlari, uni boshqa o'quv fanlaridan ajratib turadigan asosiy omillar, axloqiy mulohazalar muhimligi va interaktiv va texnologik yondashuvlarning afzalliklari to'g'risida to'liq bayon qilingan.

Kalit so'zlar: psixologiya, nazariya, amaliyot, axloqiy mulohazalar, interaktiv ta'lim, texnologiya integratsiyasi, texnologik yondashuv, axloqiy ong.

Kirish:

Ma'lumki, psixologiya, ya'ni inson ongi va xulq-atvorini o'rganuvchi fan o'qituvchilar uchun o'ziga xos muammolar va imkoniyatlarni taqdim etadi. Uning predmeti o'z mohiyatiga ko'ra murakkab va shaxsiy tajribalar bilan uzviy bog'liq bo'lib, o'qitish va o'rganishga alohida yondashuvni talab qiladi. Psixologiya fanining maqsadi —fan tomonidan qo'lga kiritilgan ma'lumotlar va qonuniyatlar to'g'risida o'quvchilarga ma'lumotlarni yetkazishdan iborat. O'quv darsini olib borishga vaqt cheklangan bo'lib, bunda o'quvchilar ortiqcha ma'lumotlar bilan band etmay mustahkam ilmiy asosdagi bilimlar va muammolar bilan tanishtiriladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya:

Psixologiya nazariya va amaliyotning kesishmasida rivojlanadi. O'quvchilar inson xatti-harakatlarini tushuntiruvchi nazariy asoslarni o'rganish bilan birga, ular amaliy mashg'ulotlar, amaliy tadqiqotlar va o'z-o'zini aks ettirish orqali real hayotdagi ilovalar bilan shug'ullanadilar. Ushbu amaliy yondashuv chuqurroq tushunish va shaxsiy ahamiyatga ega bo'lish imkonini beradi, o'quvchilarni psixologik tushunchalarni o'z hayotlarida va o'zaro munosabatlarida qo'llashga undaydi.

Psixologiya o'quvchilarni o'z fikrlari, his-tuyg'ulari va xatti-harakatlarini o'rganishga taklif qiladi, o'z-o'zini anglash va tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi. Psixologik tamoyillarni shaxsiy tajribalar ob'ekti orqali o'rganish orqali o'quvchilar o'zlarini va boshqalarni chuqurroq tushunishadi. Ushbu introspektsiya jarayoni hamdardlikni rag'batlantiradi, dunyo bilan mas'uliyatli va ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishga yordam beradi.

Natijalar:

Psixologiya turli xil nuqtai nazarlar, nazariyalar va yondashuvlarni o'z ichiga oladi. Biologik va kognitivdan tortib, ijtimoiy va madaniygacha, o'qituvchilar turli nuqtai nazardan harakat qilishlari va tanqidiy baholash va muloqotni rag'batlantirishlari

kerak. Ko'p linzalarga ta'sir qilish intellektual moslashuvchanlikni va inson xatti-harakatlarining murakkabligini tushunishga yordam beradi.

Psixologiya muhim amaliy ahamiyatga ega bo'lgan fan sifatida o'z bilimlarini axloqiy va mas'uliyat bilan qo'llash uchun javobgardir. O'qituvchilar psixologik tadqiqotlar, baholash va aralashuvlar bilan bog'liq axloqiy fikrlarni ta'kidlashlari kerak. O'quvchilar tadqiqotni tanqidiy baholashni, potentsial noto'g'ri fikrlarni tushunishni va tanlagan kasbining axloqiy oqibatlarini hisobga olishni o'rganadilar.

Muhokama:

An'anaviy ma'ruzaga asoslangan usullar psixologiyaning boyligi va dinamikligini yetkazishda samarasiz bo'lishi mumkin. O'quvchilarni interfaol tadbirlar, guruh muhokamalari, rolli o'yinlar, simulyatsiyalar va real loyihalar orqali jalb qilish chuqurroq tushunish imkonini beradi va faol o'rganishni osonlashtiradi. Zamonaviy texnologiyalar psixologiyani o'qitish uchun ko'plab resurslarni taklif etadi. O'qituvchilar ishtirok etish va foydalanish imkoniyatini oshirish uchun onlayn platformalar, simulyatsiyalar, interfaol o'yinlar va multimedia materiallaridan foydalanishlari mumkin. Raqamli vositalar hamkorlikda o'rganish, mustaqil izlanish va ko'proq interaktiv ta'lim tajribasi uchun imkoniyatlar beradi.

Xulosa:

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, psixologiyaning o'ziga xos tabiati o'qitish va o'rganishga moslashtirilgan yondashuvni talab qiladi. Faol ta'lim, o'z-o'zini aks ettirish va axloqiy qo'llash tamoyillarini o'zlashtirgan holda, o'qituvchilar tanqidiy fikrlashni va inson xatti-harakatlarini chuqurroq tushunishni rivojlantiradigan dinamik va qiziqarli muhitni yaratadilar. Ushbu yondashuv nafaqat o'quvchilarni qimmatli bilimlar bilan ta'minlabgina qolmay, balki ularga insoniy munosabatlardagi murakkabliklarni yo'lga qo'yish, yanada xabardor va jamiyatga hissa qo'shish imkonini beradi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Barotov Sh. R. Ta'limda psixologik xizmat. O'quv qo'llanma. Buxoro 2007.
2. Karimova V. Ijtimoiy psixologiya va ijtimoiy amaliyot. Toshkent. 2003.
3. Davletshin M.G., To'ychieva S.M. Umumiy psixologiya. Toshkent, 2002.
4. Badmaev B.T. Psixologiya o'qitish metodikasi: o'qituvchilar uchun darslik. mutaxassis. universitetlar - M.: VLADOS, 2004.
5. Xaydarov F.I. Xalilova N.I. Psixologiya fanlarini o'qitish metodikasi. – Toshkent, 2007.

УЛЬТРАТОВУШ ТЕКШИРУВИ ТЕХНОЛОГИЯСИНИ ЎРГАНИШ

Ўсаров Азамат Асатуллаевич

*СамДТУ “Физика, биофизика ва тиббий физика”
кафедраси ассистенти, ф.-м.ф.н.*

Эшмаматова Рухиона

СамДТУ Даволаш факультети 138 гуруҳ талабаси

Аннотация

Ўлчами, катталарда бўйига 9-14 см, кишининг буйи ва оғирлигига равишда боғлиқ ўзгариб турадиган ва жуссаси кичкина одамда 14 см ўлчамга эга бўладиган орган - бу буйрак, патологик ҳолатини акс эттиради. Ва аксинча катта одам буйраги 9 см дан кичик булиши ҳам патология хисобланади. Ўнг буйракнинг юқори учи ThXII умуртқа поғонасининг пастки чеккаси соҳасидан III бел умуртқа поғонасининг пастки соҳасида турар экан.

Калит сўзлар: Шакли ловияга ухшаш, жуфт ретроперитонеал, яъни корин парда ортида жойлашган орган

Физикавий асбобларнинг ишлаш жараёни билан таншиш ва иш тавсифини ўрганиш учун, у асбоб ёрдамида тиббий текширув ўтказиладиган орган ҳақида тўлиқ маълумотга эга бўлиш, текширув натижасининг аниқ бўлишини кафолатлайди. Масалан, буйрак фаолиятини ультратовуш асбоби ёрдамида тиббий текширувдан ўтказиш жараёнини кўраймиз ва унинг ишлаш тамойилини ўрганамиз.

Аввало ўрганилаётган органнинг танадаги жойлашув дислокациясини анатомик нуқтаи назардан кўрсатайлик. Чап буйракнинг юқори учи Th XI кўкрак умумртқасини ўртасида пастки учи III бел умумртқа поғонасининг ўрта соҳасида туради. Иккала буйрак ҳам бел квадрат мускуллари устида жойлашади, бу мускул бел умумртқаларига бурчак остида бириккани учун буйраклар ҳам (45-50)⁰ бурчак остида жойлашади, юқори қисми умумртқага яқинроқ, пастки қисми

У
З
О
Қ
Б
И
Р
Ж
Б
Й
П

Ёғ миқдори кўп озлигига қараб синус шакли ва гиперэхогенлиги турлича бўлади. Буйрак дарвозасидан артерия, вена ва уретер киради. Энг юқорида вена,

Б

Аортадан артериялар 1чи 2чи бел умумртқалари соҳасида ажрайди.

Р

Ж

Б

Й

П

Ультратовушда юқори мезентерик артерияга ориентир килиш тавсия этилади. Чунки, буйрак артериялари мезентерик артериядан 1 -2 см пастда ажралади.

Буйракларни текшириш бир нечта позицияда ўтказилар экан: кўндаланг, бўйлама, маълум бурчак остидаги кесимларда:

1. Қорин томонидан текшириш – трансобдаминал текшириш
2. Орқа томондан текшириш – транслюмбал текшириш
3. Беморни унг ва чап ён томонига ёткизиб текшириш – Фронтал кесим орқали текшириш усули ҳам мавжуд экан:

1. Унг ён томондан текшириш: датчик қўлтиқ ўрта аксиляр чизикқа бўйлама ҳолатда қўйилади. Датчикни соат стрелкаси бўйлаб бир ҳолатдан иккинчи ҳлатга бурилади. Бу кесимда буйрак тулик ва буйрак дарвозаси билан бирга чиқади.

2. Чап ён томондан текшириш: Датчик қўлтиқ ўрта аксиляр чизикқа бўйлама ҳолатда қўйилади. Датчик соат стрелкаси бўйлаб бир нуқтаданг иккинчисига бурилади. Буйракни тўлиқ кесими чиқади.

Ҳар бир органни ультратовуш диагностикасини ўрганишдан олдин албатта ш

у Мисол, хомила ривожланишининг дастлабки даврида, оталанган тухум хужайра 8 та хужайрага булинган вақтида эмбрион 2 та қаватдан иборат бўлади. Трофобластдан хомилини қон билан таминловчи, ўраб турувчи структуралар ривожланади.

з Биламизки, буйраклар организмдан азот қолдиқларини чиқариш билан ф

а

ө 1) эмбрион бўйин қисмида жойлашиб пронефроз деб аталади. У хомиладорликнинг 4-ҳафтаси охирида пайдо бўлиб, атиги 2 кунгина фаолият бурсатади. Кейин сўрилиб кетади.

р 2) 2-"буйрак" мезонефроз – хомиладорликнинг 5-ҳафтасида бел соҳасида ривожланади ва 8 чи ҳафтада фаолиятини яқунлайди. Бу икки "буйрак" вақтинчалик эканлиги учун кўштирноқ ичида ёздиқ.

н 3) 3-"буйрак" биз билган доимий буйрак, чанок соҳасида 9-ҳафтада ривожланади Метанефроз деб аталади.

р Икки томонлама буйрак агенезияси эса туғилгач ёки хомиладорлик вақтида й

я

ш

ш

■ Диагностик текширувларда ўсмаларни яллиғланиш касалликларидан фарқлаш керак. Бунда буйрак структурасининг ва қон айланишининг бузилмаганлиги билан фарқланар экан.

и

■ Хайрон қодарди жиҳат шундаки, эмбрионал даврда "буйрак" 3. этапда фаолият бурсатади экан:

Фойдаланилган адабиётлар:

1. BMUS Safety Group 2009. Guidelines for the Safe Use of Diagnostic Ultrasound Equipment. London: British Medical Ultrasound Society, 2009.
2. Gibbs V, Cole D, Sassano A. Ultrasound Physics and Technology – How, Why and When. Edinburgh: Churchill Livingstone Elsevier, 2009.
3. Hoskins PR, Martin K, Thrush A. Diagnostic Ultrasound Physics and Equipment. 2nd edn. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
4. Thrush A, Hartshorne T. Vascular Ultrasound – How, Why and When. 3rd edn. Edinburgh: Churchill Livingstone Elsevier, 2000
5. Усаров А. А., Рахимов М. А., Мажидов Б.А., РОЛЬ СОЛНЕЧНЫХ ЭЛЕМЕНТОВ В МЕДИЦИНЕ, материалы 78-ой Международной научно-практической конференции студентов медицинских вузов и молодых ученых, 2024, Самарканд

DEVELOPING COMMUNICATIVE COMPETENCE OF LANGUAGE LEARNERS THROUGH MASS MEDIA

Muradov Utkir Nurillayevich,
associate professor of Tashkent state pedagogical university
utkirnurillayevich@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola til o'rganuvchilarda kommunikativ kompetentsiyani rivojlantirishda ommaviy axborot vositalarining ahamiyatini o'rganadi va ommaviy axborot vositalari programmalarining til o'rganuvchiga ijobiy ta'siri, ularning til bilimi va ravonligiga hissasi o'rganiladi.

Kalit so'zlar: til, ommaviy axborot vositalari, kommunikativ qobiliyatlar, media, madaniyat, lug'at.

Аннотация: В этой статье рассматривается важность средств массовой информации в развитии коммуникативной компетентности у изучающих язык, а также положительное влияние программ средств массовой информации на изучающих язык и их вклад в знание языка и свободное владение языком.

Ключевые слова: язык, средства массовой информации, коммуникативные навыки, средства массовой информации, культура, лексика.

Abstract: This article examines the importance of media in developing communicative competence in language learners, as well as the positive impact of media programs on language learners and their contribution to language knowledge and fluency.

Key words: language, mass media, communicative skills, media, culture, vocabulary.

INTRODUCTION

In the current digital age, the development of communicative skills of language learners has been greatly influenced by the widespread use of mass media. Mass media, including various forms such as television, radio, social media and online platforms, have emerged as powerful tools for improving language skills.

MATERIALS AND METHODS

The advent of mass media has revolutionized the way language learners acquire and master new languages. By consuming media content in different languages, students are exposed to authentic linguistic expressions, colloquialisms, and cultural nuances necessary for effective communication. Media provide students with a gateway to real-world language use, providing them with a rich tapestry of vocabulary, grammatical structures, and idiomatic expressions that are integral to language acquisition. Media provide language learners with interactive participation and offers

a platform for practice. Social media platforms, language learning apps, and online forums allow learners to connect with native speakers, participate in language exchange programs, and engage in real-time conversations that simulate authentic communicative contexts. This interactive dimension of media not only improves students' speaking and listening skills, but also develops cultural understanding and intercultural communication competence.

RESULTS AND DISCUSSIONS

Language learners can expand their cultural horizons and gain a deeper understanding of the world's linguistic diversity by immersing themselves in a variety of media sources. Exposure to foreign films, music, news programs, and online content in the target language allows learners to contextualize their language learning within the broader socio-cultural context of the language community. This cultural immersion not only improves students' communication skills, but also develops empathy, tolerance and intercultural communication skills. In essence, the integration of mass media into language learning pedagogy offers language learners a dynamic and engaging way to develop their communication skills. By using the variety of resources and interactive opportunities provided by media, students can improve their language skills, fluency, and intercultural competence in a holistic and immersive way.

As technology continues to shape the landscape of language learning, the role of media in enabling language learners to communicate effectively and confidently in a globalized world cannot be overstated. It is increasing more and more. Mass media, including television, radio, social media, and online platforms, offer language learners a unique and engaging way to improve their communication skills. This article explores how media can be used as a powerful tool to improve students' language skills, providing them with authentic and varied language exposure that improves proficiency and fluency. Media engages students in real-life conversations, serves as a rich source of authentic language input to introduce cultural nuances and various linguistic expressions. By being exposed to a variety of media formats, such as movies, TV shows, podcasts, and news articles, language learners can improve their listening comprehension, vocabulary acquisition, and pronunciation skills. In addition, mass media provide students with the opportunity to communicate with different accents, dialects and registers, thereby increasing their communicative competence and intercultural awareness. Mass media platforms provide interactive learning opportunities that engage language learners in meaningful communication.

Social media platforms, language learning apps and online forums allow learners to practice writing, speaking and listening skills in a dynamic and interactive environment. Through online discussions, video calls, and language exchange programs, students interact with native speakers, receive feedback on their language

use, and engage in authentic communicative tasks that simulate real-world interactions can participate.

Mass media expose language learners to the cultural context in which the language is used, helping them to gain a deeper understanding of the socio-cultural aspects of the target language. By watching foreign films, listening to music, and following the news in the target language, students gain an understanding of the customs, traditions, and social norms of the language community. This cultural immersion enhances students' communicative skills by enabling them to communicate effectively and appropriately in different cultural environments.

Media offers language learners multimodal access through a combination of audio, visual and textual resources. This multimodal approach to language learning improves students' comprehension skills, memory retention, and general language skills. By engaging with multimedia content such as subtitled videos, podcasts with transcripts, and interactive language games, students can strengthen their language skills in a holistic and immersive way.

CONCLUSION

In conclusion, mass media play an important role in enhancing the communicative competence of language learners by providing them with authentic language input, interactive learning opportunities, cultural immersion, and multimodal resources. By using media as a language learning tool, students can develop their language skills, fluency and intercultural competence in a dynamic and engaging way. As technology continues to advance, the integration of mass media into language education empowers students to communicate effectively and confidently in a globalized world.

REFERENCES

1. Bagarić, V. and Mihaljević Djigunović, J. (2007). Developing communicative competence. *Metodika*, Vol. 8(14), pp. 84-93.
2. Canale, M. and Swain, M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied linguistics*, Vol. 1(1), pp.1-47.
3. Crosbie, V. (2002). *What Is New Media*. Oxford. Oxford University Press.
4. Marina Oštarić, prof., Nataša Perinčić Tičić. (2022). Developing Communicative Competence Through Language Skills In An ESP Course: A Case Of Technical English. *Zbornik radova veleučilišta u šibeniku*, Vol. 16(3-4), pp. 235-246.
5. Nwana SE. (2009). *Educational Technology in Digital Age*. Awka: Christophel Publishing Co.

ГРАДИЕНТНО ПОДОБНОЕ ОТОБРАЖЕНИЕ КЛАССИЧЕСКОГО ФУНКЦИОНАЛА ВАРИАЦИОННОГО ИСЧИСЛЕНИЯ В ОДНОМ БАНАХОВОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Шопулат Шомаиравович Бабаджанов¹

*Д.к.-м. ф.н., доцент, кафедра высшей и прикладной математики,
Ташкентский финансовый институт, Узбекистан. Почта:
sh.babadjanov@mail.ru ORCID: 0000-0001-5513-4442*

Аннотация: построено градиентно подобное отображение для классического функционала вариационного исчисления заданного в пространстве непрерывно дифференцируемых на отрезке $[0, 1]$ функций $x(s)$, удовлетворяющих условию $x(0) = x(1) = 0$.

Ключевые слова: дифференциальное уравнение, банахово пространство, классический функционал вариационного исчисления, градиент функционала, градиентно подобное отображение.

Введение

В работах [1]-[4] исследованы следующие свойства функционалов классического вариационного исчисления в функциональных пространствах: непрерывность, сильная непрерывность, невырожденность и вырожденность критических точек, устойчивость критических точек, связь между критическими точками и решениями дифференциальных уравнений с градиентно подобными правыми частями. В работах [5]-[7] установлено, что такие же функционалы возникают при исследовании модельных нелинейных краевых задач, возникающих в математической физике. Например, в работе [7] исследования разрешимости модельной нелинейной краевой задачи

$$-\psi''(x) + \left(1 + \frac{c}{x^2}\right)\psi(x) = \frac{1}{x^\alpha} |\psi(x)|^{k-1} \psi(x), \quad x > 0, \quad (1)$$
$$\psi(0) = 0, \quad \psi(\infty) = 0.$$

осуществляется с помощью исследования свойств нелинейного функционала вида

$$F_{k,\alpha}(f) = \int_0^{+\infty} \frac{|f(s)|^{k+1}}{s^\alpha} dx \quad (2)$$

в пространстве $H_0^1 = \{f : f, f' \in L_2(0, \infty), f(0) = 0\}$.

Отметим, что различные физические модели, используемые в теории элементарных частиц ([8]), приводят к рассмотрению задачи вида (1).

При исследовании свойств решений дифференциальных уравнений с градиентно подобными правыми частями возникает вопрос построения градиентно подобного отображения. В работе [4] для классического функционала вариационного исчисления

$$F(x) = \int_0^1 f(s, x(s), x'(s)) ds \quad (3)$$

заданного в банаховом пространстве

$$C_0^1 = \{x \in C^1[0,1] : x(0) = x(1); x'(0) = x'(1)\}$$

построено градиентно подобное отображение.

Через C_*^1 обозначим банахово пространство непрерывно дифференцируемых на отрезке $[0, 1]$ функций $x(s)$, удовлетворяющих условию $x(0) = x(1) = 0$, т.е.

$$C_*^1 = \{x \in C^1[0, 1] : x(0) = x(1) = 0\}$$

с нормой

$$\|x\| = \max_{0 \leq s \leq 1} |x(s)| + \max_{0 \leq s \leq 1} |x'(s)|.$$

В настоящей работе рассмотрим вопрос о построении градиентно подобного отображения G для функционала (3) заданного в пространстве C_*^1 .

2. Построение градиентно подобного отображения

Пусть E – банахово пространство, и $G : E \rightarrow E$ – непрерывное отображение.

Определение. Непрерывное отображение G , называется градиентно подобным отображением, если оно удовлетворяет условию:

Существует дифференцируемый по Фреше функционал $F : E \rightarrow \mathbb{R}^1$ для которого

а) $\nabla F : E \rightarrow E^*$ – непрерывное ограниченное отображение ($\nabla F(x)$ – градиент функционала F в точке $x \in E$);

б) для любого $x \in E$ $\nabla F(x) = \Theta$ тогда и только тогда, когда $G(x) = 0$;

в) значение $((\nabla F(x), G(x)))$ функционала $\nabla F(x)$ на элементе $G(x)$ положительно: $(\nabla F(x), G(x)) > 0$ при $G(x) \neq 0$.

Заметим, что когда E является гильбертовым пространством, и F – функционал, заданный в этом пространстве, сам градиент $\nabla F(x)$ служит градиентно подобным отображением для функционала F .

В дальнейшем всюду будем предполагать, что функция $f(s, x, y)$ в функционале (3) непрерывна на $[0,1] \times \mathbb{R}^2$ и имеет непрерывные частные производные $\frac{\partial f}{\partial x}$, $\frac{\partial f}{\partial y}$. Тогда в каждой точке $x \in C_*^1$ существует градиент (первая

производная Фреше)

$$(\nabla F(x), h) = \int_0^1 \frac{\partial f(s, x(s), x'(s))}{\partial x} h(s) + \frac{\partial f(s, x(s), x'(s))}{\partial x'} ds$$

и $\nabla F : C_*^1 \rightarrow (C_*^1)^*$ – непрерывное отображение. Для построения градиентно подобного отображения введем следующий интегральный оператор

$$\Gamma(a, b) = \int_0^1 K_1(s, t) a(t) dt + \int_0^1 K_0(s, t) b(t) dt, \quad a, b \in C[0, 1]$$

где

$$K_0(s, t) = \begin{cases} t(1-s), & \text{если } 0 \leq t \leq s \leq 1, \\ s(1-t), & \text{если } 0 \leq s \leq t \leq 1 \end{cases} \quad \text{и} \quad K_1(s, t) = \begin{cases} 1-s, & \text{если } 0 \leq t \leq s \leq 1, \\ -s, & \text{если } 0 \leq s \leq t \leq 1. \end{cases}$$

В пространстве C_*^1 отображение G определим следующим образом

$$G(x) = \int_0^1 K_0(s, t) \frac{\partial f(t, x(t), x'(t))}{\partial x} dt + \int_0^1 K_1(s, t) \frac{\partial f(t, x(t), x'(t))}{\partial x'} dt \equiv \Gamma\left(\frac{\partial f}{\partial x'}, \frac{\partial f}{\partial x}\right). \quad (5)$$

Имеет место следующее утверждение:

Теорема. Отображение G непрерывно действует из C_*^1 в C_*^1 и удовлетворяет условиям б), в).

Если к тому же функции $\frac{\partial f}{\partial x}$, $\frac{\partial f}{\partial x'}$ по переменным x и y удовлетворяет локальному условию Липшица, то отображение G удовлетворяет локальному условию Липшица.

Таким образом, отображение G , определяемое формулой (5), является градиентно подобным отображением для функционала (3).

Обсуждение

В качестве обсуждения докажем сформулированную в предыдущем разделе теорему. Верна следующая лемма.

Лемма. Оператор Γ непрерывно действует из C_*^1 в C_*^1 . Если $a(t)$, $b(t) \in C[0, 1]$, то функция $y(s) = \Gamma(a, b)(s)$ является единственным решением задачи

$$y' = c(s) - \bar{c}, \quad y(0) = 0, \quad y(1) = 0, \quad (4)$$

$$\text{где } c(s) = a(s) - \int_0^s b(\tau) d\tau, \quad \bar{c} = \int_0^1 c(s) ds.$$

Доказательство. Найдем общее решение дифференциального уравнения из задачи (4):

$$y(s) = c + \int_0^s (c(\tau) - \bar{c}) d\tau.$$

С учетом краевых условий имеем:

$$c = 0, \quad y(s) = \int_0^s (c(\tau) - \bar{c}) d\tau,$$

$$y(1) = \int_0^1 (c(\tau) - \bar{c}) = \int_0^1 c(\tau) d\tau - \bar{c} = \bar{c} - \bar{c} = 0.$$

Если $a(t) \equiv 0$, $b(t) \equiv 0$, то из

$$y' = 0, \quad y(0) = 0; \quad y(1) = 0$$

следует, что $y(t) = 0$, т.е. решение задачи (4) единственно. Таким образом,

$$\begin{aligned} \Gamma(a,b)(s) &= \int_0^s (c(\tau) - \bar{c}) d\tau = \int_0^s (a(t) - \int_0^t b(\tau) d\tau) dt - s \int_0^1 (a(t) - \int_0^t b(\tau) d\tau) dt = \\ &= \int_0^s a(t) dt - s \int_0^1 a(t) dt - \int_0^s \int_0^t b(\tau) d\tau dt + s \int_0^1 \int_0^t b(\tau) d\tau dt = (1-s) \int_0^s a(t) dt + s \int_s^1 a(t) dt - \\ &- \int_0^s (1-s) \int_0^t b(\tau) d\tau dt + s \int_s^1 \int_0^t b(\tau) d\tau dt = \int_0^s K_1(s,t) a(t) dt - \int_0^s (1-s)(s-t) b(t) dt + \\ &+ \int_0^s s(1-s) b(t) dt + \int_s^1 s(1-t) b(t) dt = \int_0^s K_1(s,t) a(t) dt + \int_0^s (1-s) t b(t) dt + \\ &+ \int_s^1 s(1-t) b(t) dt = \int_0^1 K_1(s,t) a(t) dt + \int_0^1 K_0(s,t) b(t) dt. \end{aligned}$$

Для $a(t), b(t) \in C[0,1]$ имеем:

$$\begin{aligned} |\Gamma(a,b)(s)| &\leq \int_0^1 |K_1(s,t)| |a(t)| dt + \int_0^1 |K_0(s,t)| |b(t)| dt \leq \\ &\leq \int_0^1 |a(t)| dt + \int_0^1 |b(t)| dt \leq \|a\|_{C[0,1]} + \|b\|_{C[0,1]}, \\ |\Gamma(a,b)'(s)| &\leq |c(s) - \bar{c}| = \left| a(s) - \int_0^s b(\tau) d\tau - \int_0^1 c(s) ds \right| \leq |a(s)| + \left| \int_0^1 b(t) dt \right| + \\ &+ \left| \int_0^1 (a(t) - \int_0^t b(\tau) d\tau) dt \right| \leq 2 \left(\|a\|_{C[0,1]} + \|b\|_{C[0,1]} \right); \\ \|\Gamma(a,b)\| &\leq 3 \left(\|a\|_{C[0,1]} + \|b\|_{C[0,1]} \right). \end{aligned}$$

Отсюда следует, что отображение

$$\Gamma : C[0,1] \times C[0,1] \rightarrow C_*^1$$

непрерывно. Лемма доказана.

Доказательство теоремы. В силу леммы очевидно, что

$$G: C_*^1 \rightarrow C_*^1$$

и непрерывно. Для любого $x \in C_*^1$ имеем:

$$\begin{aligned} (\nabla F(x), G(x)) &= \int_0^1 \frac{\partial f(s, x(s), x'(s))}{\partial x} + G(x)(s) + \frac{\partial f(s, x(s), x'(s))}{\partial x'} (G(x))'(s) ds = \\ &= \int_0^1 \left(\int_0^s \frac{\partial f(\tau, x(\tau), x'(\tau))}{\partial x} d\tau - \gamma \right)' G(x)(s) ds + \int_0^1 \frac{\partial f(s, x(s), x'(s))}{\partial x'} (G(x))'(s) ds = \\ &= \int_0^1 \left(\gamma - \int_0^s \frac{\partial f(\tau, x(\tau), x'(\tau))}{\partial x} d\tau + \frac{\partial f(s, x(s), x'(s))}{\partial x'} \right) (G(x))'(s) ds. \end{aligned}$$

Обозначим

$$b(s) = \frac{\partial f(s, x(s), x'(s))}{\partial x}, \quad a(s) = \frac{\partial f(s, x(s), x'(s))}{\partial x'}$$

и положим $c(s) = a(s) - \int_0^s b(\tau) d\tau$ и $\gamma = -\bar{c}$.

Тогда имеем

$$\begin{aligned} (\nabla F(x), G(x)) &= \int_0^1 (c(s) - \bar{c}) G(x)(s) ds = \int_0^1 (\Gamma(a, b))'(s) (G(x))'(s) ds = \\ &= \int_0^1 \left(\Gamma \left(\frac{\partial f}{\partial x'}, \frac{\partial f}{\partial x} \right) \right)'(s) (G(x))'(s) ds = \int_0^1 (G(x))'(s)^2 ds. \end{aligned}$$

Следовательно,

$$(\nabla F(x), G(x)) = \int_0^1 ((G(x))'(s))^2 ds \text{ для любого } x \in C_*^1.$$

Отсюда, если $(\nabla F(x), G(x)) = 0$, то $G(x)(s) \equiv \text{const}$ и так как $G(x)(0) = G(x)(1) = 0$, поэтому $G(x)(s) \equiv 0$, т.е. условие в) выполнено.

Пусть $G(x) = \theta$. Тогда в силу выше проведенных рассуждений, для любого $h \in C_*^1$

$$(\nabla F(x), h) = \int_0^1 \left(\Gamma \left(\frac{\partial f}{\partial x'}, \frac{\partial f}{\partial x} \right) \right)'(s) h'(s) ds = \int_0^1 (G(x))'(s) h'(s) ds = 0,$$

т.е. $\nabla F(x) = 0$.

Обратно, пусть $\nabla F(x) = 0$, тогда $(\nabla F(x), h) = 0$ для любого $h \in C_*^1$, т.е.

$$\int_0^1 (G(x))'(s)h'(s)ds = 0 \text{ для любого } h \in C_*^1.$$

Применяя лемму Дю-Буа Реймонда, получим, что $G(x) \equiv const$, но $G(x)(0) = G(x)(1) = 0$, следовательно, $G(x) \equiv 0$ т.е. условие б) выполнено.

Таким образом, мы показали, что условия б), в) выполняются.

Если функции $\frac{\partial f}{\partial x}$, $\frac{\partial f}{\partial y}$ по переменным x и y удовлетворяет локальному

условию Липшица, то из свойства оператора Γ очевидным образом вытекает, что отображение $G: C_*^1 \rightarrow C_*^1$ удовлетворяет локальному условию Липшица.

Теорема доказана.

Заключение

В статье для классического функционала вариационного исчисления (3) заданного в банаховом пространстве

$$C_*^1 = \{x \in C^1[0, 1]: x(0) = x(1) = 0\}$$

построено градиентно подобное отображение. Сформулирована и доказана одна теорема, новизна которой состоит в том, что она обосновывает действие этого отображения в указанном банаховом пространстве и имеет основные свойства градиента.

Ранее в работе [4] для этого функционала заданного в другом банаховом пространстве

$$C_0^1 = \{x \in C^1[0, 1]: x(0) = x(1); x'(0) = x'(1)\}$$

было построено градиентно подобное отображение.

Список литература

[1] Красносельский М.А., Забрейко П.П. Геометрические методы нелинейного анализа, Наука, М., 1975.

[2] Красносельский М.А., Бобылев Н. А., Мухамадиев Э. М, Об одной схеме исследования вырожденных экстремалей функционалов классического вариационного исчисления // Доклады Академии наук. 1978. Т. 240. №3. С. 530-533.

[3] Абдувайтов Х. А. К вопросу об устойчивости градиентных систем // Автомат. и телемех., 1987, № 6, 3–6.

[4] Бабаджанов Ш.Ш. Градиентно подобное отображение основного функционала вариационного исчисления в банаховом пространстве // Вопросы вычислительной и прикладной математики, Ташкент, 1998, № 104. С. 69-82.

[5] Мухамадиев Э.М., Наимов А.Н. Об ограниченных решениях нелинейного уравнения Шредингера на полуоси // Дифференциальные уравнения, 2011, том 47, № 1, с. 38-49.

[6] Мухамадиев Э.М., Наимов А.Н. Асимптотика и существование ограниченных решений нелинейного уравнения Шредингера на полуоси // Дифференциальные уравнения, 2011, том 47, № 5, с. 651-656.

[7] Мухамадиев Э.М., Наимов А.Н. Об ограниченных решениях одного класса нелинейных обыкновенных дифференциальных уравнений // «Математический сборник», 2011, том 202, №9, с.121-134.

[8]. Амирханов И.В, Жидков Е.П., Макаренко Г.И. Достаточное условие существования положительного частицеподобного решения нелинейного уравнения скалярного поля // Сообщения Объединенного института ядерных исследований, P5-11705, Дубна, 1978. - 16 с.

БИОФИЗИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ВОЗДЕЙСТВИЕ МЕХАНИЧЕСКИЕ ФАКТОРОВ НА ОРГАНИЗМ

Бурханов Б.Н.

*Самаркандский государственный медицинский университет,
Самарканд, Узбекистан*

Аннотация: Представленные в данной работе материалы свидетельствуют о различной природе механизмов лечебных эффектов механических факторов разной природы. Феномен избирательного поглощения энергии физических факторов различными типами воспринимающих клеток и биологических структур свидетельствует о разных механизмах их лечебного воздействия и формируемых ими лечебного эффектов. Распространение вызванных механическими факторами волн в тканях организма порождает два вида внутренних напряжений: упругие (обратимые) и диссипативные (необратимые).

Ключевые слова: Биофизика, физика, механика, деформация, клетка, мембрана, напряжение, биологические ткани, волны, ультразвук, частота.

Распространение вызванных механическими факторами волн в тканях организма порождает два вида внутренних напряжений: упругие (обратимые) и диссипативные (необратимые). Последние возникают в том случае, когда продолжительность восстановления первичной структуры ткани существенно меньше периода механических колебаний. Диссипативные напряжения обуславливают необратимое превращение механической энергии в теплоту поглощение звука, которое вызывает уменьшение интенсивности механических волн по мере их распространения. Расстояние, на котором интенсивность волны уменьшается в «e» (приблизительно в 7,3 раза), называют глубиной проникновения звука. Поглощение акустических колебаний связано с частной квадратической зависимостью и максимально для ультразвука, а для различных тканей составляет 7-8см на частоте 44кГц, 4-5см на частоте 880кГц и 1-3см на частоте 2640кГц. Возникающие при поглощении механической энергии деформации микроструктур тканей также распространяются затуханием /1-4/. В связи с этим интенсивность механических колебаний при их распространении в глубь тела человека экспоненциально уменьшается. Поглощение механических колебаний низкой частоты в большей степени определяется неоднородностью механических свойств мышц и внутренних органов человека, чем различием линейных размеров составляющих их микроструктур. Анизотропия и нелинейность механических свойств мягких тканей определяет неодинаковую

степень поглощения энергии механических колебаний. Вклад поглощения среди них наибольший.

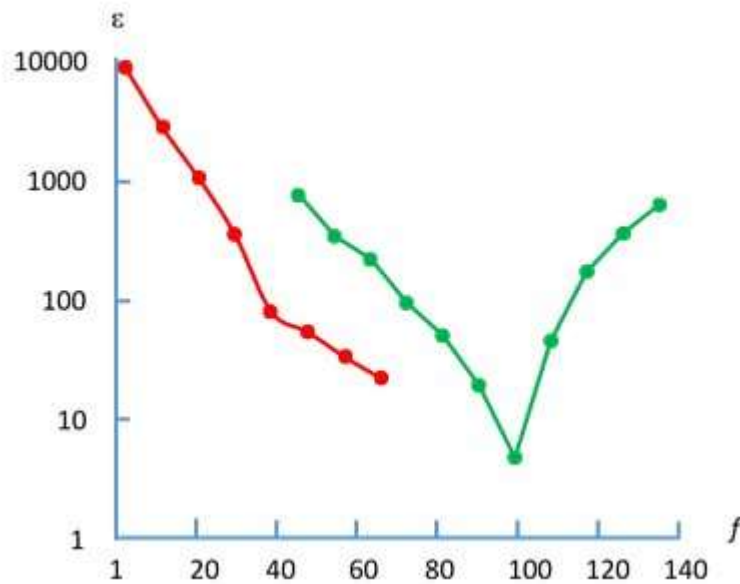

Рис. Частотно-пороговые кривые чувствительности осязательных (1) и пластических (2) тел. (по оси абсцисс частота механических стимулов, Гц; по оси ординат колебательное смещение, 10^{-6} м.

На низких частотах, где длина волны сопоставима с размерами тела, акустические колебания распространяются в организме в виде поперечных волн. С учетом активных свойств некоторых биологических тканей механические факторы с амплитудой колебательного смещения выше 10 м являются физиологическими раздражителями и могут восприниматься структурами, обладающими высокой чувствительностью к данному фактору механорецепторами /2-4/.

Сенсорное восприятие вибрации осуществляют инкапсулированные нервные окончания кожи осязательные тельца (Мейсснера) и пластинчатые тельца (Пачини) Частотный диапазон вибрационной чувствительности первых из них, расположенных под базальной мембраной кожи, составляет 2—40 Гц, а пороговое виброперемещение 35-100 мкм. Виброчувствительность находящихся глубоко в дерме пластинчатых тел на порядок выше: пороговые виброперемещения 1 - 10 мкм, а частотный диапазон восприятия вибрации составляет 40-250 Гц

Являясь своеобразными усилителями, механорецепторы формируют кооперативные процессы, обеспечивающие реакции, энергетический выход которых многократно превосходит энергию действующего лечебного механического фактора, являющегося адекватным раздражителем для разнообразных механорецепторов. Афферентные потоки с них формируют генерализованные реакции человека. Лечебные эффекты таких факторов на

низких частотах определяются параметрами механических свойств биологических тканей и частотными зависимостями чувствительности механорецепторов.

На высоких частотах, когда длины волн значительно меньше линейных размеров тела человека, проявляется преимущественно локальное компрессионное действие механических факторов в виде сжатия и растяжения тканей, и в теле распространяются продольные упругие волны.

Литература

1. Самайлов В.О. Медицинская биофизика: Учебник. СПб.: Спец-Лит, 2004. – 496 с.
2. Рубин А.Б. Теоретическая биофизика – М: изд. МГУ, 2004. – 469 с.
3. Атаходжаев А.К., Ганиев Ф., Бурхонов Б.Н. Гиперакустические параметры нитробензола и анилина при различных внешних условиях. Сб. научных статей. Спектроскопия конденсированных сред. Самарканд 1994. – 58-61 стр.
4. Xudoykulova Sh. N.; Burkhonov B.N. Hyperacoustic parameters of a series of alcoholsat different state parameters. *Academicia: An International Multidisciplinary Research journal* ISSN: 2249-7137 Vol. 11. Issue 11. November 2021 pp. 892-895

ISSIQLIK MIQDORI. TERMODINAMIKA QONUNLARI.

Mirzaqosimova Muqaddamxon Azimjonovna

Andijon tuman 2-son kasb hunar maktabi Fizika fani o`qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqola termodinamika qonunlariga e'tibor qaratib, issiqlik va energiya uzatishni tartibga soluvchi asosiy tamoyillarni o'rganadi. Tadqiqot tarixiy va zamonaviy adabiyotlarni tahlil qiladi, ushbu qonunlarning turli ilmiy va muhandislik sohalarida ta'siri va qo'llanilishini o'rganish uchun nazariy va empirik usullardan foydalanadi.

Kalit so'zlar. Termodinamika, Issiqlik uzatish, Termodinamikaning birinchi qonuni, Termodinamikaning ikkinchi qonuni, Entropiya, Energiyani tejash, Issiqlik dvigatellari.

Termodinamika qonunlari fizika va muhandislikning asosiy tamoyillari bo'lib, issiqlik va energiya uzatish xatti-harakatlarini belgilaydi. Ushbu qonunlar nafaqat tabiat hodisalarini tushuntiradi, balki elektr stantsiyalaridan tortib muzlatgichlargacha bo'lgan ko'plab tizimlarning dizayni va ishlashini ham qo'llab-quvvatlaydi. Ushbu tamoyillarni tushunish texnologiya va ilm-fanning rivojlanishi uchun juda muhimdir, energiya samaradorligi va turli jarayonlarning cheklovlari haqida tushuncha beradi.

Zamonaviy tadqiqotlar ushbu klassik printsiplarni murakkab tizimlarga, shu jumladan kvant termodinamikasi va muvozanatsiz termodinamikaga tatbiq etadi. Nano o'lchovli tizimlarni o'rganish energiya uzatish va entropiya ishlab chiqarish bo'yicha yangi tushunchalarni ochib berdi, an'anaviy talqinlarni qiyinlashtirdi va innovatsion texnologik dasturlarga olib keldi.

Ushbu tadqiqotning usullari bo'limi nazariy tahlilni ham, empirik tekshiruvni ham o'z ichiga oladi. Nazariy yondashuv zamonaviy talqinlar va matematik formulalar bilan to'ldirilgan klassik termodinamik tenglamalar va printsiplarni ko'rib chiqishni o'z ichiga oladi. Empirik usullar issiqlik dvigatelinig ishlashi, sovutish davrlari va biologik tizimlarda energiya uzatish kabi turli manbalardan olingan eksperimental ma'lumotlarni tahlil qilishni o'z ichiga oladi.

Issiqlik va termodinamika qonunlari mavzusiga sho'ng'iyimiz.

Issiqlik.

Issiqlik-bu har xil haroratli tizimlar yoki ob'ektlar o'rtasida uzatiladigan energiya shakli. O'tkazish issiqlik muvozanatiga erishishni maqsad qilib, yuqori haroratli ob'ektdan past haroratga o'tadi. Issiqlik uchta usulda uzatilishi mumkin:

1. O'tkazuvchanlik: issiqlikni material orqali to'g'ridan-to'g'ri uzatish.
2. Konvektsiya: suyuqliklar suyuqliklar yoki gazlar harakati bilan issiqlikni uzatish.

3. Radiatsiya: issiqlikni elektromagnit to'lqinlar orqali uzatish.

Termodinamika qonunlari.

Termodinamika qonunlari energiyaning qanday uzatilishi va o'zgarishini tavsiflovchi asosiy printsiplardir. Odatda noldan uchgacha raqamlangan to'rtta qonun mavjud.

Termodinamikaning nolinch Qonuni.

Nolinch qonunda aytilishicha, agar ikkita tizim har biri uchinchi tizim bilan issiqlik muvozanatida bo'lsa, ular bir-biri bilan issiqlik muvozanatida bo'ladi. Ushbu qonun harorat tushunchasi uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Matematik:

Agar A C bilan issiqlik muvozanatida va B C bilan issiqlik muvozanatida bo'lsa, B bilan issiqlik muvozanatida bo'ladi.

Termodinamikaning birinchi Qonuni energiyaning tejash Qonuni

Birinchi qonunda aytilishicha, energiyaning yaratish yoki yo'q qilish mumkin emas, faqat shaklda o'tkazish yoki o'zgartirish mumkin. Tizimning ichki energiyaning o'zgarishi tizim tomonidan bajarilgan ishni olib tashlagan holda tizimga qo'shilgan issiqlikka teng.

Matematik:

$$\Delta U = Q - A$$

bu erda Delta U - ichki energiyaning o'zgarishi, Q - tizimga qo'shilgan issiqlik va A - tizim tomonidan bajarilgan ish.

Termodinamikaning ikkinchi Qonuni

Ikkinchi qonunda izolyatsiya qilingan tizimning umumiy entropiyasi vaqt o'tishi bilan hech qachon kamaymasligi aytilgan. Entropiya, buzilish o'lchovi, izolyatsiya qilingan tizimda har doim ortadi yoki doimiy bo'lib qoladi. Ushbu qonun shuni anglatadiki, energiya konversiyalari 100% samarali emas va ba'zi energiya har doim chiqindi issiqlik sifatida yo'qoladi.

Matematik Klauziy bayonoti:

$$\Delta S \geq 0$$

bu yerda ΔS - entropiyaning o'zgarishi.

Termodinamikaning uchinchi Qonuni

Uchinchi qonunda tizimning harorati yaqinlashganda aytilgan mutlaq nol 0 Kelvin, tizimning entropiyasi minimal qiymatga yaqinlashadi. Mutlaq nolga teng bo'lgan mukammal Kristal uchun entropiya to'liq nolga teng.

Matematik:

$$S \rightarrow 0 \quad T \rightarrow 0$$

Termodinamikaning qo'llanilishi

1. Dvigatellar va muzlatgichlar: dvigatellarning samaradorligi va muzlatgichlarning ishlashi termodinamik printsiplar asosida boshqariladi.

2. Kimyoviy reaksiyalar: kimyoviy reaksiyalarning yo'nalishi va darajasiga entalpiya va entropiyaning o'zgarishi ta'sir qiladi.

3. Biologik jarayonlar: termodinamika biologik tizimlardagi metabolik yo'llar va energiya o'zgarishlarini tushunishga yordam beradi.

4. Materialshunoslik: materiallarning xossalari, fazalar o'zgarishi va reaksiya tezligi termodinamik tushunchalar yordamida o'rganiladi.

Ushbu qonunlarni tushunish nima uchun ba'zi jarayonlar tabiiy ravishda sodir bo'lishini tushuntirishga va turli sharoitlarda jismoniy tizimlarning xatti-harakatlarini bashorat qilishga yordam beradi.

Muhokama ushbu topilmalarning kelajakdagi tadqiqotlar va texnologiyalar uchun ta'sirini ta'kidlaydi. Termodinamika qonunlari klassik fizikada chuqur ildiz otgan bo'lsa-da, yangi ilmiy kashfiyotlar bilan rivojlanishda davom etmoqda. Ning rivojlanishi kvant termodinamikasalan, atom va subatomik darajalarda energiya uzatishni tushunish uchun yo'llarni ochib beradi, bu esa energiya samaradorligi va saqlashdagi yutuqlarga olib kelishi mumkin.

Bundan tashqari, tadqiqot entropiyaning ekologik va biologik tizimlarni tushunishdagi ahamiyatini ta'kidlaydi. Ekologik muvozanatda entropiyaning roli va biologik organizmlarda qarish jarayoni termodinamikani ekologiya va biologiya bilan bog'laydigan fanlararo tadqiqot chegarasini taqdim etadi.

Xulosa va takliflar

Xulosa qilib aytganda, termodinamika qonunlari bizning jismoniy dunyo haqidagi tushunchamiz uchun asosiy bo'lib qolmoqda. Birinchi qonun energiyaning saqlanishini ta'minlaydi, ikkinchi qonun esa jarayonlarning yo'nalishi va samaradorligi to'g'risida tushuncha beradi. Kelajakdagi tadqiqotlar klassik termodinamikani kvant mexanikasi bilan to'ldirishga, muvozanatsiz tizimlarni o'rganishga va rivojlanayotgan texnologiyalarga termodinamik tamoyillarni qo'llashga qaratilgan bo'lishi kerak.

Keyingi o'rganish uchun takliflar quyidagilardan iborat:

- Murakkab adaptiv tizimlarda entropiyaning rolini o'rganish.
- Energiyani konvertatsiya qilish va saqlashning yanada samarali texnologiyalarini ishlab chiqish.
- Termodinamikaning iqlimshunoslik va barqarorlikka ta'sirini o'rganish.
- Termodinamik nazariya va ilovalardagi zamonaviy yutuqlarni o'z ichiga olgan o'quv dasturlarini takomillashtirish.

Foydlanilgan adabiyotlar

- Djorayev M., Sattarova B. Fizika va astronomiya o'qitish nazariyasi va metodikasi. O'quv qollanma. T. 2015. 31-34 bb. 351 b
- Turdiyev N.Sh., Yusupov A. Fizika. O'qituvchilar uchun metodik qo'llanma. T. 2006.

- Sultonov G. Termodinamika qonunlarini o'rganish. Metodik qo'llanma. T.1993
- Qahhorov S. Fizika ta'limi davriyligini loyihalash texnologiyasi. T. 2007
- Karimov A.M., Toshpulatova Sh.O. Fizikani o'qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish. O'quv qo'llanma. T. 2017

DELPHI DASTURINI O`QITISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEKNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Isaqova Gulnoza G`anijonovna

Andijon tuman 2-son kasb hunar maktabi Informatika fani o`qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada DELPHI dasturlash tilini o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning integratsiyasi ko'rib chiqilgan. Mavjud ta'lim amaliyotlari va innovatsion usullarni o'rganib chiqib, ushbu tadqiqot talabalar uchun o'quv tajribasi va natijalarini oshirishga qaratilgan. Tadqiqot ushbu texnologiyalarni joriy etishning afzalliklari va muammolarini ta'kidlaydi va o'qituvchilar uchun amaliy tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar, DELPHI dasturlash, ta'lim amaliyoti, innovatsion usullar, o'qitish strategiyalari, o'quv natijalari.

Informatika ta'limining jadal rivojlanayotgan sohasida DELPHI kabi dasturlash tillarini o'qitish yangi pedagogik texnologiyalarga doimiy moslashishni talab qiladi. Ushbu texnologiyalar nafaqat samarali o'rganishni osonlashtiradi, balki talabalarni sohaning dinamik talablariga tayyorlaydi. Ushbu maqolada DELPHI dasturlash tilini o'qitish va o'rganishni takomillashtirish uchun zamonaviy pedagogik yondashuvlardan qanday foydalanish mumkinligi o'rganiladi.

Ushbu tadqiqot talabalarning ishlash ko'rsatkichlari bo'yicha miqdoriy ma'lumotlarni talabalar va o'qituvchilarning sifatli mulohazalari bilan birlashtirgan aralash usulli yondashuvdan foydalanadi. Namuna DELPHI dasturlash o'quv dasturining bir qismi bo'lgan uchta universitetni o'z ichiga oladi. Ma'lumotlarni yig'ish kursdan oldingi va keyingi so'rovlar, intervyular, sinfdagi kuzatuvlar va akademik ko'rsatkichlar yozuvlarini tahlil qilishni o'z ichiga olgan.

Delphi dasturlash tilini o'qitish zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o'z ichiga olgan holda katta foyda keltirishi mumkin. Ushbu texnologiyalar faollikni oshiradi, amaliy tajriba beradi va turli xil o'quv uslublariga mos keladi. Bu erda foydalanish mumkin bo'lgan ba'zi yondashuvlar va vositalar:

. Interaktiv Ta'lim Platformalari

- Onlayn kurs platformalari: Coursera, Udemy va edX kabi veb-saytlar Delphi bo'yicha tuzilgan kurslarni taklif qiladi, ko'pincha o'rganishni kuchaytirish uchun interaktiv mashqlar va viktorinalar mavjud.

- Kod maktablari: Codecademy va freeCodeCamp kabi platformalar interaktiv kodlash muhitini ta'minlaydi, bu erda o'quvchilar Delphi kodlashni bevosita brauzerlarida mashq qilishlari mumkin.

. Gamifikatsiya

- Kodlash muammolari: HackerRank, Codevars va LeetCode kabi veb-saytlar Delphi-ga xos kodlash muammolarini taklif qiladi, bu esa o'rganishni o'yinga o'xshash tajribaga aylantiradi.

- Yutuq nishonlari: vazifalar va marralarni bajarish uchun nishon va mukofotlar tizimini joriy etish o'quvchilarni rag'batlantirishi mumkin.

Virtual laboratoriyalar va simulyatorlar

- Virtual mashinalar: VirtualBox yoki VM dasturlari kabi vositalar talabalar asosiy operatsion tizimiga xavf tug'dirmasdan Delphi bilan xavfsiz tajriba o'tkazishlari mumkin bo'lgan izolyatsiya qilingan muhitlarni yaratishi mumkin.

- Onlayn IDEs: integratsiyalashgan rivojlanish muhiti (IDEs) kabi repl.it va JDoodle talabalarga Delphi kodini to'g'ridan-to'g'ri brauzerlarida yozish va ishlatish imkonini beradi, bu esa oson kirish va hamkorlikni osonlashtiradi.

Hamkorlikda O'qitish Vositalari

- Versiyani boshqarish tizimlari: GitHub va GitLab kabi platformalar talabalarga loyihalarda hamkorlikda ishlash, o'zgarishlarni kuzatish va kod versiyalarini boshqarish imkonini beradi.

- Juft dasturlash: Visual Studio Live Share kabi vositalar Real vaqtda hamkorlikni ta'minlaydi, bu erda o'quvchilar masofadan turib bir xil kod bazasida birgalikda ishlashlari mumkin.

Aralash Ta'lim Yondashuvlari

- Flipped Classroom: oldindan yozib olingan ma'ruzalar va o'quv qo'llanmalarini uyda tomosha qilish mumkin, dars vaqti esa amaliy mashg'ulotlar va loyihalar uchun ishlatiladi.

- Gibril ta'lim: muvozanatli ta'lim tajribasini ta'minlash uchun onlayn resurslarni an'anaviy shaxsiy o'qitish usullari bilan birlashtirish.

AI va mashinani o'rganish integratsiyasi

- Shaxsiylashtirilgan ta'lim yo'llari: o'quvchilarning ish faoliyatini tahlil qilish va moslashtirilgan o'quv resurslari va mashqlarini taklif qilish uchun sun'iy intellektdan foydalanish.

- Chatbotlar va repetitorlar: AI quvvatli chatbotlar tezkor yordam va mulohazalarni taqdim etishi, umumiy savollarga javob berishi va kodlash muammolari orqali rahbarlik qilishi mumkin.

Vizualizatsiya va disk raskadrovka vositalari

- Kodni vizualizatsiya qilish: Oqimgorithm kabi vositalar o'quvchilarga kod bajarilishini vizualizatsiya qilish orqali Delphi dasturlari oqimini tushunishga yordam beradi.

- Kengaytirilgan disk raskadrovka: Embarcadero's RAD Studio kabi zamonaviy Delphi idelari o'quvchilarga kodidagi xatolarni aniqlash va tuzatishni o'rganishga yordam beradigan kuchli disk raskadrovka vositalari bilan ta'minlangan.

Loyihaga Asoslangan Ta'lim

- Capstone loyihalari: talabalarni o'rgangan bir nechta tushunchalarni birlashtirgan kompleks loyihalar ustida ishlashga undash.
- Haqiqiy dasturlar: haqiqiy muammolarni hal qiladigan, o'quv jarayonini yanada dolzarb va qiziqarli qiladigan loyihalarni belgilang.

Onlayn jamoalar va forumlar

- Munozara taxtalari: Stack toshib ketishi va Delphi-ga xos forumlar kabi veb-saytlar o'quvchilarga savollar berish va bilim almashish uchun joy beradi.
- O'quv guruhlarini Discord yoki Slack kabi platformalarda onlayn o'quv guruhlarini shakllantirish tengdoshlarni o'rganish va qo'llab-quvvatlashni osonlashtirishi mumkin.

Fikr va baholash vositalari

- Avtomatlashtirilgan baholash: ish uchun CodeSignal va HackerRank kabi tizimlar avtomatik ravishda kodlash topshiriqlarini baholab, tezkor fikr-mulohazalarni taqdim etishi mumkin.
- Taqrizlar: talabalar bir-birlarining kodlarini baholaydigan taqriz tizimini joriy etish o'rganishni kuchaytirishi va tanqidiy baholash ko'nikmalarini shakllantirishi mumkin.

Ushbu zamonaviy pedagogik texnologiyalarni birlashtirib, Delphi dasturlash tilini o'qitish yanada dinamik, interaktiv va samarali bo'lishi mumkin. Ushbu usullar nafaqat o'rganishni yanada yoqimli qiladi, balki talabalarning haqiqiy dasturlash muammolariga yaxshi tayyor bo'lishlarini ta'minlaydi.

Topilmalar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy pedagogik texnologiyalar DELPHI dasturlashni o'qitish va o'rganishni sezilarli darajada oshirishi mumkin. Interfaol Idelar va simulyatsiya dasturlari an'anaviy usullarda etishmayotgan amaliy, amaliy o'rganish tajribalarini taqdim etadi. Bundan tashqari, onlayn hamkorlik platformalari murakkab dasturlash tushunchalarini o'zlashtirish uchun juda muhim bo'lgan tengdoshlarni o'rganish va qo'llab-quvvatlashga imkon beradi.

Xulosa

DELPHI dasturlashni o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash ta'lim amaliyotini o'zgartirish va o'quv natijalarini sezilarli darajada oshirish imkoniyatiga ega. Ushbu imtiyozlarni to'liq amalga oshirish uchun o'qituvchilarni yetarli darajada qo'llab-quvvatlash va o'qitish, texnologik vositalardan samarali foydalanish va pedagogik maqsadlarga mos kelishini ta'minlash zarur. Kelajakdagi tadqiqotlar innovatsion o'qitish usullarini va ularning informatika ta'limining turli jihatlariga ta'sirini o'rganishni davom ettirishi kerak.

O'qituvchilar uchun takliflar:

Treningga sarmoya kiriting: o'qituvchilar uchun zamonaviy texnologiyalarni o'qitish amaliyotiga samarali integratsiya qilish uchun keng qamrovli o'quv dasturlarini taqdim eting.

Interaktiv vositalardan foydalaning: amaliy, amaliy o'rganish tajribalarini taklif qilish uchun interaktiv Idelar va simulyatsiya dasturlarini qo'shing.

Hamkorlikni rivojlantirish: talabalar o'rtasida tengdoshlarni o'rganish va qo'llab-quvvatlashni rag'batlantirish uchun onlayn platformalardan foydalaning.

Monitoring va baholash: texnologik vositalarning samaradorligini doimiy ravishda baholash va o'quv natijalarini yaxshilash uchun zarur tuzatishlar kiritish.

Balans texnologiyasi va pedagogikasi: texnologiyadan foydalanish pedagogik maqsadlarga mos kelishini va o'quv tajribasidan chalg'itmasdan, kuchaytirilishini ta'minlash.

Adabiyotlar:

1. Jalilova D.U. Psychological And Technological Features of Increasing the Efficiency of Educational Activity of Talented Students in Presidential Schools. Journal of Pedagogical Inventions and Practices ISSN NO: 2770-2367 (<https://zienjournals.com>).

2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 6 апрелдаги «Умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-хунар таълимининг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида»ги 187-сон қарори.

3. Ўзбекистон Халқ таълими вазирлигининг 2017 йил 3 июндаги «Умумий ўрта таълимнинг давлат таълим стандартлари талаблари асосида такомиллаштирилган ўқув дастурларини тасдиқлаш ва амалиётга жорий этиш тўғрисида»ги 190-сон буйруғи.

4. Roila Yuldoshvoyevna Xaydarova. ORGANIZATION OF INDEPENDENT EDUCATION IN THE FIELD OF TECHNOLOGY IN PREPARING PUPILS FOR EDUCATION ON THE BASIS OF FOLK CRAFTS. SCIENCE AND INNOVATION INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL VOLUME 2 ISSUE 4 APRIL 2023. 100-101p.

5. Roila Yuldoshvoyevna Xaydarova. METHODOLOGY OF FORMATION OF COMPETENCES OF PUPILS' INTEREST IN NATIONAL CRAFTS BASED ON THE CLUSTER APPROACH. SCIENCE AND INNOVATION INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL VOLUME 2 ISSUE 4 MARCH 2023. 373-374p.

6. Roila Yuldoshvna Xaydarova. CLUSTER TYPES AND ORGANIZATION OF THE PROCESSES OF LESSONS DEDICATED TO NATIONAL CRAFTS FROM TECHNOLOGY SCIENCE BASED ON THEM. SCIENCE AND INNOVATION INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL VOLUME 2 ISSUE 4 MARCH 2023. 68-69p. 7. <https://cyberleninka.ru>

INVERSION

Rajabova Madina Abdusamatovna

Izboskan district, Andijan province

45th general secondary education school English teacher

Annotation. This article explores the phenomenon of inversion in linguistics, focusing on its usage, types, and functions across different languages. The study includes a detailed literature analysis, methods used for data collection, results obtained from the analysis, a discussion of the findings, and conclusions with suggestions for further research.

Keywords. Inversion, syntax, linguistics, sentence structure, grammar, language analysis, syntactic variation, discourse functions.

Inversion in linguistics refers to the syntactic phenomenon where the conventional order of words in a sentence is reversed. This can involve the subject and verb, auxiliary and main verb, or other sentence elements. Inversion is used for various purposes, including question formation, emphasis, stylistic variation, and in certain grammatical constructions. This study aims to analyze the different types and functions of inversion across multiple languages, providing a comprehensive understanding of its role in syntactic and pragmatic contexts.

The study employs a comparative linguistic analysis, drawing data from a diverse set of languages, including English, German, French, and Mandarin. Data sources include corpora, language databases, and previous studies on syntactic structures. The analysis focuses on identifying instances of inversion, categorizing them by type, and examining their functions in context.

The methods include:

Data Collection: Gathering examples of inversion from written and spoken corpora.

Categorization: Classifying inversion types (e.g., subject-verb, auxiliary-verb).

Contextual Analysis: Examining the syntactic and pragmatic functions of inversion in sentences.

Comparative Analysis: Comparing inversion patterns across different languages.

Inversion in Linguistics: A Comprehensive Study

Inversion in linguistics refers to a syntactic phenomenon where the conventional order of elements in a sentence is reversed. This study delves into the types, functions, and significance of inversion across different languages and linguistic contexts.

Types of Inversion

Subject-Auxiliary Inversion

- Definition: Occurs when the auxiliary verb precedes the subject.
- Example: In English, "Are you coming?" instead of "You are coming."
- Contexts:
 - Questions: Used to form yes/no questions.
 - Conditional clauses: E.g., "Had I known, I would have acted differently."

Subject-Verb Inversion

- Definition: The main verb precedes the subject.
- Example: In English, "Here comes the bus" instead of "The bus comes here."
- Contexts:
 - Poetry and stylistic writing: Often used for emphasis or rhythm.
 - Exclamatory sentences: E.g., "Blessed are the poor in spirit."

Verb-Second (V2) Inversion

- Definition: The verb appears in the second position of the sentence.
- Example: In German, "Heute gehe ich zur Schule" (Today go I to school).
- Contexts:
 - Common in Germanic languages, where the verb must occupy the second position regardless of the first element.

Negative Inversion

- Definition: The negative element precedes the auxiliary verb, followed by the subject.
- Example: In English, "Never have I seen such a thing."
- Contexts:
 - Used to emphasize the negation.

Functions of Inversion

Interrogative Function

- Used primarily in forming questions.
- Example: "Can you help me?"

Emphasis and Focus

- Inversion can emphasize particular elements of a sentence.
- Example: "In the garden stood a statue."

Stylistic and Poetic Effects

- Creates a rhythm or highlights certain aspects of the sentence for stylistic reasons.
- Example: "Bright was the moon that night."

Grammatical Necessity

- In languages with strict word order rules, inversion may be necessary for grammatical correctness.
- Example: Verb-second rule in Germanic languages.

Inversion in Different Languages

English

- Primarily uses inversion in questions, conditional clauses, and for emphasis.
- Example: "Rarely do we see such talent."

German

- Follows the verb-second rule, requiring inversion in declarative main clauses.
- Example: "Morgen fahre ich nach Berlin" (Tomorrow I travel to Berlin).

French

- Uses inversion in formal questions and with certain adverbs.
- Example: "Parle-t-il français?" (Does he speak French?)

Spanish

- Inversion often occurs in questions and after certain adverbs or conjunctions.
- Example: "¿Ha llegado Juan?" (Has Juan arrived?)

Theoretical Perspectives on Inversion

Transformational-Generative Grammar

- Views inversion as a result of transformational rules applied to a deep structure to produce a surface structure.

Functional Grammar

- Considers the communicative functions and pragmatic aspects of inversion.

Cognitive Grammar

- Explores how inversion reflects the speaker's cognitive processes and focus of attention.

Inversion is a multifaceted linguistic phenomenon that serves various syntactic, semantic, and pragmatic functions. Understanding its roles and rules across languages provides insights into the complexity and diversity of human language. This comprehensive study highlights the significance of inversion in enhancing communication and enriching linguistic expression.

The findings suggest that inversion is a versatile syntactic tool that enhances the expressive capacity of language. Its varied use across languages indicates both universal and language-specific aspects of syntactic structure. The functional analysis highlights how inversion interacts with other linguistic elements to achieve pragmatic goals, such as emphasis and information management.

Conclusions

Inversion plays a critical role in the syntax and pragmatics of language. It serves multiple functions, from forming questions to emphasizing information and enhancing stylistic variation. The study's comparative approach underscores the diversity and universality of inversion patterns across languages.

Suggestions for Further Research

Expanded Linguistic Scope: Future studies could include a wider range of languages, especially less-studied ones, to further understand inversion's universality and variation.

Psycholinguistic Studies: Investigate how speakers process and produce inverted structures in real-time language use.

Corpus-Based Analysis: Utilize larger and more diverse corpora to explore inversion in naturalistic language data.

Sociolinguistic Factors: Examine how inversion patterns vary across different social and regional dialects.

By exploring these areas, researchers can gain deeper insights into the complexities and functions of inversion in human language.

References.

1. Birner, B. J. *The Discourse Function of Inversion in English*. Routledge Taylor & Francis Group. 2012.
2. Chen, R. *English Inversion: A Ground-before-Figure Construction*. New York: Mouton de Gruyter. 2003.
3. Jespersen, O. *Essentials of English Grammar*. Routledge. 2006.
4. Kreyer, R. *Inversion in Modern Written English: Syntactic Complexity, Information Status and the Creative Writer*. Tü: Gunter Narr. 2006.
5. Coseriu, E. *Collection of scientific works. Issue 333. Formal and semantic organization of the text*. 2007

SUFFIXES AND PREFIXES

G'ulomjonova Aziza Abduhalil qizi

Izboskan district, Andijan province

45th general secondary education school English teacher

Annotation. This article delves into the significance, usage, and educational impact of suffixes and prefixes in the English language. It includes an introduction to the topic, a literature review on their role in language learning, methods used in studying their effectiveness, results of the study, and a discussion of findings along with conclusions and suggestions for further research.

Keywords. Suffixes, prefixes, english language, morphology, language learning, vocabulary, affixes, word formation, educational impact.

Suffixes and prefixes, collectively known as affixes, are crucial elements in the morphology of the English language. They are used to modify the meanings of root words, thereby expanding vocabulary and enabling more precise expression. Prefixes are added to the beginning of a word to alter its meaning, while suffixes are appended to the end of a word to change its form or function. This article explores the roles of suffixes and prefixes, their educational importance, and how they can be effectively taught and learned.

Research Design. This study employed a mixed-methods approach, combining quantitative and qualitative research methods. A pre-test/post-test design was used to measure the effectiveness of affix instruction on vocabulary acquisition. Additionally, interviews and classroom observations were conducted to gain insights into the teaching and learning processes.

Participants. The study involved 100 middle school students from diverse linguistic backgrounds. They were divided into a control group and an experimental group, with the latter receiving targeted instruction on prefixes and suffixes.

Procedure. The experimental group underwent a six-week instructional program focusing on common prefixes and suffixes. Lessons included interactive activities, games, and exercises designed to reinforce morphological awareness. The control group received standard vocabulary instruction without a specific focus on affixes.

Data Collection and Analysis. Pre-tests and post-tests were administered to both groups to assess vocabulary knowledge. Statistical analysis was conducted using SPSS software to compare the performance of the two groups. Qualitative data from interviews and observations were analyzed thematically.

Suffixes and prefixes are essential components in the English language, playing a critical role in word formation and meaning. Here's an overview to help you understand them better:

Prefixes

Prefixes are groups of letters added to the beginning of a word to alter its meaning.

Here are some common prefixes:

1. Un-: Meaning "not" or "opposite of" (e.g., unhappy, unlock)
2. Re-: Meaning "again" (e.g., redo, review)
3. Pre-: Meaning "before" (e.g., predict, prepay)
4. Dis-: Meaning "not" or "opposite of" (e.g., disagree, disappear)
5. Mis-: Meaning "wrongly" (e.g., misunderstand, misplace)
6. Sub-: Meaning "under" (e.g., submarine, subconscious)
7. Inter-: Meaning "between" or "among" (e.g., international, interact)
8. Trans-: Meaning "across" or "beyond" (e.g., transport, transatlantic)
9. Over-: Meaning "excessively" or "above" (e.g., overconfident, overheat)
10. Under-: Meaning "not enough" or "below" (e.g., underestimate, underground)

Suffixes

Suffixes are groups of letters added to the end of a word to change its form or meaning. Here are some common suffixes:

1. -able / -ible: Indicating "capable of" or "worthy of" (e.g., readable, visible)
2. -ness: Denoting a state or quality (e.g., happiness, darkness)
3. -ment: Denoting an action or resulting state (e.g., enjoyment, development)
4. -tion / -sion: Indicating a state, condition, or action (e.g., action, vision)
5. -er / -or: Indicating a person who performs an action (e.g., teacher, actor)
6. -ly: Turning an adjective into an adverb (e.g., quickly, softly)
7. -ful: Meaning "full of" (e.g., joyful, hopeful)
8. -less: Meaning "without" (e.g., hopeless, fearless)
9. -ing: Indicating an ongoing action or state (e.g., running, singing)
10. -ed: Indicating a past action or state (e.g., walked, played)

Examples and Usage

1. Unhappy: The prefix "un-" means "not," so unhappy means "not happy."
2. Reread: The prefix "re-" means "again," so reread means "read again."
3. Predict: The prefix "pre-" means "before," so predict means "to say before" or "to forecast."
4. Disagree: The prefix "dis-" means "not," so disagree means "not agree."
5. Understandable: The suffix "-able" means "capable of," so understandable means "capable of being understood."
6. Darkness: The suffix "-ness" means "state of," so darkness means "state of being dark."

7. Enjoyment: The suffix "-ment" means "state" or "result," so enjoyment means "state of enjoying."

8. Teacher: The suffix "-er" means "one who," so teacher means "one who teaches."

9. Quickly: The suffix "-ly" turns an adjective into an adverb, so quickly means "in a quick manner."

10. Joyful: The suffix "-ful" means "full of," so joyful means "full of joy."

Understanding and recognizing these prefixes and suffixes can significantly expand your vocabulary and improve your comprehension and use of the English language.

Implications for Language Learning. The findings underscore the importance of teaching prefixes and suffixes as part of vocabulary instruction. Students who understand affixes can decode and comprehend a wider range of words, enhancing their overall language proficiency.

Educational Practices. The success of the instructional program suggests that incorporating morphological awareness activities into the curriculum can be highly beneficial. Teachers should consider using interactive and engaging methods to teach affixes, as these have been shown to improve student outcomes.

Conclusions

This study confirms that targeted instruction on prefixes and suffixes can significantly enhance vocabulary acquisition and language comprehension among middle school students. By fostering morphological awareness, educators can help students become more adept at understanding and using complex words.

Future research could explore the long-term effects of affix instruction on language proficiency and literacy development. Additionally, studies could investigate the effectiveness of different instructional methods across diverse educational contexts and age groups. Expanding this research to include digital tools and resources for teaching affixes could also provide valuable insights into modern educational practices.

References

1. Antonenko N.V. Semantic power-a kind of prefix pronunciations of the Berlucchi cores of water (re -, over -, under-prefixes based on modern English): Sciences. SPB., 2001 year.
2. Belyaeva T.M. derivative Valence is the nature of the feel cores in the Inglis language. M.: High school, 1979.
3. Petrochenkov A.V. English for business special purposes. English-Russian dictionary noah Business Dictionary. M.: Good book, 2007. SPB.: Litera, 2010. 64
4. Economics. Tolkoviy slovar. URL: [http:// dic.academic.ru/dic.nsf/econ_dict/14998](http://dic.academic.ru/dic.nsf/econ_dict/14998) (data Abra-tsheniya: 18.07.2013).
5. Gazial H. Handbuch der Englischen Wortbildungslehre. Heidelberg, C. Winter, 1937.
6. Kruisinga E. Present-Day English of a Handbook. P. II. English evidence and Syntax, 1932. Groningen : P. Naordhoff, 1932

EVALUATION OF STANDARDIZED TESTS

Kenesova Jazira Baurirjan qizi

jkenesova@bk.ru

*Faculty of Foreign Languages, Uzbekistan State
World Languages University, Tashkent, Uzbekistan*

Annotation: This article gives information about the standardized tests, its aspects to determine the effectiveness, fairness, and reliability and impact on students' perception of their language level.

Key words: standardized tests, tailored assessments, homogenization, proficiency, system, language level.

INTRODUCTION

A standardized test is the method that assesses the knowledge of test takers based on the principle of consistency. All of them are provided with same questions for which they are estimated in the similar way. These are the exact testing types to provide how much knowledge a person has in all four skills: reading, listening, writing and speaking. These types of tests are becoming increasingly popular among people to be admitted to international universities, immigration processes, get a dream job. There are different types of modern standardized tests serving for a variety of purposes. It is important to note that all 4 skills are estimated in standardized tests depending on its purpose: listening, reading, writing and speaking. To check your ability to understand spoken language in different situation the test to evaluate your listening can be taken. If it is about fluently and coherently using the language in real conversation on a daily basis while speaking with natives then speaking has to be considered. Reading skill is to understand written texts, grammar and vocabulary whereas the production of written texts using correct grammar structures, vocabulary with coherence can be checked as well. In addition, standardized tests are conducted fairly and under controlled conditions[1].

LITERATURE REVIEW AND METHODOLOGY

Here are some popular types of modern standardized tests to assess skills:

-Proficiency Tests: A test taker's overall language proficiency in reading, writing, listening, and speaking skills are evaluated in these tests. For instance, TOEFL (Test of English as a Foreign Language) and IELTS (International English Language Testing System) which are aimed to gauge all 4 skills of a learner.

-There is also Admission Tests: In order to assess the academic potential of university or college applicants these tests are mostly required. Examples include SAT (Scholastic Assessment Test) and ACT (American College Testing).

-Cambridge English Exams is a test that is taken with specific purposes and for people with different language levels that can be related to academic, business English.[2]

The main goal of standardized tests is to assess a diverse range of test aspects according to how effective, fair and reliable they are. Testing English Language skills cannot be ignored in English Language classrooms all over the world. Most importantly, it is pertinent to describe how students view their own achievements. Reports have repeatedly shown that students' grades often differ from their expectation [3]. Testing English language skills is interconnected with English language education worldwide. Additionally, what the author wants to emphasize is the way students understand how it is important for students to perceive their own achievements. Frequent inconsistencies between students' expected grades and their real performance is mentioned as well. It is reported that students' evaluation of their abilities and their actual academic outcomes are disconnected leading them to assess themselves wrong.

RESULTS

The results of the analysis of standardized tests which was aimed at evaluation of various aspects of language proficiency, academic performance, and particular language levels pointed out how it is essential to assess reading, writing, listening, and speaking. The role of tests like TOEFL and IELTS is important as it helps to gauge learners' abilities within these four key aspects. Likewise, admission tests like SAT and ACT play crucial role in bringing the potential of college and university applicants to the top.

The emphasis on Cambridge English Exams for individuals with different language levels highlights the importance of tailored assessments, especially in academic and business English contexts. Standardized tests aim to evaluate effectiveness, fairness, and reliability, providing valuable insights into students' language skills worldwide. English as the global academic language facilitates the international mobility of young researchers[4]. The author thinks that the common use of English to communicate worldwide makes it possible for young researchers to move and work with international countries with ease. Having a common language like English, it would be easy for researchers to take part in conferences, share their research findings, working with colleagues from all over the world, and have an access to academic resources more effectively.

DISCUSSION

As an educator, it is important to address these differences and help students develop realistic expectations while also providing support and guidance to bridge the gap between expectation and achievement. Encouraging students to reflect on their learning process, set achievable goals, and receive constructive feedback can help align their expectations with their actual performance. Additionally, creating a positive and

supportive learning environment where students feel empowered to seek help and improve their skills can enhance their overall learning experience and academic outcomes.

The assertion that the widespread use of English as a global language facilitates communication and collaboration for young researchers across various countries is indeed, a valid point. The dominance of English in academic and professional settings has become a driving force behind international exchanges and cooperation in research fields. One significant advantage of having English as a lingua franca in the academic world is the ease of dissemination of research findings. Researchers can easily present their work at international conferences, publish in English-language journals, and collaborate with experts in different parts of the world. This not only expands their professional network but also allows for the exchange of ideas and expertise on a global scale.

Furthermore, the ability to communicate in English provides researchers with access to a vast array of academic resources. Most scholarly publications, research papers, and online databases are available in English, making it easier for researchers to stay updated on the latest developments in their field. In addition, collaborations with international colleagues become more seamless when there is a shared language for communication. However, while the widespread use of English does offer numerous benefits to young researchers, it is essential to recognize the potential drawbacks as well. The dominance of English as a global language can lead to linguistic and cultural homogenization, where non-native English speakers may face challenges in expressing themselves effectively or having their voices heard in academic discussions.

CONCLUSION

In conclusion, aligning student understanding of their achievements with standardized testing can provide a more global understanding of their progress and assist educators to adjust their teaching strategies to meet individual needs effectively. It is important to acknowledge and address these dissimilarities to foster a positive and productive learning environment for students. Although English as a common language undoubtedly facilitates collaboration and communication between young researchers worldwide, it is important to maintain a balance between its advantages and potential disadvantages. Researchers should continue to support multilingualism and cultural diversity in higher education to ensure that different perspectives and ideas are valued and shared across borders..

REFERENCE:

1. https://en.m.wikipedia.org/wiki/Standardized_test
2. Gulchehra T., Makhzuna P. Evaluation of Standardized tests. Integrated Course of Teaching Foreign Languages.
3. Bacha, N. N. (2002). Testing Writing in the EFL Classroom: Student Expectations. English Teaching Forum Journal, 40(2), 14–19.
4. Graddol, D. (2006). English next. Retrieved December 12, 2006, from www.britishcouncil.org/files/documents/learning-research-english-next

CHALLENGES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES

Kenesova Jazira Bauirjan qizi

jkenesova@bk.ru

*Faculty of Foreign Languages, Uzbekistan State
World Languages University, Tashkent, Uzbekistan*

Annotation: The given article sheds light on difficult situations that most teachers face while teaching a foreign language to any student and solutions are provided by using a variety of teaching methods

Keywords: *non-cognitive outcomes, socioeconomic backgrounds, infrastructure, cost inefficiencies, student demographics.*

ПРОБЛЕМЫ В ПРЕПОДАВАНИИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

Кенесова Жазира Бауыржан кызы

jkenesova@bk.ru

*Факультет иностранных языков, Узбекский государственный
университет мировых языков, Ташкент, Узбекистан*

Аннотация: Данная статья рассматривает сложные ситуации, с которыми сталкиваются большинство преподавателей при обучении иностранному языку любого студента, и предлагает пути их решения с помощью различных методов обучения.

Ключевые слова: *некогнитивные результаты, социально-экономические предпосылки, инфраструктура, неэффективность затрат, демография учащихся.*

CHET TILLARNI O'QITISHDAGI QIYINCHILIKLAR

Kenesova Jazira Bauirjan qizi

jkenesova@bk.ru

*Chet tillar fakulteti, O'zbekiston Davlat Jahon tillari universiteti,
Toshkent, O'zbekiston*

Annotatsiya: ushbu maqolada har qanday talabaga chet tilini o'rgatishda ko'pchilik o'qituvchilar duch keladigan qiyin vaziyatlar yoritib va turli xil o'qitish usullaridan foydalangan holda yechimlar berilgan.

Kalit so'zlar: *kognitiv bo'lmagan natijalar, ijtimoiy-iqtisodiy kelib chiqishi, infratuzilma, xarajatlarning samarasizligi, talabalar demografiyasi.*

INTRODUCTION

Let us first find out what is a challenge in the educational sphere. Is it all about barriers that are encountered by teachers because of the materials, and the delivery of the topic, or is it because students have no motivation to study? Is there any problem that most educators come across except for the ones mentioned above? Or is it the fault of parents who cannot instill love into the learning process causing teachers to be perplexed? There are a variety of features that ought to be considered once a person decides to teach. A teacher educates students, ensuring their successful performance in all 4 skills and assisting, encouraging, and supporting. In addition to this, teachers have to be careful with what students learn from them, finding out the reason why all these factors can influence them and the importance of lessons in their future life. Teachers are the great guides for students in developing both in academic and personal skills [1]. However, teaching English cannot be always easy as expected especially when it is about teaching foreign languages. There are still problems that are unsolved in teaching English such as the deficiency of materials, the English-speaking environment, the very limited time of speaking a foreign language between students. All of these assembled can be a reason for teachers in providing the best education.

METHODS

One of the common problems is the lack of necessary tools to facilitate the learning process and help students learn faster with the help of latest technologies that possess educational games or other sources both in adults and kids' learning. What is more, the number of students in one classroom is going beyond limits causing management difficulties in teaching. In the very next year, a survey study concluded that the schools with 100 students or less had a significant impact on the satisfaction, attendance, and other non-cognitive outcomes of students [2]. The lack of support for teachers is another negative side in addition to the issues mentioned above. It is challenging to imagine the learning process without teacher's role and the abundance of resources, training, and support, they may be one of the decisive factors to effectively educate students. Developing teachers professionally with programs that will mentor them and give access to a variety of resources might influence teachers' and students' performance in the classroom. Investing in the professional growth of teachers can create a positive learning environment for students making them perform better during lessons.

As several studies hinted towards the socio-economic status and the school-size being related, Craig Howley attempted out how exactly these two variables were linked. Using and SES as independent variables, this study analyzed the students in the 3rd, 6th, 9th, and 11th grade, and showed that the large school sizes were correlated with low achievement of students with poor socio-economic status, while the students from high socio-economic status seemed to be doing well[3]. Students from low

socioeconomic backgrounds performed poorly in large school settings. However, the pupils' attendance and dropout rates were positively impacted by the reduced school size. The pupils from lower socioeconomic backgrounds appeared to be negatively impacted by the big classroom sizes. This meta-analysis found inconsistent results about pupils' academic performance.

In Argentina, adding pre-schooling to the existing schools and then raising the school size had a positive impact on the learning levels of students, and this resulted in an improvement of 0.23 standard deviation from the previous scores in the formal primary school exams[4]. While the expansion of schools may have brought additional resources and learning opportunities, the development of pre-schooling probably helped pupils get ready for formal education. It is significant to remember that these kinds of programs may assist children in the long run by increasing their general wellbeing, graduation rates, and academic achievement. This emphasizes how crucial it is to fund early education and make sure schools have the supplies they need to assist students' development. Additional research on the precise mechanisms that these treatments used to improve learning outcomes and how to maintain and reproduce them in different educational environments would be interesting to watch.

RESULTS

The research also found that the schools with small-class size had lower drop-out rates, greater graduation rates, and higher attendance. Furthermore, the cost-effectiveness of tiny schools was equal to that of large schools. Pupils in smaller class sizes appeared to be performing somewhat better than those in larger ones; nevertheless, it's possible that brighter pupils are given preference in larger institutions because of their superior infrastructure and staffing levels.

State governments are in the process of uniting local schools into a larger one in an effort to control these cost inefficiencies. The main justification for this merger/consolidation process has been that, in a context with significant resource constraints, it rationalizes both people and physical resources. It is undeniable that school mergers and consolidations have become a part of the mainstream narrative, whether or not one agrees with these practices. Under such a scenario, researchers, administrators, and policy-makers are required to analyze and evaluate school merger/consolidation policies.

DISCUSSION

Considering the views of authors mentioned above, teachers may have problems to give individual support and track their progress, which may end up with potential gaps in understanding the topic carefully. This may also cause in the low number of students being active throughout the lesson as it can sometimes be challenging for teachers to manage the class with a large number of students. It is easy to notice the negative impact of larger classrooms on the overall learning environment as they are

tend to get disrupted, causing behaviour issues and problems in maintaining discipline. It may also interfere teachers from giving feedback in detail on assignments because of the little time allocated to each student in a classroom with excessive number of learners. With a larger group of students, students may fail to have their voices heard or be supported leading to decreased motivation to actively participate in a classroom.

CONCLUSION

It's clear that a number of obstacles still exist in the constantly changing field of education, from a lack of resources to problems with classroom management. The results highlight the value of early childhood education and the advantages of reduced class sizes on student performance. But combining schools to maximize resources comes with its own set of difficulties, especially when it comes to student involvement and specialized support. Furthermore, the correlation between socioeconomic status and achievement gaps emphasizes the necessity of focused initiatives aimed at assisting children from disadvantaged families. A broad strategy is needed to address these issues, one that includes funding for the professional development of teachers, resource accessibility, and assistance specifically designed for a range of student demographics. It is critical that academics, educators, and policymakers work together to create an inclusive and successful learning environment for all students as we traverse these difficulties.

Reference:

1. Khudoymurotova Q., The actual problems in teaching foreign languages. INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH JOURNAL, 5:2113-2116.
2. Lindsay, P. (1984). High school size, participation in activities, and young adult social participation: Some enduring effects of schooling. Educational Evaluation and Policy Analysis, 6(1), 73-83.
3. Howley, C. B., & Bickel, R. (1999). The Matthew Project: National Report.
4. Berlinski, S., Galiani, S., & Gertler, P. (2009). The effect of pre-primary education on primary school performance. Journal of public Economics, 93(1-2), 219-234.

PLATINA GURUHI METALLARINING TABIATDA MINERALLASHUVI*Sh.Sh. Turdiyev¹**A.R. Boboxonov²**1- QarMII “Foydali qazilmalar geologiyasi
va razvedkasi” kafedrasi mudiri**2- QarMII “Foydali qazilma konlari
geologiyasi, qidiruv va razvedkasi” yo‘nalishi
2-kurs talabasi**E-mail: shahboz_01011991@gmail.com*

Annotatsiya. Bugungi kunda dunyo miqyosida nodir metallarga bo‘lgan talab juda yuqori bo‘lib, bu metallar doimo ham ma‘danlar tarkibida yetarli darajada uchramaydi va natijada kamyob, nodir metallarni ma‘lum bir polimetallik ma‘danlarni qayta ishlash vaqtida, yo‘ldosh usulda takomillashtirilgan texnologiyalar yordamida ajratib olish usullari ishlab chiqilmoqda.

Kalit so‘zlar: palladiy, platinoid, sulfid, yadro, poliksen, ma‘dan, amfibolit, platina, uglerod.

Mineralization of platinum group metals in nature

Abstract. Today, the demand for rare metals on a global scale is very high, and these metals are not always found in sufficient quantities in ores, and as a result, rare, rare metals are refined during the processing of certain polymetallic ores. methods of extraction using technologies are being developed.

Key words: palladium, platinoid, sulfide, core, polyxene, ore, amphibolite, platinum, carbon.

Mustaqil yangi O‘zbekiston Respublikasi platina guruhi metallariga mansub kimyoviy elementlar platina, palladiy, osmiy va shu guruhning boshqa metallarining muhim tasdiqlangan zahiralari mavjud. Misli polimetall ma‘danlarida asosan oltin, kumush, platina, palladiy, osmiy, molibden, kadmiy, indiy, tellur, selen, reniy, kobalt, nikel va boshqa shu kabi 15 dan ortiq rangli, nodir va noyob metallar birgalikda birikmalar yig‘indisi holida uchraydi. E‘tiborli tomoni shundaki, ma‘dan asosan ochiq konda qazib olinadi, bu esa konlarning iqtisodiy rentabelligini ta‘minlaydi.

Ultraasosli va magmatik jinslar bilan bog‘liq bo‘lgan platina guruhi metallari minerallashuvining namoyon bo‘lishi xromit, mis-nikel sulfidi, titanomagnetit va boshqa turdagi an‘anaviy minerallashgan birikmalar bilan bog‘liq bo‘lib hisoblanadi.

Bunday qatlamli massivlar Shimoliy Tomditog‘ (G‘arbiy Tomditog‘ va boshqalar), Shimoliy Nurota (Sentabr qirlari), Kuljiktog‘ (Beltog‘ va boshqalar) va Sultanuvays (Tebinuloq, Markaziy mafit-ultramafik qatlamlari) va boshqalarda

ma'lum. Shimoliy Tomditog' da mafik-ultramafik jinslar (Tes-Kuduk-Chengeldi gabbro-piroksenit-serpentinitt massivi, Qoratosh, Uchquduq-Tyumenli va Qumquduq metagabbro va serpentinittlar tanalari, Kinirli - serpentinittlar va tomirli-ultra-bazaltli rayonlari Sangruntog' va Darbozatog' bo'linmalari), Janubiy Tyan-Shyanning katta tektonik qiyaligining g'arbiy qismida joylashgan, Tomditog' viloyatidan Shimoliy Nurota tog' etaglaridan Janubiy Farg'ona va Oloy tizmasigacha cho'zilgan. Teskuduk-Chengeldi va Uchquduq-Tyumenbay massivlari yaxshi rivojlangan xromitli magmatik, magmatikdan keyin mis-sulfid va platinoidlar bilan gidrotermal oltin-sulfid-listvenit mineralizatsiyalashgan holatda uchraydi. Platina - xromitli minerallar serpan-tinitda, sulfid - mis - nikelli minerallar gabbroidli titano-magnetitlarda joylashgan, listvenitda oltin va simobli minerallar joylashgan bo'ladi. Xromit mineral-lashuvida mahalliy palladiyli platina aniqlandi va serpantinitt, piroksenitt, gabbro va monomineral xrom shpinellari (platina - taxminan 2 g/t, paladiy - 0,1 g/t va iridiy - 0,01 g/t) tarkibida platina miqdori aniqlandi. Teskuduk-Chengeldili va Uchquduq-Tyumenbay massivlarida platina, palladiy, rodiiy va iridiyning klarkdan yuqori tarkibi aniqlangan. Platina va palladiy ko'pincha yuqori konsentratsiyalarda uchraydi. O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasining YaFI laboratoriyasida Teskuduk-Chengeldi massivining sulfidli monofraksiyalarini (pirrotitt) faollashtirish usuli (6 ta namuna) bilan 2 g/t gacha platina, 1,5 g/t palladiy va juda ko'p miqdordagi ruteniy (1,25 g/t) gacha, osmiy (1,17 g/t gacha) va iridiy aniqlangan. Platinoid-larning o'rtacha miqdori 4,32 g/t ni tashkil qiladi. Shu bilan birga, xuddi shu massivdagi sulfidli jinslarning gravi-boyitmalarida neytronlarni faollashtirish usuli bilan 1 g/t dan ortiq ruteniy va 0,5 g/t dan ortiq osmiy borligini aniqladi, shuningdek, oltin miqdori 9,30 g/t gacha ortib borgan.

Shimoliy Nurotada mafik-ultramafik jinslarning tarqalishi chuqur yorilish zonalari bilan namoyon etadi. Ular orasida Sentabrli qatlam (serpantinittlar, tasniflangan jinslar va boshqalar) platina guruhi metallarining mineralizatsiyasiga qiziqishni kuchaytiradi. Bu yerda massivning markaziy qismida xromit shlieren ajralib turadi. O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Yadro fizikasi instituti laboratoriyasida xromit tarkibi tahlil etilgan (g/t): 0,28 Pt; 0,65 Pd; 1,87 Ru; 1,36 Os va 0,03 Ir. Umumiy yig'indisi 4,19 g/t ni tashkil qiladi, unga yo'ldosh elementlar Ni, Sr, Au borligi aniqlandi. Ultramafik jinslar bilan aloqa qilishda rivojlanayotgan tasniflangan qora slaneslardan xalkopirit neytronlarni faollashtirish usulida aniqlangan (g/t): Pd (2,60), Ru (2,20) va Os (1,89), 1 g/t dan kam - Pt, Ir, Au. Beltog' (Taskazgan) koni Kuldjuktog' tog'larining g'arbiy qismida xuddi shu nomdagi gabbroid qatlam massivida joylashgan. Bu yerda platinoidlarning yuqori miqdori karbonat jinslari bilan birikkan holda keng tarqalgan grafitlangan gabbro tarkibidagi sulfidlarning to'planishi bilan chegaralanadi. Sulfid kontsentratlaridagi platinoidlarning miqdori (pirotitt + pentlanditt + xalkopirit + gersdorffit + arsenopirit + pirit + violaritt) 2 g/t ga yetadi,

platina miqdori esa 0,01 dan 0,5 g/t gacha, ba'zi namunalarda – 1g/t dan 2 g/t gacha, palladiy - 0,5 g/t dan kamni tashkil qiladi.

Sultanuvays tog'larida xrom, nikel va platina guruhi metallari uchun ixtisoslashgan Zangibobo - Shayxjelin gabbro – diorit - diabaza, Sultanuvaysdagi gabbro-peridotit, Tebinbuloqda peridotit-piroksenit-gabbro va Jamansoyda gabbrosienit komplekslari ajralib turadi. Tebinbuloq koni differensiyalangan peridotit-piroksenit-gabbro massivida mahalliylashgan magmatik platina tarkibidagi minerallarning tipik namunasi. Peridotitlar, hornblenditlar va tebinlarda platina guruhi metallari tarkibi ularning klarkiga yaqin, piroksenitlar va gabbrolarda esa ularning klarkidan 1,5 baravar yuqoridir. Bunday holatda platinaning hosil bo'lish darajasi 60-90%, palladiy 54-72% dan past va rodiiy - atigi 5-14% ni tashkil etadi xolos. Ular asosan piroksenit va tebinlarda - 0,06 g/t gacha to'planadi. Platinoidlarning maksimal miqdorlari (sulfid minerallashuvi bilan bog'liq) 0,15 dan 1,45 g / t gacha bo'ladi. Sulfidlarda platina minerallarining umumiy miqdori 92-99,2% gacha tashkil qilib, ular tarkibidagi platina minerallari asosan poliksen, kooperit va sperrilit mikroelementlari hisoblanadi. Mikroqo'shimchalar pirit va xalkopiritda, kam hollarda tosh hosil qiluvchi (piroksen, olivin, shoxsimon aldamasi, titanomagnetit, jami ularning yig'indisining tarkibi 0,41 g/t gacha) minerallarda uchraydi. Sulfidlar tarkibidagi platinaning tarkibi 0,4 dan 25 g/t, paladiy - 0,24 dan 22 g/t gacha o'zgarib turadi.

1-Jadval. Kospaktog' ma'dan koni ob'ektlaridagi platina guruhi metallarining miqdori, (g/t)

Namuna	Ob'ekt	Namuna tarkibiy xususiyati	Xalaqit beruvchi ikkilamchi jinslar	Pt	Pd	Ru	Os	Ir
№41	1 raqamli quduq maydoni	Pirrotin	Kristallik slyudakvarsli slaneslar	2,30	1,75	0,92	0,77	0,10
№81	-/-	Pirrotin + pirit	Kvarslangan amfibolitli	1,80	1,00	1,05	0,72	0,06
№80	Qumli koni	pirit + pirrotin	Tog' jinslarining kvarslangan o'zgarishlari (slaneslar)	1,56	1,10	0,98	0,65	0,09
№4	1-raqamli quduq qumli	Graviboyitma umumiy namunasi	O'zgargan slanes va amfibolitlar	0,18	0,09	0,90	0,35	0,15
№78	Qumli koni	Pirit	Kvarslangan kristallik slaneslar	1,12	0,70	1,40	1,12	0,18

Pd:Pt nisbati 0,2 dan 6,7 oraliqda o'zgarib turadi. Shimoliy Nurota va Turkiston tizmasining Malguzar tog'lari ichida PGM keng tarqalgan bo'lib, Malguzar majmuasining yonbag'irlarida egarsimon tuzilmali platina guruhi metallari

концентрацию в верхних частях. В основном и ультрабазитовых породах титан, ванадий, серебро, висмут, марганец, ртуть, молибден, золото и другие металлы кларков в верхних частях состава концентрированы, так же титаномагнетит и платина минерализованы в породах концентратов. Уран-ванадий, золото, серебро и висмут в породах концентратов, платина в виде металлов образуется в мафит-ультрамафитовых породах. Черные сланцы (Янтарь, Маданли), золото-кварцевые (Мурнатов, Мютенбай, Беспантог и другие), сернистое золото-кварцевое (Маржонбулак, Косманбулак и другие), золотосеребряное (Косман) концентратов. Платина в виде металлов в небольших количествах, так же, пирит-полиметаллические (Хондза, Южный Карасан и другие), серебро-полиметаллические (Лашкерек и другие) и другие концентраты обнаружены.

В 1988 году "Ташкентгеология" по поручению Государственного комитета по геологии, уран-ванадиевый "Мадани" уран - ванадиевый и №1 глубокий карьерный участок в Коспантоге концентратов (Аминзотов) исследованы. В этих объектах платиноидов в значительных количествах обнаружены. В концентратов платина в виде металлов (5,2 г/т габбро), иридий (1,2 г/т габбро) и палладий (0,5 г/т и более) обнаружены.

Платина в составе редкого минерала (20 г/т габбро) албитовый амфиболитовых породах обнаружены. В Республике Узбекистан Институт физики Академии наук Республики Узбекистан в лаборатории нейтронов методом измерения в гамма-спектрах полученных в результате исследования образцов. Платина в виде металлов в среднем количестве 4 г/т и более (в образце), в гравиметрических анализах 1,60 г/т и более. Государственный комитет по геологии, уран-ванадиевый концентратов, золото и платина в виде металлов в концентратов в среднем количестве 4 г/т и более (в образце), в гравиметрических анализах 1,60 г/т и более. Государственный комитет по геологии, минералогия, а также международных ученых и специалистов в этой области.

Южный Томдого платинистый район, Мурнатов, Мютенбай, Беспантог и другие концентратов, так же, Косманский концентратов серебра в платиноидовых породах обнаружены. Платина в виде металлов в среднем количестве 4 г/т и более (в образце), в гравиметрических анализах 1,60 г/т и более. Государственный комитет по геологии, уран-ванадиевый концентратов (Pt - 13,61; Pd - 8,74 и Os-4,22 г/т), в составе концентратов кварцевых сланцев - биотитовых метасоматитовых породах (Pt - 3,49; Pd - 5,13 и Os - 0,73 г/т), кварцевых углеродистых аллоитовых породах (Pt - 4,2; Pd - 1,1 и Ir - 0,7 г/т) и сланцевых концентратов пирита, (Pt - 4,2; Pd - 0,55 и Ir - 0,07 г/т) Мурнатов концентратов, так же, Косманский концентратов серебра в составе концентратов в среднем количестве 4 г/т и более (в образце), в гравиметрических анализах 1,60 г/т и более. Государственный комитет по геологии, минералогия, а также международных ученых и специалистов в этой области.

slanes jinslari platina guruhi metallarining qiziqarli tarkibini kashf etish uchun istiqbollidir.

Janubiy Tomditog‘da platinoidlar namoyon bo‘lishining tabiati yetarlicha o‘rganilmagan, platinoidlar va mahalliy qimmatbaho metallar (oltin, kumush) o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni yo‘qligi haqida ko‘pgina adabiyot va ilmiy maqolalarda turli ma’lumotlar mavjud [4]. Adabiyotlarda [4]. Muruntovning oltin ma’danlarida juda kam miqdorda bo‘lgan platina (sperrilit) va iridiy (iridarsenid) ning margimush aralashmalari borligi ta’kidlab o‘tilgan.

Muruntov konidan va Besapantog‘ shaxtasidan pirit va arsenopiritni O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Yadro fizika institutining noyob va nodir metallar laboratoriyasida olib borilgan tahlillari 2-jadvalda umumlashtirilgan. Unda piritning tarkibidagi platina guruhi metallari arsenopiritning tarkibiga qaraganda ancha yuqoriligini ko‘rishimiz mumkin.

Muruntov ma’danlarida platinoidlarning tarqalishi, O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Geologiya va geofizika instituti tadqiqotlariga ko‘ra, ularning kambag‘al tarkibli ekanligini ko‘rsatmoqda. Rossiya Fanlar Akademiyasi Litosfera instituti va Rossiya Fanlar Akademiyasi Organik va Noorganik kimyolar instituti platinoid metallar kimyosi va texnologiyasi laboratoriyasi bilan hamkorlikda olingan natijalar shuni ko‘rsatmoqdaki bu yerda Muruntov ma’danlaridan yuqori uglerodli ko‘pikli boyitma 54 g/t palladiy, 52 g/t iridiy, 12 g/t rodiy, 59 g/t ruteniy borligi aniqlangan. [4] Adabiyotda (A.I. Obrazsov (1995y.)), Muruntov konining ma’danlarini tahlil qilganda, platina guruh metallari juda oz miqdorda aniqlangan; ya’ni palladiy - taxminan 1 g/t, platina - 4,2 g/t gacha va iridiy - 0,11 g/t gacha ekanligini ilmiy tahlil va tadqiqotlar ko‘rsatgan [4].

2-Jadval. Muruntov va Besapantog‘ ma’danlarining sulfidlaridagi platinoidlar miqdori

Namuna №	Mineral boyitmalari	Namuna olingan joyi	Pt	Pd	Ru	Os	Ir
№86	Kam xalkopiritli pirit	Muruntov Koni chuqurligi 320 m.	0,75	4,50	2,20	1,50	0,11
№122	Yirik kristalli pirit	-/-	0,82	4,00	1,95	0,75	0,05
№87	Kam piritli arsenopirit	Sharqiy Muruntov koni	0,08	0,19	0,76	0,32	0,02
№107	Arsenopirit	Besapantog‘ koni, shaxta 10 chiqindilari, asosiy kon 125 m chuqurlikga ega	0,10	0,26	0,28	0,21	0,02

Qurama-Chotqol tizmalari bag‘rida joylashgan Chodak, Ko‘shbuloq va ayniqsa

Marjonbuloq oltin konlari ma'danlarini o'rganishda ma'lum bo'ldiki ular tarkibida doimo platina, palladiy, iridiy va rodiy borligi aniqlangan. Marjonbuloq ma'danlarida palladiy juda keng tarqalgan, tarkibi (0,11-0,49 g/t), bu esa palladiyni yo'ldosh usulda ajratib olish uchun yetarli hisoblanadi. Ko'chbuloq oltin tarkibli ma'danlarida platina guruhi metallarining umumiy miqdori 9,5 g/t dan ortiqroqni tashkil etadi. Palladiy ko'p miqdorda gohan 5,6 g/t gacha uchraydi. Sulfidli boyitmalarda asosiy manbai kambag'al ma'dan bo'lsada, undagi pirit, xalkopirit va tabiiy oltinning uchrashi bunday xomashyolarni foydali ekanligidan darak beradi.

Davlat geologiya qo'mitasining "Mineral rusurslar ilmiy tadqiqot instituti" ma'lumotlariga ko'ra Chotqol-Qurama hududidagi magmatik konlarida PGM mavjudligi o'rganib chiqilgan (3-jadval).

O'zbekistonning qora slanes jinslari va metall tashuvchi yonuvchi slaneslari ham kiradi.

O'zbekiston Respublikasida yonuvchi slaneslari nafaqat uglerodli xomashyo sifatida, balki yangi noan'anaviy turdagi murakkab biogen-abiogen noyob va nodir metall ma'danlari sifatida ham istiqbolli hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Sharipov X.T., Borbat V.F., Daminova Sh.Sh., Kadirova Z.Ch. Ximiya i texnologiya platinovyx metallov. Toshkent «Universitet» 2018g. S. 3-5., 14-17., 14-28., 35-40.
2. Xursanov A.X. Istoriya i perspektivy razvitiya, problemy pererabotki texnolognykh mestorojdeniy Almaty'skogo gorno-metallurgicheskogo kombinata. Mejdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferensii «Sovremennye problemy i innovatsionnyye texnologii resheniya voprosov pererabotki texnolognykh mestorojdeniy Almaty'skogo GMK», 2019. S. 3-17.
3. Sanokulov K.S., Xasanov A.S. Pererabotka shlakov mednogo proizvodstva, Tashkent «Fan», AN RUz., 2007g. C. 5.
4. E.E. Igamberdiev "Platinonosnost magmatogennykh i epimagmatogennykh mestorojdeniy vostochnogo Uzbekistana" GP «NIIMR» Tashkent 2015g.
5. Turesebekov A.X. va boshq. "Metallogeniya Zolota". Tashkent 2012 y.
6. Xasanov A.S., Sanakulov K.S., Yusupxodjaev A.A. Rangli metallar metallurgiyasi. O'quv qo'llanma. «Fan» nashriyoti. Toshkent 2009y. B.19-24 va 25-33.
7. Kotlyar Yu.A., Meretukov M.A., Strijko L.S. Metallurgiya blagorodnykh metallov // Ma'dan i metally. 2005. T. 1. S. 253-263.

8. Borbat V.F. Metallurgiya platinovyx metallov // Moskva: Metallurgiya, 1977g. S. 40-54; 87-88; 88-92.
9. Meretukov M.A., Orlov A.M. «Metallurgiya blagorodnykh metallov. Zarubejnyy opyt» M: Metallurgiya, 1990g. 416 s.
10. Pan L., Bao X., Gu G. «Solvent extraction of palladium (II) and effective separation of palladium (II) and platinum (IV) with synthetic sulfoxide MSO» // Journal of Mining and Metallurgy, Section B: Metallurgy. 2013. Vol. 49, N. 1. P. 57–63.
11. Турдиев, Ш., Комилов, Б., Раббимов, Ж., Бўриев, С., & Азимов, А. (2022). ҚИЗОТА (ЁШЛИК II) МАЙДОНИНИНГ ГИДРОГЕОЛОГИК ТУЗИЛИШИ. *Евразийский журнал академических исследований*, 2(11), 242-245.
12. Турдиев, Ш., Комилов, Б., Раббимов, Ж., & Азимов, А. (2022). ҚИЗОТА (ЁШЛИК II) МАЙДОНИНИНГ СТРАТИГРАФИЯСИ. *Евразийский журнал академических исследований*, 2(11), 502-504.
13. Rabbimov, J., & Komilov, B. (2022). MURODTERA MAYDONIDA O‘TKAZILGAN SINOV ISHLARINING NATIJALARI. *Евразийский журнал академических исследований*, 2(9), 20-27.
14. Shermamat o‘g‘li, T. S., Shodmonkulovich, R. J., & Rustamovich, B. A. (2022). SUYULTIRILGAN TAVIIY GAZNI ISHLAB CHIQRISH TECHNOLOGIYASI VA UNI O‘ZBEKISTONDA QO‘LLASHNING IMKONIYATLARI. *Journal of new century innovations*, 10(2), 38-41.
15. Комилов, Б. А., & Раббимов, Ж. Ш. (2022). Qizota (Yoshlik-II) maydonining tektonik tuzilishini o‘rganish. *EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH Uzbekiston*, 4, 15.
16. Турдиев, Ш. Ш. У., Комилов, Б. А. У., & Раббимов, Ж. Ш. (2022). АНАЛИЗ ТЕКУЩЕГО СОСТОЯНИЯ И ПРОБЛЕМЫ РАЗРАБОТКИ ПОДГАЗОВЫХ НЕФТЯНЫХ ЗАЛЕЖЕЙ. *Universum: технические науки*, (11-3 (104)), 58-62.
17. Turdiyev, S., Komilov, B., Rabbimov, J., & Bo‘riyev, S. (2022). Murodtera maydonida izlov-qidiruv ishlarini baholash tamoyillari va iqtisodiy samaradorlik ko‘rsatkichlari. *Eurasian Journal of Academic Research*, 2(11), 246-250.

PALLADIYNING KIMYOVIY XOSSALARI

*Sh.Sh. Turdiyev¹**A.R. Boboxonov²**1- QarMII “Foydali qazilmalar geologiyasi va razvedkasi” kafedrasi mudiri**2- QarMII “Foydali qazilma konlari geologiyasi, qidiruv va razvedkasi” yo‘nalishi 2-kurs talabasi**E-mail: shahboz_01011991@gmail.com*

Annotatsiya. Kon-metallurgiya sanoati dunyo iqtisodiyotida o‘z o‘rniga ega bo‘lgan tarmoqdir. Og‘ir sanoatning eng asosiy turi kon-metallurgiya sanoati bo‘lib, ular ishlab chiqarayotgan mahsulotlarni iqtisodiy salmog‘i, boshqa sanoat turiga qaraganda ancha yuqoridir. Oxirgi 30-40 yil ichida kon-metallurgiya sanoati nihoyatda tez rivojlanishi bilan birga, o‘ziga xos texnogen chiqindilar chiqarib tashlaydigan yirik ishlab chiqarish tarmoqlaridan biriga aylanib bormoqda.

Kalit so‘zlar: xlorid kislota, qattiq eritmalar, reagent, palladiy oksidi, palladiytetraxlorid, xlorpalladit, Suvli eritma.

Chemical properties of palladium

Abstract. The mining and metallurgical industry is a sector that has its place in the world economy. The main type of heavy industry is the mining and metallurgical industry, the economic weight of the products they produce is much higher than that of other types of industry. Over the last 30-40 years, the mining and metallurgical industry, along with its extremely rapid development, is becoming one of the largest production sectors that emits specific man-made waste.

Key words: hydrochloric acid, solid solutions, reagent, palladium oxide, palladium tetrachloride, chlorpalladite, aqueous solution.

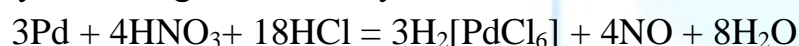
Kimyoviy xossalari ko‘ra palladiy platinaga yaqin va platina guruxining boshqa metallariga qaraganda faol hisoblanadi. Qizdirilganda ~ 300°S haroratgacha havoda barqaror, 350-800°S temperaturada PdO yupqa qavatini hosil qilib qorayadi, 850°S haroratdan yuqori haroratda PdO parchalanadi va yana havoda bardoshli bo‘lib qoladi. Zar suvida yaxshi eriydi. Konsentrlangan qaynoq HNO₃ va H₂SO₄ kislotalarda eriydi. Xlorid kislota anodli erishida eritmaga o‘tadi. Xona haroratida nam Cl₂ va Br₂ bilan qizdirilganda esa F₂, S, Se, Te, As va Si lar bilan ta’sirlashadi. Palladiyning boshqa metallardan ajralib turadigan xarakterli tomoni – ko‘p miqdordagi vodorod (900 hajmgacha 1 hajm Pd) o‘ziga yutishi natijasida qattiq eritmalar hosil bo‘lishi hisobiga kristall panjaraning omillari ortadi. Yutilgan vodorod palladiydan 100 °S vakuumda qizdirilganda osongina ajraladi.

Platina guruhi metallari uchun kimyoviy reagentlarga ta'sir-chanligi mustahkam bo'lib, turli platinoidlar uchun bu xususiyat turlichadir. Metallarning mustahkamligi ularning zarralanish daraja-siga bog'liqdir. Agarda jips platina guruhi metallari turli reagent-larga chidamli bo'lsa, yuqori haroratda ham, ularning zarracha-simon shakli yuqori haroratlarda oksidlovchilar bilan ta'sirlashadi.

1-Rasm. Palladiy quymasi

Palladiy platinaga qaraganda kimyoviy nuqtai nazardan chidamsizroq hisoblanadi. Palladiy shoh arog'ida oson eriydi:

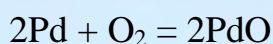

Boshqa platina guruhi metallaridan farqli o'laroq palladiy qaynoq nitrat va sulfat kislotalarida eriydi:

Shuningdek, oksidlovchi (masalan, vodorov pereoksidi) ishtirokida qaynoq xlorid kislotasida ham eriydi.

350-800°S da palladiy PdO shaklida oksidlanadi:

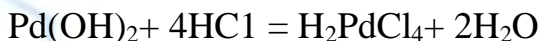
850°S dan yuqori haroratda PdO palladiy oksidi kislorod va palladiyga parchalanadi, va bu haroratda Pd oksidlanishga bardoshli hisoblanadi, ya'ni oksidlanmaydi. Palladiy oksidi PdO haroratning ortishi bilan quyidagi reaksiya orqali parchalanadi:

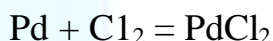
870°S haroratda palladiy to'liq tiklanadi. Palladiy qo'sh oksidi PdO₂ to'q qizil rangli birikma, palladiy xloridning kompleks birikmalarining parchalanishi natijasida Me₂[PdCl₆] hosil bo'ladi. PdO₂ – kuchli oksidlovchi, xona haroratida sekin asta kislorodini yo'qotadi. 200°Sda PdO₂ PdO va kislorodga parchalanadi:

Qo'ng'ir palladiya (II) gidroksidi kuchli (500 °C dan yuqori) qizdirish natijasida PdO gacha parchalanadi va u suvda erimaydi. Amfoterlik xususiyatini namoyon qiladi (asosli xossaga ega), suyultirilgan kislotalar bilan ta'sirlashadi, quyultirilgan ishqorlar bilan ta'sirlashadi, ammiak suvida eriydi:

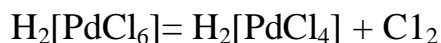
Kristall ko'rinishdagi PdCl₂ zanjirli tuzulishga ega, kvadratning markazida palladiy atomi joylashgan yuqorisida esa xlor atomlari mavjud. PdCl₂ xona sharoitida Pd ning ho'llangan S₁₂ bilan ta'sirlashishi natijasida hosil bo'ladi:

Xloridlar ishtirokida Pd oktaedrli kompleks hosil qiladi:

Palladiyning shoh arog'ida erishi natijasida palladiytetraxlorid hosil bo'ladi, xlorid kislota erib hosil bo'lgan palladiyxlordli kislota H₂[PdCl₆], qaynash natijasida palladiy xloridli kislota o'tadi:

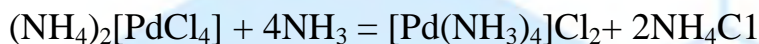

Shu kislotalarning tuzlari - xlorlipalladatlar Me₂[PdCl₆] va xlorlipalladitlar Me₂[PdCl₄] hisoblanadi.

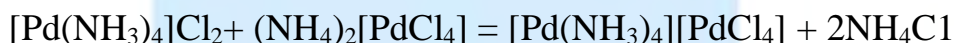
Qizdirilish natijasida Pd ftor, oltingugurt, selen, tellur, mishyak va kremniy bilan ta'sirlashadi. Palladiyning oltingugurt bilan PdS va PdS₂ birikmalari ma'lum. Palladiy selen va tellur bilan PdSe, PdSe₂, PdTe va PdTe₂ birikmalarini hosil qiladi.

Palladiy sulfat PdSO₄·2H₂O, palladiy sulfat kislota erishi natijasida olinadi, va gidrolizlanib Pd(OH)₂ hosil qiladi. Sulfat kislota ishtirokida u ko'rinishiga H₂[PdCl₄] o'tadi. Palladiy Pd(NO₃)₂ ko'rinishida ham ma'lum.

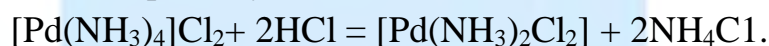
Palladiyning ammiakli birikmalari ikki valentli xususiyat namoyon qiladi. Xlorpalladitga ortiqcha ammiak eritmasining qo'shilishi natijasida tetraaminxlorid hosil bo'ladi:

Agarda, bu eritmaga xlorpalladit qo'shilsa unda Vokalen tuzining qizil cho'kmasi cho'kadi:

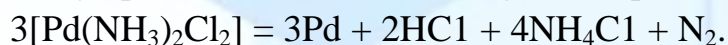

Tetraaminxlorid eritmasiga ohistalik bilan xlorit kislota qo'shilishi natijasida jigarrang mayin kristalli xlorpalladiyaminini cho'kmasi cho'kadi:

Tuz suvda kam eriydi va shuning uchun platina guruhi metallaridan palladiyini ajratib olishda keng qo'llaniladi.

Xlorpalladiyaminini yuqori haroratda toblash natijasida u parchalanadi:

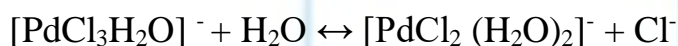
Palladiyning anion ko‘rinishida komplekslari ham mavjud - $[\text{Pd}(\text{NH}_3)_2][\text{PdCl}_4]$. Pd(II) komplekslarining kvadrat tuzulishga ega bo‘lganligi sababli ular optik izomerlanish xossasini namoyon qiladi.

Palladiyning xlorid eritmalaridagi holati. Xlorid eritmalarida palladiy +2 va +4 oksidlanish darajasida mavjud bo‘ladi. Palladiy (IV) ning xlorid komplekslari faqat kuchli oksidlovchilar, masalan, xlor ishtirokida barqaror bo‘ladi. $[\text{PdCl}_6]^{2-}/[\text{PdCl}_4]^{2-}$ tizimining standart oksidlanish-qaytarilish potentsiali 1,29 V ni tashkil qiladi. Geksaxloropalladatlarni suvli eritmalarini qaynatganda, xlor ajralib chiqib tetraxloropalladatlarni hosil qiladi.

Shunday qilib, palladiy odatda xlorid eritmalarida palladiy (II) xlorid komplekslari shaklida, shuningdek ularning akvatatsiya va gidrolizlanish mahsulotlarida mavjud bo‘ladi. $\text{M}_2[\text{PdCl}_4]^{2-}$ tipidagi komplekslar eng katta amaliy ahamiyatga ega, bu erda M – NH_4^+ , Na^+ , K^+ . Natriy, kaliy va ammoniy tetraxloropalladatlarni oson eriydigan, gigroskopik birikmalar xisoblanadi.

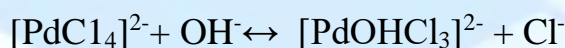
Suvli eritmalaridagi palladiy (II) ning xlorid komplekslari boshqa PGM komplekslariga nisbatan oson akvatatsiyalanadi va gidrolizlanadi. Palladiy (II) xlorid komplekslarining barqarorlik konstantalari haqidagi ma’lumotlar ushbu ishlanma da keltirilgan. Eritmada xlorid ionlari konsentratsiyasi 1,0 mol/l dan yuqori bo‘lganda palladiy asosan $[\text{PdCl}_4]^{2-}$ formada bo‘ladi. Eritmadagi xlorid ionlarining konsentratsiyasi 0,1-0,5 mol/l gacha kamaytirilganda esa palladiyning xloridli komplekslari $[\text{Pd}(\text{H}_2\text{O})\text{Cl}_3]^-$ va $[\text{PdCl}_4]^{2-}$ ko‘rinishiga o‘tadi. Eritmalarning ion kuchi ortishi bilan ushbu palladiy xlorid komplekslarining akvatatsiyalanishi to‘xtab, muvozanat teskari tomonga siljiy boshlaydi:

Palladiy xlorid komplekslarining barqarorligi doimiy muhit dielektrigining pasayishi bilan ortadi.

Palladiy (II) xlorid kompleksi reaksiya bo‘yicha juda tez akvatatsiyalanadi va bu jarayon palladiy xloridida platinaning xloridiga nisbatan $1,5 \cdot 10^5$ barobar tez kechadi. Ushbu reaksiyaning tezligi (2-reaksiya) eritmaning harorati va ion kuchiga bog‘liq.

Natriy tetraxloropalladatning suvli eritmalarini ishqorlashda gidrokso guruhlari va suv molekulalarini o‘z ichiga olgan poliyadroli komplekslar yoki palladiy (II) gidroksidning kolloid zarralari bo‘lgan mahsulotlar hosil bo‘ladi. Natriy tetraxloropalladatning kam eruvchan mahsulotlarining sintezlanishi eritma muxiti pH-3 da ushbu reaksiya ko‘rinishida kechadi.

Eritma xarorati 25 °C, muxiti pH-6-9 bo‘lgan sharoitda palladiyning $[\text{Pd}(\text{OH})_4]^{4+}$ va $[\text{Pd}_4(\text{OH})_4]^{4+}$ komplekslari hosil bo‘lishi mumkin.

Palladiy (II) xlorid komplekslari kinetik jihatdan barqaror birikmalar bo'lganligi sababli, palladiy (II) ning ichki koordinatsiya sohasiga kiradigan xlorid ionlari oson va tez ammiak bilan almashtiriladi va kam eriydigan pushti Vokelen tuzi $[Pd(NH_3)_4][PdCl_4]$ xosil bo'ladi. Ushbu tuzga ortiqcha miqdorda ammiak ta'sir ettirilsa palladiy $[Pd(NH_3)_4]^{2+}$ kompleksini xosil qilib eritmaga o'tadi. Palladiyning ushbu to'yingan ammiakli kompleksi $[Pd(NH_3)_4]^{2+}$ eritmasiga stexiometrik miqdorda xlorid kislotasi qo'shilsa, palladiy kam eruvchan (eruvchanligi $25^\circ C$ da bo'ladi 0,041%) xloropalladozamin $Pd(NH_3)_2Cl_2$ ko'rinishida cho'kadi.

Palladiy (II) ning xarakterli xususiyati uning o'z ichiga oltingugurt olgan ligandlar, masalan, tiomochevina bilan barqaror komplekslar hosil qilish xususiyatidir. Palladiy (II) ning tiomo-chevinali komplekslari xloridlarga qaraganda sezilarli darajada barqarordir, shuning uchun tiomochevina xlorid eritmalariga kiritil-ganda, palladiy (II) ning ichki koordinatsion sferasida joylashgan xlorid ionlarini tiomochevina molekulari bilan almashinish reaksiyasi sodir bo'lib bog'lanish asosan oltingugurt atomi orqali amalga oshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Sharipov X.T., Borbat V.F., Daminova Sh.Sh., Kadirova Z.Ch. Ximiya i texnologiya platinovыx metallov. Toshkent «Universitet» 2018g. S. 3-5., 14-17., 14-28., 35-40.
2. Xursanov A.X. Istoriya i perspektivy razvitiya, problemy pererabotki texnogenных mestorojdeniy Almalыkского gorno-metallurgicheskogo kombinata. Mejdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferensii «Sovremennыe problemy i innovatsionные tehnologii resheniya voprosov pererabotki texnogenных mestorojdeniy Almalыkского GMK», 2019. S. 3-17.
3. Sanokulov K.S., Xasanov A.S. Pererabotka shlakov mednogo proizvodstva, Tashkent «Fan», AN RUz., 2007g. C. 5.
4. E.E. Igamberdiev "Platinonosnost magmatogenных i epimagmatogenных mestorojdeniy vostochnogo Uzbekistana" GP «NIIMR» Tashkent 2015g.
5. Turesebekov A.X. va boshq. "Metallogeniya Zolota". Tashkent 2012 y.
6. Xasanov A.S., Sanakulov K.S., Yusupxodjaev A.A. Rangli metallar metallurgiyasi. O'quv qo'llanma. «Fan» nashriyoti. Toshkent 2009y. B.19-24 va 25-33.
7. Kotlyar Yu.A., Meretukov M.A., Strijko L.S. Metallurgiya blagorodных metallov // Ma'dan i metallы. 2005. T. 1. S. 253-263.
8. Borbat V.F. Metallurgiya platinovыx metallov // Moskva: Metallurgiya, 1977g. S. 40-54; 87-88; 88-92.

9. Meretukov M.A., Orlov A.M. «Metallurgiya blagorodnykh metallov. Zarubejnyy opyt» M: Metallurgiya, 1990g. 416 s.
10. Pan L., Bao X., Gu G. «Solvent extraction of palladium (II) and effective separation of palladium (II) and platinum (IV) with synthetic sulfoxide MSO» // Journal of Mining and Metallurgy, Section B: Metallurgy. 2013. Vol. 49, N. 1. P. 57–63.
11. Турдиев, Ш., Комилов, Б., Раббимов, Ж., Бўриев, С., & Азимов, А. (2022). ҚИЗОТА (ЁШЛИК II) МАЙДОНИНИНГ ГИДРОГЕОЛОГИК ТУЗИЛИШИ. *Евразийский журнал академических исследований*, 2(11), 242-245.
12. Турдиев, Ш., Комилов, Б., Раббимов, Ж., & Азимов, А. (2022). ҚИЗОТА (ЁШЛИК II) МАЙДОНИНИНГ СТРАТИГРАФИЯСИ. *Евразийский журнал академических исследований*, 2(11), 502-504.
13. Rabbimov, J., & Komilov, B. (2022). MURODTERA MAYDONIDA O 'TKAZILGAN SINOV ISHLARINING NATIJALARI. *Евразийский журнал академических исследований*, 2(9), 20-27.
14. Shermamat o'g'li, T. S., Shodmonkulovich, R. J., & Rustamovich, B. A. (2022). SUYULTIRILGAN TABIIY GAZNI ISHLAB CHIQRISH TEXNOLOGIYASI VA UNI O 'ZBEKISTONDA QO 'LLASHNING IMKONIYATLARI. *Journal of new century innovations*, 10(2), 38-41.
15. Комилов, Б. А., & Раббимов, Ж. Ш. (2022). Qizota (Yoshlik-II) maydonining tektonik tuzilishini o'rganish. *EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH Uzbekiston*, 4, 15.
16. Турдиев, Ш. Ш. У., Комилов, Б. А. У., & Раббимов, Ж. Ш. (2022). АНАЛИЗ ТЕКУЩЕГО СОСТОЯНИЯ И ПРОБЛЕМЫ РАЗРАБОТКИ ПОДГАЗОВЫХ НЕФТЯНЫХ ЗАЛЕЖЕЙ. *Universum: технические науки*, (11-3 (104)), 58-62.
17. Turdiyev, S., Komilov, B., Rabbimov, J., & Bo'riyev, S. (2022). Murodtera maydonida izlov-qidiruv ishlarini baholash tamoyillari va iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlari. *Eurasian Journal of Academic Research*, 2(11), 246-250.

HAZRAT FAKIRI - BRIGHT CREATORS WHO APPEARED IN UZBEK LITERATURE

*Sharofa Rashidova branch SamDu Urgut well.
Assistant Pedagogical Faculty
Yazykov Yakubova S.Kh.
1 st year student of
Urgut branch of Samarkand State University
Alieva Aziza*

Аннотация: В данной статье творчество Фахири является новинкой в литературе, а его наследие своим орифонным содержанием и романтическим духом заполняет страшную брешь в узбекской литературе колониального периода. В конце 19-го и начале 20-го веков в Шахрисабзе родились и жили здесь несколько поэтов и писателей. Среди них добродетельными художниками были Мирза Умрбаки Шахрисабзи-Самарканди (1878-1957), Файзуллахходжа Равнаки (1892-1978), Исмаилхан Факири-Шахрисабзи и др. Среди этих писателей говорят, что литературное наследие Исмаила Хана Факири важно и что примеры его произведений дойдут до литературных людей.

Abstract: In this article, Fakhiri's work is a novelty in literature, and his legacy, with its oriphonic content and romantic spirit, fills a terrible gap in Uzbek literature of the colonial period. At the end of the 19th and beginning of the 20th centuries, several poets and writers were born and lived here in Shakhrisabz. Among them, virtuous artists were Mirza Umrbaqi Shakhrisabzi-Samarkandi (1878-1957), Faizullahkhoja Ravnaki (1892-1978), Ismailkhan Fakiri-Shakhrisabzi and others. Among these writers they say that the literary heritage of Ismail Khan Faqiri is important and that examples of his works will reach literary people

Ключевые слова: создатель, значение орифоны, романтический дух, просветительская поэзия, деванская литература, владелец девана, концепция баяза.

Key words: creator, meaning of oriphon, romantic spirit, educational poetry, Devan literature, owner of the devan, concept of bayaz.

In recent years, in our country, research, translation, interpretation of manuscripts of Uzbek literature, writing scientific conclusions about works, creating critical texts of poets' sofas, studying their linguistic and poetic features have become the most important and urgent task of domestic literary criticism. In literary studies, the study of the influence of mystical literature on classical literature remains one of the main issues. Especially in Muslim countries, the influence of the literature of the Holy

Quran, the ideas of Hadith and Tariqa, as well as the expression of many mystical themes through classical poetics are becoming increasingly important in the ideological improvement of our literary studies. In recent years, the field of literature, along with all other sciences, has received special attention. The great creator of Uzbek enlightened poetry of the twentieth century, a modest representative of Devan literature, Allama and Sheikh, the perfect murshidi of the Naqshbandiya sect, a descendant of the Prophet, poet, creator, poet and patient

In particular, Professor Shodmon Vakhidov and a young scientist Masudkhan Ismaili, the grandson of the writer, wrote a number of scientific articles on the creation of a large amount of information about this writer.

His Highness Fahiri was a contemporary of such writers as Oybek, Ghafur Ghulam, Sheikhzadeh, Habibiy, but since his sheikh, Islamic life and works were based on divine enlightenment, their names and works never appeared. They showed carefree patience: "They will find a buyer for our hazfpora as well." Here, by the grace of God, a buyer was found for the writer's work. At the time of independence, he demanded his inheritance. A clear green peak appeared among the mountains familiar to the eye. Literary critics are also increasingly interested in literary works.

Of course, it can be assumed that the surnames and nicknames of the author, who used his pen in any field of literature, will not leave the reader indifferent. Their full names are Ismail Khan ibn Ibrahim Khoja ibn Hidayatullah ibn Mirza Kalon Abdul

When they met the poet Habibiy in Tashkent, they felt that the nickname "Fakiri" did not correspond to the ideology of that time, so they chose the nickname Khalili for him. Out of respect, Fakiri writes a poem under this pseudonym and dedicates it to Habibi. After that, they will remain faithful to the nickname "Fakiri".

Ismail Khan Fakiri was born in Shakhrisabz in 1910 AD, 1328 AH. They are separated from their fathers at the age of three and from their grandfather at the age of four. Adib died in 1980 in the village of Sariosiya, Kitab district, Kashkadarya region. His descendants currently reside at this address.

The birthplace of His Holiness Fakir is the city of Shakhrisabz, one of the ancient centers of science in Central Asia.

The suffix "Shakhrisabzi" in their names is not a special poetic nickname, but evidence of belonging to this Homeland, the birthplace of His Holiness Fahiri is the city of Shakhrisabz, one of the ancient centers of science in Central Asia. Shakhrisabz maintained its educational position even after

The suffix "Shakhrisabzi" in their names is not a special poetic nickname, but a certificate of belonging to this Homeland. The poet's grandfather was Mufti Inayatullah Khoja Orak ibn Mirza Kalani Shahrishabza. Their father, Ibrahim Khoja Orok, was an imam khatib, the city representative (orokh) of the emir's government and the head of the madrasah in Shakhrisabz, built by Mirza Ulugbek in the XV century. After the

death of his father in 1914, three-year-old Ismail Khan remained under the care of his grandfather Inayatullah Khoja. After his death, a loving mother made great efforts in raising a four- to five-year-old boy, sent him to school and instilled literacy. When the Shura government is formed and Islamic schools are closed, they continue their education. Their mother was an educated woman who wrote poetry under the pseudonym Makhzuna. In the prelude of the Bayaz veteran, they mention their mothers with great respect. When Najmiddin Khoja's brothers were imprisoned under the Soviet regime, they performed musadas on behalf of their parents at the request of their mother. They are in it

When Ismail Khan was nine years old, he began to study Navoi. This is not a joke. To understand Navoi, it is necessary to know the Turkish-Uzbek language, as well as Arabic and Persian dictionaries. Compared to this, the young Ismailkhan Fahiri, although he himself: "What are you doing? Although they modestly call themselves literate, it is clear how talented and mature they are.

If you look at the literary environment of Shakhrisabz of the twentieth century, you will be happy to see that here is pure literature that has protected itself from the quagmire of colonial politics, far from praise and flattery. Even the poor were not interested in pomp and pageantry, titles and positions, they lived steadfastly in faith and are faithful to classical poetry, because poets know well that life does not consist of today. Times are changing. Over time, literary knowledge and passion for creativity will increase. It would be an exaggeration to say that he was among such great people as Haji Mirza Hamiduddin Makhdoom Hamidi, his uncles Shukrullah Khoja Khone, grandfathers Inayatullah Khoja Orokh Jurmi,

Devonian literature does not mean court literature or court poets. Maybe it's the other way around. Devonian literature is an Islamic literature that originated in the 11th century in Movarunnahr (on the territory of modern Uzbekistan) during the Karakhanid period, benefited from Islamic culture and, consequently, was influenced by Arabic and Persian literature. This classical literature, which has absorbed the meanings of the Holy Quran and Hadith, is based on the hadith that "metaphor is the bridge of truth," that is, it sings the truth through metaphor, glorifies divine love as a justification for metaphorical love. .

Fahiri is one of the last outstanding representatives of such literature. The reason why we say "newest" is that Islamic knowledge was banned in the Shura system, mystical poetry was also banned, even in the 1930s, 1940s and 1950s, it was forbidden to write aruz-weight, and gradually sofa literature almost disappeared. . The mystical meaning of usco

But after studying the book, we dared to call him "Sahib Diwan".

Speaking of Devoni Fakiri, it is impossible not to mention his stories. Fahiri Bayozi was composed in 1950-1965 and consists of poems selected and sorted

independently. Devon includes almost all types of classical poetic art: ghazal, Muhammad, musaddy, musabba, muzambal, mustakhzad, masnavi, rubayot and kitas. The book contains a number of tatabbu and tazmin, as well as humorous poems by Muwashshah and Mutayibat. Most of the poems are original works of art.

According to Devonian tradition, just like Navoi, Fuzuli and Nadira, Fakiri also wrote prefaces to his devons. There is a matla in the prelude, which begins with the name of Allah the Merciful and Merciful and continues with the praise of the Almighty and the blessing of His Messenger. In it, with the high manners and modesty characteristic of the keepers, a brief biography of the poet and the desire to leave the monument in the world are described. But even in the modesty of a poet with And there will be a suitable buyer for these things. For example,

Navoi says:

There is a buyer of cypress tulips,

There is also a market in Lek Tikon. In other words, they have a special opinion that the thorn has its place, just as every flower has its buyer. Interest in the work of His Holiness the Fakir has also increased in this place.

The devan begins with ghazals praising the power and art of God, praying to Almighty God and praising the Holy Prophet. Indeed, this is the etiquette and tradition of classical Devan literature.

Turkish gazelles such as "Paido", "Yo Rab", "Boldim" and "Zulfing girihi", "Sunung Sani...", mustahzadi, "Jamil", "Hasrat", "Chi Shudi" in Persian? Musaddasi and Kunand by radifli tazmini musabbas are the royal works of His Holiness Fakir.

Lutfi, Fuzuli, Hilali, Amiri (Amir Umarchan), Furkat, Sayyid Ahmad Wasili, Gulshani, Mullah Arif Gulhani, Mukhlis Namangani, Makhdoom Hamidi, Ulfat (Nusrat), Baki, Tufaili Yusuf Khan Torah Dehlavi, etc. Tazmin, tatabbu and pairava, nap

To prove that Fahiri-Shahrisabzi's literary and aesthetic views consist in presenting Soviet works to readers, promoting morality and religious values in an artistic form;

- the harmony of content and form characteristic of Eastern classical literature, thematic diversity, the positive influence of his literary and aesthetic views on the development of classical poetry in the artist's work, the poetic perfection of the traditions of his predecessors, religious and mystical motifs in the lyrical heritage of the poet, scientific evidence of the consistent continuation of classical literary genres and symbols.

The role of Fakiri's creativity in the history of teaching and the literary environment of that time, copies of the poet's study, their composition, traditions of Zulisanain in the poet's work, mystical and mystical motifs, mystical synthesis of

Uzbek ghazals and revealed figurative, religious and philosophical aspects of artistic images, interpretation; a variety of themes in the poet's poetry, genre characteristics,

Used literature:

1. Hasanov A. Urban planning and architecture in the XVI-XIX centuries (on the example of the Kashkadarya oasis): PhD thesis. - Vol.: 2008. p. 200.
2. Ismailov N., Boriev O., Karshi – the ancient city of Uzbekistan. - against: Nasaf, 2006 154
3. Yakubova S.H. Fakiri is a brilliant creator of Uzbek literature as a sheikh, sage and scientist.
– Foreign linguistics and linguodidactics. The home page of the magazine: <https://inscience.uz/index.php/foreign-linguistics>
4. Muhammad Ali Bozhuvani. The history of Nofey. - T.: Academy 2001.284- 5.
5. Ravshanov P. Sources on the history of Nahab and Kesh. - Against: Nasaf, 2005. p. 120.
6. Ravshanov P. The history of Karshi. Tashkent: - The generation of the new century. 2006. p. 647.7.
Ravshanov P. The history of Kashkadarya - Tashkent; Nauka, 1995. p.784.
8. Ravshanov P. The history of Shakhrisabz. Tashkent: Generation of the New Century, 2011. pp. 548.
9. Kattaev K. Makhdumi Azam and Dahbed. Samarkand Sutdiyan, 1994.- B.73.
10. Fakiri I., Gamidov N. and others. Avlodlar Bayozi-Tashkent Publishing House

“AL-MUFASSAL FI-N-NAHV” KITOBI MANBA BO‘LIB XIZMAT QILGAN ENG MASHHUR ASARLAR

G‘aniyev Akmaljon Adxamjon o‘g‘li
Hadis ilmi maktabi “Islom ilmlari”
kafedrasi mudiri

Annotatsiya: Ushbu maqolada Mahmud Zamaxshariyning “Al-Mufassal fi-n-nahv” asarining o‘zidan keyin yozilgan eng mashhur asarlar, unga yozilgan sharhlar, mashhur olimlarning asarga bo‘lgan munosabati yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: Andalusiya, sharh, muxtasar, nazm, ibn Ya‘ish, ibn Hojib, Brokkelman, lingvestika, tilshunoslik.

Mahmud Zamaxshariy “Al-Mufassal fi-n-nahv” kitobi dunyo yuzini ko‘rgandan beri uni ulamolar katta e‘tibor bilan o‘rganib, boshqalarga ham o‘rgatib kelishgan. Bu asarni o‘rganishga, hatto, sultonlar, voliyalar ham qattiq ahamiyat berishgan. Asar davlat miqyosida o‘rganilishi, odamlar tomonidan unga katta rag‘bat qaratilishiga asosiy sababchilaridan biri Shom shahrining sultoni Iso ibn Muhammad Abu Bakr ibn Ayyubdir. Avvalo, Sultonning o‘zi bu asarni o‘rganib, unga ishtiyoqmand bo‘lgach, uni boshqalarga ham o‘rgatish va bu asar keng tarqalishi uchun, uni yod olgan odamga 100 dinor va bosh oyoq sarpo bilan mukofotlash kabi katta ishlarni amalga oshirdi. Shundan so‘ng odamlarning kitobga bo‘lgan rag‘bati yanada oshadi va uni yodlashga qattiq kirishadilar. Bu esa olimlarning yanada bu kitob ustida ishlashga undab, ular kitobni tushunish osonlashtirish uchun sharhlar, hoshiyalar yozishadi. Uni yodlashni osonlashtirish maqsadida unga manzumalar bitishadi. O‘sha davrning o‘zidayoq, yod olgan va nazmga solganlardan tashqari Shom ahli va unga safar qilgan 25 dan ziyod nahv olimlari bu kitobga sharh bitganlar.

Shu o‘rinda “al-Mufassal” kitobining eng mashhur, bugungi kunimizgacha keng o‘rganib kelinayotgan va bugungi kunda ham katta ahamiyat qaratilib, qayta-qayta nashr qilinayotgan sharhlariga to‘xtalib o‘tsak.

1. Ibn Ya‘ishning “Sharhu-l-Mufassal li-z-Zamaxshariy” (Zamaxshariyning “al-Mufassal” asari sharhi) asari.

Shorihning to‘liq ismi Abulbaqo Ya‘ish ibn Ali ibn Ya‘ish. Asli Mavsiliy, lekin tug‘ilgan va yashab ijod qilgan joyi Halab bo‘lgan. Ibn Soig‘ nomi bilan mashhur bo‘lgan. Tilshunos olim bo‘lgan. Hijriy 553-yil ramozon oyining 3-kunida tavallud topgan. Yoshlik paytlarida Abu Barakot Abdurrahmon ibn Muhammadning dars halqasida ishtirok etish maqsadida Bog‘dodga yo‘l oladi. Iroqning Mavsil (Mosul) shahriga yetib borganida uning vafot etgani xabari yetib keladi. Shundan so‘ng Mavsilda qolib, uzoq muddat hadisdan ta‘lim oladi. So‘ng Halabga qaytib kelib,

Umrini dars berishga bag'ishlaydi. Uning ilmidan juda ko'pchilik foyda oladi. Hatto o'sha paytda Halabda bo'lgan rahbarlar ham unga shogird bo'ladilar. U hijriy 643-yil jumadul avval oyining 25-kuni halabda vafot etadi. Ibrohim alayhissalomga nisbat berilgan joyga dafn qilinadi. Uning "al-Mufassal" asariga yozgan sharhi ulamolar orasida mashhur bo'lishiga sabab, muallif o'z asarini ilmi g'oyatda pishib yetilgan, ulamolarning nahv va sarf to'g'risidagi ilmlarini chuqur o'rgangan va barcha nahv mazhablarining qarashlaridan boxabar bo'lgan paytda, 70-yoshida yozishga kirishganidadir.

Olim kitobning muqaddimasida nima uchun nahv kitoblari orasidan aynan "al-Mufassal"ga sharh yozganiga to'xtalib, shunday deydi:

"Alloma Abul Qosim Mahmud ibn Umar Zamaxsharining asarlaridan biri bo'lmish "al-Mufassal" deb nomlangan bu kitobning qadri ulug', zikrda tengsiz bo'lgach, uning fasllari bu ilmning asosiy qoidalarini jamlab, lafzi qisqa va o'quvchiga o'rganish oson bo'lgan-u, lekin ba'zi nuqsonlari: iborasi qiyin va chigal, turli xil ma'nolarni anglatuvchi – mujmal, tushunishga oson-u, lekin dalildan xoli – muhmal bo'lgach, uning chigalliklarini yechadigan, noaniq joylarini ochib beradigan va barcha hukmlarini hujjatlari va sabablarini o'zida mujassam qilgan bir sharh yozish borasida Alloh taologa istixora qildim. Lekin men bu kitob (sharhim)da keltirilganlardan kamroq yozgani sababli muallif kamchilikka yo'l qo'ydi degan davoni qilmayman. Ma'lumki, ijjoz (qisqa yozish) balog'atiga qodir bo'lgan, itnob (foydali cho'zish, uzoq gapirish)ga ham qodirdir."¹

Ibn Ya'ish rohimahulloh o'zi kitobning muqaddimasida aytganidek, kitobning har bir faslini, har bir iborasini boshidan oxirigacha batafsil yoritib, sharhlab chiqqan. Bu sharhni o'qigan odam avvalgi sahifalaridanoq, u kishi huddi Mahmud Zamaxshariydek Basra maktabining fikrlarini qo'llab quvvatlaganiga guvoh bo'ladi. ko'plab masalalarda Sibavayhning so'zlarini dalil qilib keltiradi. Lekin shunday bo'lsada, o'rni kelganda kufaliklarining ham fikrlarini ustun qo'ygan o'rinlar mavjud.

Ibn Xallikon bu asarni: "Sharhlarning ichida bunga o'xshashi yo'q." – deb ta'riflaydi.²

Haqiqatan ham bu asar "al-Mufassal"ning sharhlarining ichida tengsizi hisoblanadi. Shuning uchun ham bu asar hozirham ulamolar tomonidan keng foydalanib kelinmoqda. Bu asar Livanning Bayrut shahrida, Doru-l-kutubi-l-ilmiyya nashriyoti tominidan Imil Bade' Ya'qub tahqiqi ostida 2001-yil nashr qilingan.

¹ Abulbaqo Ya'ish ibn Ya'ish. Sharhu-l-Mufassal li-z-Zamaxshariy. Imil Bade' Ya'qub tahqiqi ostida. 1-jild. – Bayrut.: Doru-l-kutubi-l-ilmiyya, 2001.– B. 39.

² Ibn Xallikon. Vafayatu-l-A'yon va abnau abnau-z-zamon. 7-jild. – Bayrut.: Dorus Sodir, 2003. – B. 52.

Bu asarning bir nusxasi “Salim Og‘a” 1168-raqam ostida, “Xudobaxsh/Benkipur”da 20/2025-2026-raqami ostida va Qohirada 2/136-raqam ostida saqlanadi.³

2. Sharhu-l-Mufasssal fi son‘ati-l-e‘rob al-mavsum bi-t-Taxmir (Taxmir deb ataluvchi arab tili grammatikasiga oid mufasssal asar sharhi). Bu kitobning muallifi Sodrul afozil Qosim ibn Husayn Xorazmiy (1140-1220) bo‘lib, u kishi haqida bizgacha juda oz ma‘lumot yetib kelgan. U kishining tarjimai hollari to‘g‘risida u kishi bilan asrdosh bo‘lgan mashhur sayyoh, geograf va tarixchi Yoqut Hamaviyning (1179-1229) “Mu‘jamul udabo”⁴ (Adiblar lug‘ati) nomli asarida ko‘proq ma‘lumotlar topishimiz mumkin. Bu kishi Sodrul Afozil Xorazmiyning tarixini o‘rganishda asosiy manba hisoblanadi. Yoqut Hamaviy Xorazmiy bilan uning uyida ko‘rishganliklari haqida ma‘lumotlar mavjud.

Xorazmiyning tug‘ulgan sanasi haqida Yoqut quyidagilarni aytib o‘tadi: “Men undan qachon tug‘ulgani haqida so‘raganimda, u “Men hijriy 555-yil 9-shabonning kechasida tug‘ulganman.” – dedi.”

U kishi hijriy 617-yil 12-robiul avval kuni Tatar (Mo‘g‘ul)larning Xorazmgga hujmi paytida, shahid holida vafot etgan.

U kishining nahv, balog‘at, adab va lug‘at ilmlariga oid 20 dan ziyod asarlari mavjud. Xorazmiy bulardan boshqa fanlar borasida kitob yozmaganlar. Lekin yozgan asarlarining hammasi ham bizlarga yetib kelmagan.

Yoqut Hamaviy Xorazmiy haqida ma‘lumot berayotib uning “al-Mufasssal” sharhi bo‘lmish “Taxmir” kitobi haqida ma‘lumotlarni ham bayon qiladi. Lekin uning qancha hajmdan iborat ekanligiga to‘xtalmaydi. Lekin boshqa asarlarda bu kitob 3 juzdan iborat ekanligini bilib olishimiz mumkin. lekin “taxmir” kitobining bizlargacha yetib kelgan yetib kelgan nusxlaridan u muallif tomonidan juzlanmaganini bilib olamiz. Demak, kitob xattotlar tomonidan juzlarga bo‘lingan. “Tazmir” kitobini tahqiq qilib nashrga tayyorlagan olim tomonidan uning faqat uch nusxasini topganligini aytib o‘tadi.

Xorazmiy kitobni tartiblashda Mahmud Zamaxshariyga xilof qilmagan. Balki, “al-Mufasssal”ning tartibiga biron o‘zgartirish kiritmasdan, tartibi qanday bo‘lsa, o‘shandek qilib sharhlagan. Kitobning tartibiga e‘tiroz ham bildirmagan. Xorazmiy o‘z sharhining boshida muqaddima keltirib, unda “al-Mufasssal” ning fazlining bayon qilib, o‘zining bu kitob uchun 30 yil dars halqasi tashkil qilgani vas hu dars berish asnosida

³ Karl Brokkelman. Tarixu-l-Adabu-l-arabiy. 5-jild. – Qohira.: Dorul ma‘orif, 1975. – B. 225.

⁴ Bu asarda Yoqut Hamaviy 7-13-asr boshigacha yashagan O‘rta Osiyoning Buxoro, Marv, Axsikat, Samarqand, Farg‘ona, Forob kabi shaharlarida chiqqan, arab tilida ijod qilgan qariyb 1100 ta olimlar haqida ma‘lumotlar jamlangan. Qarang: Sudrul afozil Qosim ibn Husayn Xorazmiy. Sharhi-l-Mufasssal fi Sona‘tul e‘rob al-mavsum bi-t-Taxmir. Abdurrahmon ibn Sulaymon tahqiqi ostida. 1-jild. – Makkai mukarrama.: Dorul g‘arbi-l-islomiy, 1990.– B. 40.

uning mushkil deb bilgan joylarini ushbu kitobda sharhlashni maqsad qilganini aytib o'tadi.

Muallif, avvalo, kitob iborasini tahlil qilish va ochib berishga ahamiyat qaratgan. Agar kitobning iborasi yengil, tushunishga oson bo'lsa, uni shundayligicha keltirib, sharh sifati bir ikki so'z keltirgan xolos. Sharhda kitob boshidan oxirigacha mavjud bo'lib, Xorazmiy uning biror iborasi tushurilib qolmasligiga qattiq ahamiyat qaratadi. Iboralar tahlilidan so'ng, Zamaxshariyning qarashlarini qo'llab quvatlovchi, u bilan hamfikir bo'lgan boshqa ulamolarning o'sha masalaga oid fikrlarini keltirib o'tadi.

Bu sharh "al-Mufassal"ning boshqa sharhlaridan quyidagi sifatlari bilan ajralib turadi:

1. Kitobning iboralarini va e'robini aniq holatda keltirgan;
2. Uning lafzlarini lug'aviy izohlab bergan;
3. Kitobning matnini tahqiq qilib, uning eng ishonchli nusxalariga murojaat qilgan;
4. Kitobni to'g'ri rivoyat qilish maqsadida Mahmud Zamaxshariyning shogirdlaridan naql qilgan.

Xorazmiy sharhda jumhur nahv olimlariga xilof qilgan, o'zining xos fikrlarini ham keltirib o'tgan. Kitobni tahqiq qilgan olim ularning umumiy soni 50 tadan ko'proq o'rinda kelganini aytib o'tgan.

Bu kitobning bir nusxasi Britaniya muzeyida 927-raqam ostida saqlanadi. Yana bir nusxasi damashqning "Zohiriya" kutubxonasi 67 va 126-raqamlar ostida saqlanadi.⁵

3. Ibn Hojib nomi bilan mashhur bo'lgan Jamoliddin Abu Amr Usmon ibn Umar ibn Abu Bakr ibn Yunus (1174-1249) rohimahullohning "Al-Iyzoh fi sharhi-l-Mufassal" (Mufassalning sharhidagi izoh) kitobi.

Bu kitobning muallifi Ibn Hojib nomi bilan mashhur bo'lgan Abu Amr Usmon ibn Umar ibn Abu Bakr ibn Yunus Jamoliddin Misriydir. Olim "Ibn Hojib" nomi bilan atalishiga otasining saroyda eshik og'asi vazifasini bajarganligi sabab bo'lgan. U Salohiddin Ayyubiyning tog'asining o'g'li Musak Salohiy sultonning eshik og'asi bo'lgan. U Misrning yuqorisida joylashgan Isno shahrida tug'ulgan. Uning tug'ilgan sanasi borasida ixtiloflar bor. Ba'zilar hij 570-yil desa, ba'zilar 571-yil deyishadi. Ba'si olimlar 590-yil tug'ilgan degan taxmini ham oldin suradilar. Lekin birinchisi hijriy 570-yil tug'ilgan degan taxmin qolganlariga nisbatan ustunroq.

Olim ko'plab ilmlarni egallaydi. Jumladan: Molikiy fiqhini, tafsir va arab tili ilmlarini mukammal o'rganadi. Yetuk olim bo'lib yetishgach, ko'plab tolibi ilmlarga dars beradi. Hayotining oxirgi paytlarini Misrning Iskandariya shahrida dars berish bilan o'tkazadi. Shavvol oyining 26-kuni hijriy 646-yilda vafot etadi.

⁵ Karl Brokkelman. Tarixu-l-Adabu-l-arabiy. 5-jild. – Qohira.: Dorul ma'orif, 1975. – B. 225.

Olim juda ko‘p olimlardan dars olgan. Ustozlarining eng ulug‘laridan biri qiroat peshvosi Shotibiy hisoblanadi.

Juda ko‘p shogirdlar ham chiqargan. Jumladan nahv ilmida peshvolardan biri hisoblanmish Ibn Molik ham u kishidan ta’lim olgan.

Ibn Hojib bizga juda ko‘p illmiy meros qoldirgan. Ularning umumiy soni 20 dan ziyod bo‘lib, barchasi ulamolar tomonidan chuqur o‘rganiladi. Asarlaridan nahv va sarfga bag‘ishlanganlari hozirgacha ham ko‘plab madrasalarda, ilmiy dargohlarda darslik sifatida foydalanib kelinmoqda.

Asarlari: “Mudimatun (Kofiya) fin nahv”, “Sharh ul-Muqaddima al-kofiya, Muqaddima (ash-shofiya) fis sarf”, “Sharhu-sh-shofiya”, “Shahu-l-vofiya”, “Al-Iyzoh fi sharhi-l-Mufassal”.

Zamaxshariyning “Al-Kofiya” asari aslida “al-Mufassal” kitobining muxtasari hisoblanadi. Olim bu asarni mavzulari tartiblashda va taqsimlashda Mahmud Zamaxshariyga butkul ergashgan.

Shu o‘rinda “al-Mufassal” asarining qolgan muxtasarlariga to‘xtalib o‘tsak.

1. Avvalo, musannifning o‘zi “Al-Mufassal” boshlovchilar uchun o‘g‘ir va hajmi katta bo‘lgani sabab, ularga yengillik yaratish maqsadida kitobni qisqartirgan va “Al-Unmuzaj fi-n-nahv” deb nomlagan. “Al-Unmuzaj fi-n-nahv” muhim noyob manba bo‘lganligidan xalq orasida keng tarqalgan va olimlarning unga qiziqishi kuchli bo‘lgan. “Al-Unmuzaj fi-n-nahv”ga o‘z davrining yirik olimlari tomonidan ko‘plab sharhlar, hoshiyalar yozilgan. Ular ko‘plab qo‘lyozma nusxalarda ko‘chirilgan va hozirgi kunda ularning 500 ga yaqin qo‘lyozma nusxalari jahon qo‘lyozma fondlarida saqlanmoqda.”⁶

2. Abdulkarim ibn Atulloh Iskandariyning muxtasari. Kitobning nomi ma’lum emas. Uning bir nusxasi Tunis milliy kutubxonasida saqlanadi.

3. Shamsuddin Qovnaviyning “Ixtisor ul-Mufassal” asari. Uning ikkita nusxasi mavjud bo‘lib, Turkiyaning “Ayo sofia” kutubxonasida mavjudligi aytiladi. Lekin dr. Abdurrahmon ibn Sulaymon: “U yerga borib bu ikki nusxa haqida so‘rganimda, mas’ullar hozirda ular mavjud emasligini aytishdi.”- deb aytadi.⁷

Kitobning shuhrati dunyoga keng yoyilib, hatto Andalusiya gacha yetib borgan. Juda ko‘plab olimlar tomonidan o‘rganilgan.

Kitobga birinchilardan bo‘lib muallifning o‘zi sharh yozgan va uni “Havashiy al-mufassal fi sonatul e’rob” deb nomlagan. Vaqtdan kam olimlar ham “al-Mufassal”dagi ma’lumotlardan xabardor bo‘lishlari uchun “al-Unmuzaj fi-n-nahv” nomi bilan asarni

⁶ Nosirova M. Mahmud Zamaxshariyning “Al-Unmuzaj fi-n-nahv” risolasi. – T.: ToshDShI nashriyoti, 2005. – B. 4.

⁷ Sudrul afozil Qosim ibn Husayn Xorazmiy. Sharhi-l-Mufassal fi Sona’tul e’rob al-mavsum bi-t-Taxmir. Abdurrahmon ibn Sulaymon tahqiqi ostida. 1-jild. – Makkai mukarrama.: Dorul g’arbil islomiy, 1990. – B. 57.

qisqartirgan. Keyinchalik, esa u kishini shogirdlaridan: Roziyiddin Tobboxiy, Tojul aimma Haddodiy, Abu Hanifa va Ya'qub Jundiylar tomonidan sharhlar bitildi. Bulardan tashqari juda ko'plab olimlar tomonidan sharhlar, hoshiyalar va manzumalar bitilganligi, Ibn Hojibdek katta olimlarning bu kitobni muhtasir qilganligi kitobning o'zidan keyingi asarlarda qanchalik ta'siri borligini bildiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Malika Nosirova. Mahmud Zamaxshariyning "Al-Unmuzaj fi-n-nahv" risolasi. – T.: ToshDShU nashriyoti, 2005. – B. 188.
2. Abulbaqo Ya'ish ibn Ya'ish. Sharhu-l-Mufassal li-z-Zamaxshariy. Imil Bade' Ya'qub tahqiqi ostida. 1-jild. – Bayrut.: Doru-l-kutubu-l-ilmiyya, 2001. – B. 462.
3. Karl Brokkelman. Tarixu-l-Adabu-l-arabiy. 5-jild. – Qohira.: Dorul ma'orif, 1975. – B. 392.
4. Ibn Xallikon. Vafayatu-l-A'yon va abnau abnau-z-zamon. 7-jild. – Bayrut.: Dorus Sodir, 2003. – B. 383.
5. Sudrul afozil Qosim ibn Husayn Xorazmiy. Sharhi-l-Mufassal fi Sona'tul e'rob al-mavsum bi-t-Taxmir. Abdurrahmon ibn Sulaymon tahqiqi ostida. 1-jild. – Makkai mukarrama.: Dorul g'arbi-l-islomiy, 1990. – B. 582.

TIBBIYOT MUASSASALARINING SHARQ MAMLAKATLARIDAGI KELIB CHIQISHI VA RIVOJLANISH ASPEKTLARI

Ilmiy rahbar: Nazarova Dinara Anvarovna

phD, dotsent TAQU

Toshkent shahar Xalqaro Kimyo universiteti

Arxitektura va Shaharsozlik kafedrası

Arxitektura yo'nalishi

Magistr: Xudoberdiyeva Shahnoza Tohirjon qizi

e-mail:s20026578@gmail.com

Anatatsiya: yurtimizda ko'p yillardan buyon tibbiyot inshaotlari rivijlanib kelmoqda. Tarixga nazar tashlasak tibbiyot ilmi beshigi qadimgi Sharq mamlakatlari hisoblanadi. Amir Temur davriga kelib rivojlanish jadallagan, 1868 – yilga kelib hozirgi kundagi tibbiyot inshaotlari loyixasiga oit tibbiyot inshaotlari tashkil topgan.

Kalit so'zlar: Buxoro, 17-asr, davlat shifoxonalari, loyihalash metodologiyasi, modulli tarmoq, grafik rekonstruksiya, bino o'lchamlari mutanosibligi.

Kirish

Qadimgi Sharq insoniyat jamiyati taraqqiyotining beshigi hisoblanadi. Ilm - fanning hamma sohalari, shu jumladan tibbiyot ilmi ham dastlab Sharq mamlakatlarida kelib chiqqan. Buni arxeologik qazilmalar vaqtida topilgan ashyoviy dalillar va qadimgi qo'lyozmalar isbotlaydi. Masalan, Afrika va Osiyo qit'alarida olib borilgan qazilmalar chog'ida qadim zamonlarda yashagan odamlar qanday kasalliklar bilan og'riganlar va qanday usulilar bilan davolanganliklarini ko'rsatuvchi juda ko'p ashyoviy dalillar topilgan. Shu dalillar asosida biz uzoq o'tmishning ayrim davrlarida tibbiyot qanday darajada rivojlanganligini bilib olishimiz mumkin.

Asosiy qisim:

Mamlakatimiz hududida qadimda yashagan xalqlarning tibbiyoti haqidagi dastlabki yozma ma'lumotlarni zardushtiylar kitobi "Avesto"dan topamiz. Uning "Vendidat" bobida yozilishicha, birinchi bo'lib Trita ismli kishi tabiblik bilan shug'ullangan. Muqaddas islom dini mintaqamizga kelganidan so'ng uning ta'sirida XI asrda faoliyat ko'rsatgan Xorazm Ma'mun akademiyasida zamonasining mashhur olimlari, jumladan, Abu Nasr Mansur ibn Ali ibn Iroq al-Ja'diy, Abulxayr ibn Hammor, Abu Sahl Iso ibn Yahyo al-Masihiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Abu Ahmad ibn Miskavayh va boshqalar bo'lgan. Bu olimlar Yunoniston, Yaqin va O'rta Sharq, Hindistonning ilm-fandagi yutuqlarini ijodiy, tanqidiy o'rganib, uni yanada yuksak bosqichga ko'targan. Sharq mamlakatlarida "Shayx ur-ra'is" (donishmandlar sardori) nomi bilan, G'arbda esa Avitsenna sifatida mashhur. Buyuk allomaning "Tib qonunlari" asari Yevropa universitetlarida bir necha asr mobaynida darslik sifatida

qo'llangan. "O'zbekiston hududida qadimda ham tibbiyot birlashmalariga o'xshash davolash maskanlari mavjud bo'lgan. Amir Temur boshqa mamlakatlarning mashhur tabiblarini poytaxt Samarqandga olib kelib, maxsus shifoxonalar ochgan. Movarounnahr va Xurosonda shifoxonalar uchun alohida binolar qurilgan. Keyingi temuriyzodalar davrida shifoxonalar ochishga Alisher Navoiy ham katta ahamiyat bergan. Shayboniylar boshqaruvi davrida ham mazkur soha yuksak taraqqiy etgan. Turkistonning ba'zi viloyatlarida maxsus shifoxonalar bo'lganligi manbalarda qayd etilgan. Turkiston chor Rossiyasi tomonidan bosib olinganidan keyin o'lkada G'arbiga xos tibbiy muassasalar vujudga kelgan. Bunga qadar mahalliy aholi xalq tabobati (tabiblar, shikastbandlar)dan foydalangan. Toshkentda birinchi davolash muassasasi 1868 yilda harbiy garnizon qoshida ochilgan lazaret bo'lib, u 1869 yilda harbiy gospitalga aylantirilgan. Keyinchalik Samarqandda (1872), Xivada (1872), Buxoroda (1891) kichikroq kasalxonalar ishga tushirilgan. 1883-yil oxirida Toshkentda ayollar va bolalar uchun birinchi ambulatoriya-shifoxona ochilgan. 1903-yilga kelib esa, Yangi shahar aholisi uchun alohida kasalxona qurilib foydalanishga topshirilgan. 1913-yilda Eski shahar kasalxonasi (hozirgi 1-shahar klinik davolash kasalxonasi) ish boshlagan. 1916-yilda temir yo'l xodimlari uchun maxsus tibbiy davolash muassasasi tashkil etilgan. 1918-yilga kelib esa sobiq kadetlar korpusi binosida davolash muassasasi (hozirgi 1-ToshTIning o'quv bazasi), 1926-yilda Toshsovet nomli fizioterapiya kasalxonasi; Ko'kcha dahasida epidemiologiya kasalxonasi (hozirgi 1-Yuqumli kasalliklar shifoxonasi) faoliyatini boshlagan. temuriylar davrida ham tibbiyot rivojiga katta ahamiyat berilgan. Masalan, Samarqandda "Dor ush-shifo" (Shifo maskani) nomli yirik shifoxona bo'lib, unga o'z zamonasining taniqli tabibi — Mir Sayid Sharif Sheroziy rahbarlik qilgan. Shu davrda Samarqandda boshqa mashhur tabiblar, jumladan, Mansur ibn Muhammad, Mavlono Fayzulloh Tabriziy va Hisobiddin Ibrohim Kirmoniy faoliyat olib borgan. Shifoxonalarda ishlovchi tabiblarga yuqori maosh to'langan, hukmdorlarning maxsus farmoni bilan ularning maoshi olimlar, munajjimlar, tarixnavis va muhandislarning maoshiga tenglashtirilgan. Buxoro viloyat davlat arxivi saqlovidagi fond-1023, ro'yxat-1, 180-raqamli yig'majildda O'zbekiston SSR xalq komissarlari soveti tomonidan 1944-yil 23-noyabr sanasida tasdiqlangan tibbiyot muassasalarini kapital ta'mirlash to'g'risidagi 1441-sonli qarori saqlanmoqda. Ushbu arxiv hujjatida tibbiyot muassasalarini kapital ta'mirlashga oid qilinishi rejalashtirilgan tadbirlar, hamda ularga ajratilgan Mustaqillik yillari, xususan, oxirgi besh yilda sog'liqni saqlash sohasida mamlakatimiz erishgan yutuqlarga xalqaro hamjamiyat tomonidan ijobiy baho berildi.¹ Masalan, aholining umr ko'rishi 1995-yildagi 69,1 yoshdan 2020-yilda 73,7 yoshga oshdi. Onalar o'limi ko'rsatkichi 3,1 barobar kamayib, 100 ming nafar tirik tug'ilgan chaqaloqqa nisbatan 21 ta holatni tashkil etdi. Chaqaloqlar o'limi ham 3,1 barobar kamayib, 1000 nafar tirik tug'ilgan chaqaloqqa nisbatan 11,5 ta holatni

tashkil etdi. Bolalarda eng ko‘p uchraydigan kasalliklarga qarshi emlash va profilaktika tadbirlari bilan qamrab olish darajasi 96-98 foizlik ko‘rsatkichda qat’iy saqlanib turibdi. Yuqumli kasalliklarga qarshi kurashish bo‘yicha kompleks profilaktika, epidemiyaga qarshi va sanitariya-gigiyena tadbirlari o‘ta xavfli yuqumli kasalliklar (o‘lat, vabo), shuningdek, poliomyelit, difteriya, chaqaloqlar qoqsholi, mahalliy bezgak, qizamiq va qizilcha yuzaga kelishidan aholini to‘liq himoya qilish imkonini berdi. mablag‘lar ko‘rsatilgan. Sa’y-harakatlar samarasi tufayli mamlakatimizda poliomyelitning yovvoyi shtammi (2002-yil), qizamiq va qizilcha (2017-yil), bezgak (2018-yil) yo‘q qilingani to‘g‘risida Jahon sog‘liqni saqlash tashkilotining sertifikatlari olindi. Tibbiyot tizimiga malakali kadrlarni tayyorlash uchun yurtimizda bir necha oliy o‘quv yurti faoliyat ko‘rsatmoqda. Jumladan, Toshkent tibbiyot akademiyasi, Samarqand davlat tibbiyot instituti, Toshkent tibbiyot akademiyasining Urganch, Termiz, Farg‘ona filiallari, Toshkent tibbiyot pediatriya instituti, Toshkent davlat stomatologiya instituti, Toshkent farmatsevtika instituti, Qoraqalpog‘iston tibbiyot instituti, Andijon davlat tibbiyot instituti, Buxoro davlat tibbiyot instituti malakali kadrlarni tayyorlab bermoqda.

Mamlakatimizda onalik va bolalik muhofazasiga ham katta e’tibor berilmoqda. Masalan, o‘tgan yildan boshlab 15 yoshgacha bo‘lgan bolalar va homilador ayollarga yetti turdagi vitamin, bolalar uchun parazitar kasalliklarga qarshi dori vositalari bepul tarqatilyapti. Bu jarayonga 2021-yilda 11 million nafar aholi qamrab olingan bo‘lsa, 2022-yilda bu ko‘rsatkich 17 million nafarga yetadi. Bu ishlarga 100 milliard so‘m mablag‘ yo‘naltirilishi belgilangan. Ayollar va bolalarni yod, temir, foliy kislotasi, vitaminlar, shuningdek, parazitlarga qarshi dorilar bilan bepul ta‘minlash orqali aholi o‘rtasida kamqonlik 25 foiz kamayadi.

Davlatimiz sog‘liqni saqlash sohasidagi islohotlarni o‘z vaqtida boshlab, to‘g‘ri yo‘l tanlagani uchun kutilmagan pandemiya qarshisida sarosimaga tushib qolmadik. Xalqimizning sog‘lig‘i va hayotini asrash maqsadida zudlik bilan barcha tadbirlar ishlab chiqildi. Jumladan, koronavirusga qarshi kurashish uchun maxsus tibbiy markazlar tashkil etildi. Dori-darmon va himoya vositalarining zaxirasi shakllantirildi. Hududlarda ishga tushirilgan 60 ta kislorod stansiyasi tegishli shifoxonalarni kislorod bilan uzluksiz ta‘minlashga xizmat qilmoqda. Mamlakatimizda vaksina ishlab chiqarish bo‘yicha amaliy ishlar boshlandi. O‘z paytida ko‘rilgan tezkor va tizimli choralar natijasida ushbu xatarli kasallikning keng tarqalishiga yo‘l qo‘yilmadi va natijada yurtimizda osoyishta hayot, barqaror iqtisodiy rivojlanish davom etmoqda.

Xulosa

Shundan kelib chiqib aytishim mumkinki, tibbiyot va tibbiyot inshoatlari dastlab sharq mamlakatlarida kelib chiqqan. Dastlab yashash sharoitlaridan kelib chiqqan kasalliklar va turli xil olingan tan jaroxatlariga davo izlab, vujudga kelgan tabobat ilmi keyinchalik tibbiyot inshoatlarining ilk ko‘rinishlarini vujudga kelishiga sabab bo‘ldi.

Yil o'tgan sari har sohadagi rivojlanish o'z navbatida tibbiyot muassasalarining ham takomillashib , rivojlanishiga sabab bo'lmoqda. Shu bilan birga yurtimiz xududida yanada keng imkoniyatlarga ega tibbiyot binolari loyihalari qurilishi amalga oshirilmoqda.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR

1. O'ZBEGISTON TARIXI. Q'USMONOV,M.SODIQOV,S.BURXONOVA. 2014.YIL .966 B
2. ET. IQTISOD MOLIYA.
3. «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti Toshkent-200
4. A.A.Qodirov. Tibbiyot tarixi. – Toshkent: “O'zbekiston milliy ensiklopediyasi” [Davlat ilmiy nashriyoti](#), 2005.
5. T.Mirzayev, O.Safarov, D.O`rayeva. O`zbek xalq og`zaki ijodi xrestomatiyasi. Toshkent. – 2008, 83-bet)
6. Vohidov R.,Eshonqulov H. O`zbek mumtoz adabiyoti tarixi.- [Toshkent](#), 2006
7. O`zbekiston milliy ensiklopediyasi. 2000-2005.
8. TURAR JOY VA JAMOAT BINOLARINI LOYIHALASHNING TIPALOGIK ASOSLARI H.M.UBAYDULLAYEV.M.M.INOG'OMOVA.VORI-NASHRIOTI TOSHKENT-2009._384 B.

ⁱ <https://www.archive.uz/post/ozbekistonda-tibbiyot-muassasalari-tarixiga-qisqacha-nazar-arxiv-hujjatlari-asosida>

ZAMONAVIY PSIXOLOGIYANING PEDAGOGIKA BILAN UZVIY BOG'LIQLIGI VA O'QUVCHILAR TURMUSH TARZIDA TUTGAN O'RNI

Iskandarov Obidjon Quvondiq o'g'li

Bulung'ur tumani 15-maktab Amalyotchi psixologi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola Pedagogik psixologiya nima ekanligi, qaysi davrda tashkil topganligi, Pedagogika va psixologiyaning qay yo'sinda bog'liqligi va bu sohada olib borilayotgan ishlar haqida yoritilgan.

Kalitso'zlar: ijtimoiy; psixologiya; mas'uliyat; individual; asos; shaxs; psixologik yo'nalishlar; ta'lim jarayoni; psixologik asoslar; Pedagogik bilimlar; Pedagogik psixologiya.

KIRISH

Pedagogik psixologiya - ta'lim va tarbiya muammolarini tadqiq qiladigan psixologiya sohasi. U shaxsning maqsadga muvofiq rivojlanishini, bilish faoliyatining va insonda ijtimoiy ijobiy sifatlarni tarbiyalashning psixologik muammolarini o'rganadi. Pedagogik psixologiyaning maqsadi — shartsharoit va boshqa psixologik omillardan kelib chiqqan holda o'qitishning oqilona rivojlantiruvchi ta'sirini kuchaytirish. Pedagogik psixologiya 19-asrning 2yarmida vujudga kelgan. Eksperimental psixologiya tadqiqotchilari Pedagogik psixologiya rivojiga katta hissa qo'shganlar. Pedagogik psixologiyaning fan sifatida taraqqiy etishida o'sha davrda yuzaga kelgan psixologik yo'nalishlar ham turtki berdi. Bixevioristik (qarang Bixeviorizm) psixologiya yo'nalishi tarbiyachi va o'quvchiga tashqi muhitning ta'sirini Pedagogik psixologiya uchun asos qilib oladi. Pedagogik psixologiya umumiy va bolalar psixologiyasi, shuningdek, pedagogika bilan uz-viy bog'liq. Pedagogik psixologiya, asosan, ta'lim psi-xologiyasi va tarbiya psixologiyasiga bo'linadi. Ta'lim psixologiyasida o'quv jarayonida xotira, tafakkur, nutq, xayol, irodaning roli, shuningdek, o'quvchilarning individual xususiyatlari (temperamenti, harakte-ri, qiziqishlari), o'quv predmetlarining o'ziga xos'tomonlari, ta'lim jarayonini boshqarishning psixologik tamoyillari va boshqa o'rganiladi. Hozirgi zamon ta'lim psixologiyasida o'quvchilarga doimiy yangilanib turadigan axborotlarni mustaqil o'zlashtirish imko-niyatini beradigan, ilmiy-texnika yangiliklaridan orqada qolmaslikni ta'minlaydigan tafakkur. Shaxsning shakllanishi masalasini ishlab chiqish. Unda shaxsning axloqiy sifatlarining shakllanishiga alohida ahamiyat beriladi. Pedagogik psixologiya tadqiqotlari o'quv materialini mazmunini tanlash, o'quv dasturlari, darsliklar tuzish, ta'limning har xil bosqichlarida o'qitish metodlari tizimini tashkil qilishda muhim ahamiyatga ega.

Zamonaviy psixologiya tushunchasi ko'pincha pedagogikaga yoki bolalarga ta'lim berish amaliyotiga uzviy bog'liq deb qabul qilinadi. Ziddiyat, birinchi navbatda, zamonaviy psixologiya shaxsning avtonomiyasi va o'z-o'zini ifoda etishiga alohida e'tibor qaratganligi sababli yuzaga keladi, an'anaviy pedagogika esa bilim berish va ijtimoiy me'yorlarni mustahkamlashga qaratilgan. Zamonaviy psixologiyaning markaziy tamoyillaridan biri tanlash erkinligi bo'lib, unda shaxs tanlash va mas'uliyatning ahamiyati ta'kidlanadi. Bu falsafa an'anaviy pedagogika bilan to'qnash keladi, u ko'proq avtoritar bo'lishga moyil bo'lib, qoidalarga qat'iy rioya qilish va ijtimoiy normalarga muvofiqligini ta'kidlaydi. Zamonaviy psixologiyada asosiy e'tibor o'z-o'zini kashf etish va individualizmga qaratilgan bo'lsa, an'anaviy pedagogikada asosiy e'tibor aniq bilim va qadriyatlarni etkazishga qaratilgan. Bundan tashqari, zamonaviy psixologik nazariyalarda o'z-o'zini hurmat qilish va o'z-o'zini qadrlash muhimligi ta'kidlangan bo'lib, bu ta'limda tarbiya va tuzumning an'anaviy g'oyasiga zid kelishi mumkin. An'anaviy pedagogika ko'pincha hokimiyatga rioya qilish va hurmat qilish muhimligini ta'kidlaydi, zamonaviy psixologiya esa individual farqlarga hurmat va o'ziga bo'lgan ishonch va o'z-o'zini ifodalashni rag'batlantirish zarurligini ta'kidlaydi. Ikkalasini isloh qilish uchun yana bir potentsial to'siq hozirgi zamon psixologiyasi va pedagogikasitomonidan qo'llaniladigan inson tabiatining turli metaforalari yoki modellaridir. Pedagogika bo'sh tomirni to'ldirish jarayoni sifatida inson o'rganishning klassik metaforasiga tayansa-da, zamonaviy psixologiya odamlar o'z tajribalarini birlashtirish va bog'lash orqali bilimlarni qurishini tan oladi va bu o'quv jarayoni idiosinkratikdir. Bu farqlarga qaramasdan, pedagogikada zamonaviy psixologiyadan foydalanish so'nggi yillarda ta'limga yangicha yondashuv sifatida paydo bo'ldi. Gumanistik yoki holistik ta'lim deb yuritiladigan bu yondashuv zamonaviy psixologiya tamoyillariga urg'u beradi va bolaga qaratilgan o'quv, hamkorlik va individuallashtirishni ta'minlaydi. Bu usulda o'quvchilar o'z qiziqishlarini o'rganishga, o'z tezligida bilim olishga, hamkorlik vahamkorlik masalalariga alohida ahamiyat beradigan guruh ishlarida ishtirok etishga rag'batlantiriladi. Pedagogik psixologiya -ta'lim va tarbiya muammolarini tadqiq qiladigan psixologiya sohasi. U shaxsning maqsadga muvofiq rivojlanishini, bilish faoliyatining va insonda ijtimoiy ijobiy sifatlarni tarbiyalashning psixologik muammolarini o'rganadi. Pedagogik psixologiyaning maqsadi —shartsharoit va boshqa psixologik omillardan kelib chiqqan holda o'qitishning oqilona rivojlantiruvchi ta'sirini kuchaytirish. Pedagogik psixologiya 19-asrning 2yarmida vujudga kelgan. Eksperimental psixologiya tadqiqotchilari Pedagogik psixologiya rivojiga katta hissa qo'shganlar. Pedagogik psixologiyaning fan sifatida taraqqiy etishida o'sha davrda yuzaga kelgan psixologik yo'nalishlar ham turtki berdi. Bixevioristik (qarang Bixeviorizm) psixologiya yo'nalishi tarbiyachi va o'quvchiga tashqi muhitning ta'sirini

Pedagogik psixologiya uchun asos qilib oladi. Pedagogik psixologiya umumiy va bolalar psixologiyasi, shuningdek, pedagogika bilan uz-viy bog'liq. Pedagogik psixologiya, asosan, ta'lim psi-xologiyasi va tarbiya psixologiyasiga bo'linadi. Ta'lim psixologiyasida o'quv jarayonida xotira, tafakkur, nutq, xayol, irodaning roli, shuningdek, o'quvchilarning individual xususiyatlari (temperamenti, harakte-ri, qiziqishlari), o'quv predmetlarining o'ziga xos'tomonlari, ta'lim jarayonini boshqarishning psixologik tamoyillari va boshqa o'rganiladi. Hozirgi zamon ta'limpsixologiyasida o'quvchilarga doimiy yangilanib turadigan axborotlarni mustaqil o'zlashtirish imko-niyatini beradigan, ilmiy-texnika yangiliklaridan orqada qolmaslikni ta'minlaydigan tafakkur sifatlarini o'rganish muhim masalabo'lib kelmoda ekanligini unutmasligimiz kerak. Psixologiya maktab o'quvchilari hayotida o'zligini va atrof-muhitini tushunishga yordam berib, juda muhim rol o'ynaydi. Psixologiya kognitiv, hissiy va ijtimoiy rivojlanishni tadqiq qilish orqali yosh ong va xulq-atvorning qanday shakllanishi va uni tarbiyalash mumkinligi haqida qimmatli tushuncha beradi. Maktab o'quvchilari hayotidagi psixologiyaning eng muhim qo'llanishlaridan biri rivojlanish buzilishlari, o'rganish qiyinchiliklari yoki ruhiy sog'lig'i bilan bog'liq muammolar kabi kurashlarni bartaraf etishga yordam berishdir. Klinik aralashuvlar va maslahat orqali psixologlar bolalarga his-tuyg'ulari va xatti-harakatlarini tan olish, tushunish va boshqarishda yordam berish uchun harakat qilishadi, bu esa oxir-oqibat ularning ilmiy faoliyatini va ijtimoiy aloqalarini oshirishi mumkin. Psixologiya dars jarayonida ham o'quv-uslubiy loyihalash, o'qitish metodlari va o'quv baholashga aloqadordir. Psixologlar o'qituvchilar bilan birgalikda o'quvchilar ishtirokini va jalb qilishni kuchaytiradigan yanada o'rganuvchi qulay muhitni ishlab chiqishadi. Bundan tashqari, psixologlar talabalar rivojini muntazam ravishda baholab, ehtimoliy qiyinchiliklarning dastlabki alomatlarini aniqlaydilar va samarali aralashuvlar bo'yicha tavsiyalar beradilar. Yaqinda maktab o'quvchilari uchun psixologiyaning muhim e'tibori ularni ruhiy sog'lig'i va farovonligining ahamiyati to'g'risida tarbiyalashga o'tdi. Psixologiyada ruhiy salomatlik va farovonlik bolalarning akademik, ijtimoiy va shaxsan gullab-yashnashi uchun qanday ahamiyatga ega ekanligi yoritilgan. Psixologiya bolalarni ruhiy sog'lig'i bilan bog'liq muammolarning ehtimoliy alomatlarini, qo'llab-quvvatlashni qanday izlashni va jamoatchilik qanday qo'llab-quvvatlashi mumkinligini tan olish uchun ta'lim olish kerakligini ta'kidlaydi.

Ta'lim-tarbiyaning shaxsni kamol toptirish ishiga bog'liqligi milliy g'oyani shakllantiruvchi, takomillashtiruvchi va uni ommaga yetkazuvchi kuchlarga bog'liqdir. Pedagogik - psixologiya fani ham jahon fani taraqqiyoti hamda va uning takomillashib borish jarayonini, fanga kirib kelishi kutilgan yangiliklarni yanada aks ettiradi, albatta. Bu asosiy vazifa sifatida ilk bor qonuniy asoslarga ega bo'lmoqda va pedagogik psixologiya fani oldiga muhim nazariy vazifalarni hal qilish qo'yilmoqda:

- 1) pedagogik psixologiyaning muhim vazifalaridan biri ta'lim jarayonini yanada takomillashtirish, faollashtirishning psixologik asoslarini ishlab chiqish;
- 2) ta'lim - tarbiya jarayonida turli yoshdagi bolalarning aql-idrokiga, irodasiga, uni shaxs sifatida shakllantirishga ta'sir etuvchi omillarni o'rganish;
- 3) o'quvchilar shaxsni tarkib topishi jarayonini, bu jarayonning umumiy qonuniyatlarini va individual farqlarni, turli tarbiyaviy tadbirlarning o'quvchilarga ko'rsatadigan ta'sirini o'rganish;
- 4) ta'lim va tarbiya jarayoni bir-biriga bog'liqdir, bu jarayonda aqliy qobiliyatlarni, axloqiy sifatlarni, shaxsni hissiy va irodaviy sifatlarini shakllantirishning maksimal rivojlanishi shart-sharoitlarini aniqlash;
- 5) mustaqil bilim olish, materialni chuqur yoki yetkazishning psixologik masalalarini ishlab chiqish;
- 6) bilish faoliyatini o'zaro tashkil qila bilish shart-sharoitlarini aniqlash;
- 7) o'z-o'zini tarbiyalashning psixologik asoslarni aniqlash;
- 8) o'qituvchi shaxsni va o'qituvchi shaxsini xususiyatlarini, milliy o'qituvchining sifatlarini aniqlash;
- 9) pedagogik bilimlar, ko'nikma va malaka, qobiliyatlarning tarkib topishi hamda taraqqiyotining psixologik jarayonlarini aniqlash;
- 10) o'z-o'zini tarbiyalash, milliy g'urur va vatanparvarlik jarayoni uning psixologik muammolarini nazariy jihatdan asoslab berishdan iboratdir;
- 11) shuningdek jahon tajribalari bilan birga, milliy xususiyatlarimiz, undagi eng ilg'or tomonlar, muhimi, pedagogik tarbiyalanuvchilar, bilim va tarbiya berish, ya'ni yagona pedagogik jarayonni ta'minlash, masalalari ham nazarda tutiladi;
- 12) pedagogik psixologiyaning eng asosiy vazifalaridan biri o'zlashtirishning sifat darajasini aniqlash usullarini ishlab chiqishdan iborat.

Pedagogik psixologiyaning amaliy vazifasi esa yoshlarni o'zlashtirishning psixologik shart-sharoitlari, tarbiyaning psixologik masalalari, bolaga ta'lim-tarbiya berishda ularni yoshlik va individual xususiyatlarini hisobga olish, yoshlarda bilim, ko'nikma va malakalarini shakllanishi, mustaqil fikrlashga o'rgatish, ilmiy tushunchalar hosil qilish, o'z ustida ishlash, o'z-o'zini tarbiyalash, yosh o'qituvchilarni psixologik faoliyatga mehr-muhabbatini shakllantirish psixologiya fanining yutuqlarini, psixologik bilimlarni keng jamoat-chilik e'tiboriga havola qilinishi, otanonalar, tarbiyachi va o'qituv-chilarni bulardan bahramand qilishdan iboratdir. Amaliy vazifalar radio va tele ko'rsatuvlarda, jurnallarda, ma'ruza va maxsus ko'rsatuvlar orqali chiqish, mahalla, maktab va ota - onalar bilan suhbatlashish orqali amalga oshiriladi.

Biz shu narsaga erishishimiz kerakki, keng jamoatchilik bola ruhiy taraqqiyotiga doyr psixologik bilimlardan bahramand bo'lsin. Ana shundagina biz yoshlarga haqiqiy ta'lim-tarbiya bera olamiz va uni muvaffaqiyatli amalga oshiramiz. Pedagogik

psixologiya o'z predmetining mazmuniga qarab umumiy psixologiyada amal qiladigan ko'pgina metodlardan foydalanadi. Chunki zarur bo'lgan dalillarni qidirish, ularni sodir bo'lish sabablarini aniqlash va isbotlash turli xil metodlar vositasida bajariladi. Qaysi metoddan foydalanishdan qa'ti nazar, bu metodlar faqat xususiy ilmiy tadqiqot ishlari uchungina emas, balki amaliy ta'limtarbiya maqsadlarida bolani chuqurroq o'rganishni tashkil qilish uchun muhimdir. Ta'lim- tarbiya ishlarini to'g'ri tashkil etish uchun pedagogik psixologiyada qo'llanadigan tadqiqot metodlari o'quvchilarning individual psixologik xususiyatlarini, tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishda maqsadga muvofiq va eng samarali metodlarni tanlashga asos bo'ladigan o'quvchilar shaxsining o'ziga xosligini yaxshi bilish lozim. Pedagogik psixologiyada qo'llanadigan metodlar ham psixologiya fanining tamoyillari va usullariga qo'yilgan talablarga rioya qilishi maqsadga muvofiqdir.

1. O'rganish lozim bo'lgan har bir jarayon, holat va xususiyatlarni bir- biriga bog'lab tekshirish lozim. Har bir o'rganiladigan psixik hodisalarni nevrofiziologik asoslardan yoki xotirani diqqatdan, idrokni tafakkurdan ajratib o'rganish yaramaydi.

2. Tekshirilayotgan psixik hodisalarni rivojlanish qonuniyatlarini bilmasdan turib uni har tomonlama o'rganish mumkin emas. Shuningdek, turli yoshagi bolalarning psixik rivojlanish xususiyatlarini bilmasdan turib o'rganilayotgan yosh davrning o'ziga xos xususiyatlarini tushuntirish va tavsifnoma berish mumkin emas.

XULOSA

Xulosa qilib shuni ta'kidladi, an'anaviy pedagogika zamonaviy psixologiyaning ko'plab tamoyillariga zid bo'lsa-da, gumanistik yondashuv ikkalasini yarashtirish yo'lida sezilarli yutuqlarga erishdi. Bolaga yo'naltirilgan o'quv mashg'ulotida o'z-o'zini ifoda etish, avtonomiya va individuallikni ta'kidlab, zamonaviy psixologiya va pedagogika o'rtasidagi moslik yanada yaxshilandi, bu esa ta'limga o'quvchilarga nisbatan ko'proq markazlashgan, individual yondashuvga imkon berdi. Psixologiya maktab o'quvchilari hayotida jiddiy rol o'ynaydi, ularning akademik, ijtimoiy va hissiy jihatdan muvaffaqiyatga erishishiga yordam beradi. Psixologik vositalar yordamida bolalar mustaqil, bardoshli bo'lib, qiyinchiliklarga nisbatan samarali muammoni hal qilish usulini ishlab chiqishlari mumkin. Maktab sharoitida psixologiyani to'g'ri qo'llash o'quvchilar o'z potensialini to'liq anglay oladigan xavfsiz va rahmdil o'quv muhitiga olib keladi

Tekshirish jarayonida kishining butun psixikasida, ongida aks etadigan jamiyatning moddiy nigizi undagi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar bilan birgalikda o'rganiladi. Ta'lim-tarbiya jarayonida psixik hodisalarning miqdor o'zgarishlarini sifat o'zgarishlarga o'tishi va bir sifat holatining ikkinchi sifat holatiga o'tishini kuzatib borish lozim. Masalan: o'quvchi psixikasining taraqqiy etishini o'rganib

«ko'rib, bilim olish, tajribalar to'plash jarayonida o'quvchining bilish qobiliyatini, ya'ni xotira, tafakkur, fikr yuritishdagi sifat o'zgarishini bilib olsa bo'ladi.

REFERENCES

1. M.Toxtaxodjayeveaning umumiy tahriri ostida. Pedagogika. Darslik. T.: O'zbekiston faylasuflari Milliy jamiyati, 2010.
2. Hoshimov K., Nishonova S. Pedagogika tarixi. Darslik. – T.: –A.Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi 2001.
3. Hoshimov K., Nishonova S., Inomova M., Hasanov R. Pedagogika tarixi. O'quv qo'll. – T.: O'qituvchi 1996.
4. Hoshimov K., C.Ochil. O'zbek pedagogikasi antologiyasi. O'quv qo'll. I-jild. –T.: O'qituvchi, 2010.
5. . Ibragimov X.I., Abdullayeva Sh.A. Pedagogika nazariyasi. Darslik. - T.: –Fan va texnologiyalarl nashriyoti, 2008.
6. Xasanboyev J., To,,raqulov X., Xaydarov M., Xasanboyeva O. Pedagogika fanidan izoxli lug'at. – T., 2008.
7. Egamberdiyeva N.M. –Ijtimoiy pedagogikal – T.: A.Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, A.Navoiy, 2009.
8. Mavlonova R. va boshqalar –Ijtimoiy pedagogikal – T.: Istiqlol, 2009.
9. Karimova V. M. «Psixologiya» T.Sharq 2002y.
10. G'oziyev E. G'. «Umumiy psixologiya» 1-2 tom. Toshkent. 2002.
11. Ivanov P.I., Zufarova M. «Umumiy psixologiya» T.:O'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati, 2008.
12. Xaydarov F.I., Xalilova N.I. «Umumiy psixologiya» T.: Fan va texnologiyalar 2010 yil
13. Ergasheva , B. B. (2022). ZAMONAVIY PSIXOLOGIYANING PEDAGOGIKA BILAN UZVIY BOG'LIQLIGI.

O'QUVCHILAR TEMPERAMENTI VA XARAKTERINING SHAKLLANISHIDA OILANING ROLI

Iskandarov Obidjon Quvondiq o'g'li

Bulung'ur tumani 15-maktab Amalyotchi psixologi

Annotatsiya: Ushbu maqolada biz oila dinamikasi, tarbiya uslublari va oilaviy munosabatlar o'quvchilarning fe'l-atvoriga chuqur ta'sirini o'rganib chiqamiz, ijobiy o'sish va rivojlanishni ta'minlashda tarbiyalovchi va qo'llab-quvvatlovchi oila muhitining muhimligini ta'kidlaymiz.

Kalit so'zlar: o'quvchilar, temperament, xarakter, sangvinik, xolerik, melanxolik.

Temperament – bu inson faoliyati va hulq-atvorining dinamik va emotsional holatini xarakterlovchi shaxs individual xususiyatlarining yig'indi. Shunday qilib, temperament ikki tarkibiy qism – faollik va hissiyotlilikka ega. Hulq-atvorning faolligi harakatchanlik, intiluvchanlik, tezlik, yoki, aksincha, sustlik va harakatsizlik darajasini xarakterlaydi. O'z navbatda emotsionallik belgi (ijobiy va salbiy) modallik (shodlik, qayg'u, qo'rqinch, g'azab va boshqalar)ni aniqlagan holda emotsional jarayonlar kechishini xarakterlaydi. Qadimgi zamonlardan boshlab, temperament to'rt xil asosiy tiplarga bo'lingan edi, bular xolerik, sangvinik, melanxolik va flegmatik temperament turlaridir. Temperamentning bu asosiy turlari bir-biridan paydo bo'lish dinamikasi va emotsional holatlar jadalligiga ko'ra farqlanadi. Xolerik tipi uchun tezda paydo bo'ladigan kuchsiz hislar, melanxolik tipi uchun – sekin-asta paydo bo'ladigan, lekin kuchli hislar, flegmatik tipi uchun – sekin-asta paydo bo'ladigan va kuchsiz hislar xosdir. Bundan tashqari, xolerik va sangvinik temperamentlar uchun harakatlar tezligi, umumiy harakatchanlik va hislarning tashqi kuchli (harakatlarda, nutqda, mimikada va boshqalarda) ifodalanishi, melanxolik va flegmatik temperamentlar uchun, aksincha, harakatlar sustligi va hislarning kuchsiz ifodalanishi xosdir. Temperament tiplarini turmush psixologiyasi nuqtai nazaridan shunday xarakterlash mumkin: xolerik – tez, ba'zida, hatto, juda keskin, nutqda, mimika va imo-ishoralarda yaqqol ifodalanadigan kuchli tezda alanganadigan hislarga ega, jadal emotsional ta'sirlanishga moyil odam; sangvinik – tez, harakatchan, barcha taassurotlarga emotsional javob beruvchi odam, uning hislari bevosita tashqi hulq-atvorida ifodalanadi, lekin ular kuchli emas, va bir-birini oson almashtiradi; melanxolik – emotsional kechinmalar xilma-xilligining uncha katta emasligi, lekin katta kuchga va davomiylikka egaligi bilan farq qiluvchi inson, u barchasiga ham munosabat bildirmaydi, agar bildirgudek bo'lsa ham chuqur o'ylaydi, o'z hislarini u darajada namoyon qilmaydi; flegmatik – sust, mutanosib va xotirjam odam, uning emotsional ta'sirlanishi oson emas, va o'zidan chiqarish qiyin, hislari tashqaridan deyarli namoyon bo'lmaydi. Lekin barcha odamlarni shu to'rt xil asosiy

temperamentlarga ko'ra ajratish mumkin deb o'ylash xatodir. Faqat ba'zilargina bu tiplarning sof vakillari bo'lib hisoblanadi. Ko'pchilik odamlarda esa biz temperamentlarning aralash tiplarini kuzatamiz.

O'quvchilar temperamenti va xarakterining shakllanishida oilaning roli.

Oila birligi bolaning hayotida asosiy ijtimoiylashtiruvchi vosita bo'lib, uning temperamenti, xarakteri va umumiy rivojlanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Irsiy moyillik va atrof-muhit ta'sirining kombinatsiyasi orqali oilalar o'quvchining psixologik tuzilishi va xulq-atvor xususiyatlarini shakllantirishga katta hissa qo'shadilar.

1. Oila dinamikasi va temperamenti:

Oila dinamikasi, jumladan, oila a'zolari o'rtasidagi o'zaro munosabatlar, muloqot shakllari va ota-onalik amaliyoti bolaning temperamentiga - ularning tug'ma xulq-atvor tendentsiyalariga va hissiy reaksiyalariga katta ta'sir qiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ota-ona va bola munosabatlarining sifati, ota-onalarning ishtiroki darajasi va tartib-intizomning izchilligi bolaning temperamentini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Talabalar uchun barqaror va qo'llab-quvvatlovchi oila muhiti chidamlilik, empatiya va o'z-o'zini tartibga solish kabi ijobiy fazilatlarni rivojlantirishga yordam beradi, nosog'lom yoki e'tiborsiz oila dinamikasi esa noto'g'ri xatti-harakatlar va hissiy muammolarni rivojlanishiga yordam beradi.

2. Ota-onalar tarbiyasi uslublari va xarakter rivojlanishi:

Har xil darajadagi iliqlik, nazorat va ishtirok etish bilan tavsiflangan ota-onalik uslublari bolalar va o'smirlarning xarakter rivojlanishiga ta'sir ko'rsatishi ko'rsatilgan. Ota-onalarning to'rtta asosiy uslubi - avtoritar, avtoritar, ruxsat beruvchi va e'tiborsiz - har biri bolaning ijtimoiy-emotsional rivojlanishiga va xatti-harakatlariga alohida ta'sir ko'rsatadi. Ota-onalar ham g'amxo'r va qat'iyatli bo'lgan nufuzli xonadonlarda o'sgan o'quvchilar o'z-o'zini hurmat qilish, avtonomiya va ijtimoiy kompetentsiyani yuqori darajada namoyon qiladilar, avtoritar yoki e'tiborsiz muhitda o'sganlar esa o'zini past baholash, tajovuzkorlik kabi muammolar bilan kurashishi mumkin. , va yomon akademik ko'rsatkichlar.

3. Modellashtirish va ijtimoiy ta'lim:

Oila a'zolari, xususan, ota-onalar va opa-singillar o'quvchilar uchun asosiy o'rnak bo'lib xizmat qiladi, ularning e'tiqodlari, qadriyatlari va munosabatlarini kuzatish orqali o'rganish va ijtimoiy modellashtirish orqali shakllantiradi. Bolalar ko'pincha oila a'zolarining xulq-atvori va muloqot uslublariga taqlid qiladilar, ularning xarakter rivojlanishiga ta'sir qiluvchi oilaviy me'yorlar va qadriyatlarni o'z ichiga oladi. Oilada ijobiy o'rnak olish o'quvchilarda halollik, rahm-shafqat va mas'uliyat kabi fazilatlarni singdirishi mumkin, salbiy modellashtirish yoki nomuvofiq xatti-harakatlar esa nomaqbul xislat va xatti-harakatlarning ichki rivojlanishiga hissa qo'shishi mumkin.

4. Qo'llab-quvvatlovchi muhit va chidamlilik:

Qo'llab-quvvatlovchi va tarbiyalovchi oila muhiti o'quvchilarda chidamlilikni rivojlantirishga yordam beradi, ularga hayotlaridagi qiyinchiliklar, muvaffaqiyatsizliklar va stresslarni samarali engish imkonini beradi. Oilani qo'llab-quvvatlash, hissiy xavfsizlik va ijobiy ota-ona va bola munosabatlari o'quvchilarda chidamlilik va moslashuvchan kurash strategiyalarini rivojlantirishning asosiy omillari bo'lib, ularga akademik bosim, ijtimoiy mojarolar va shaxsiy qiyinchiliklarni ishonch va qat'iyat bilan engishga yordam beradi. Kuchli oilaviy yordamga ega bo'lgan talabalar, ularning umumiy farovonligi va akademik muvaffaqiyatiga hissa qo'shadigan qat'iyatlilik, va muammolarni hal qilish qobiliyatlari kabi xususiyatlarni namoyon etishi ehtimoli ko'proq.

Xulosa:

Oila o'quvchilarning ijtimoiy, hissiy va psixologik rivojlanishi uchun muhim poydevor bo'lib xizmat qiladi, ularning temperamenti, xarakteri va umrboqiy yo'nalishlariga ta'sir qiladi. Oila dinamikasi, tarbiya uslublari va oilaviy munosabatlarning o'quvchilar rivojlanishiga chuqur ta'sirini tushunib, ota-onalar, o'qituvchilar va siyosatchilar o'quvchilarning akademik va shaxsiy rivojlanishiga yordam beradigan qo'llab-quvvatlovchi va tarbiyalovchi muhitlarni yaratish uchun birgalikda ishlashi mumkin. O'quvchilarning fe'l-atvori va fe'l-atvorini shakllantirishda oilaning hal qiluvchi rolini e'tirof etish, mustahkam oilaviy rishtalarni, ochiq muloqotni va kelajak avlodni barkamol, mehribon va mas'uliyatli shaxslarni tarbiyalashda ijobiy namuna olish muhimligini ta'kidlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.K.Xoshimov, S.Ochilov. "O'zbek pedagogikasi antologiyasi". –T. "O'qituvchi". 1996.
- 2.V.M.Karimova. "Ijtimoiy psixologiya va ijtimoiy amaliyot", -T. "O'qituvchi". 1999.
- 3.V.M.Karimova, F.A.Akromova. "Psixologiya". –T. "O'qituvchi". 2000.
- 4.Y.G'oziyev. "Psixologiya muommolari". –T., "O'qituvchi". 1996.
- 5.Y.G'oziyev. "Psixologiya". –T. "O'qituvchi". 2002.
- 6.Madina, I., & Yuldashevna, J. L. (2023). IMPORTANCE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING.
- 7.Madina, I. (2023). Interactive Ways of Using Digital Technologies. Genius Repository, 24, 5-9.
- 8.ОЙТОИ, В. (2020). КОНЦЕПТ КАК КЛЮЧЕВОЕ ПОНЯТИЕ КОГНИТИВНОЙ ЛИНГВИСТИКИ. In Дни науки студентов Владимирского государственного университета имени Александра Григорьевича и Николая Григорьевича Столетовых (pp. 1955-1962).

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA BILISH JARAYONINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Mansurova Iroda Xasanovna
Andijon viloyati Andijon shahar
17-umumta'lim maktabi psixologi

Annotatsiya: Kichik maktab yoshidagi bolada diqqat nisbatan uzoq muddatli va shartli barqaror bo'ladi. Bola diqqatining xususiyatlari rolli va syujetli o'yinlarda, rasm chizish, loy hamda plastilindan o'yinchoqlar tayyorlashda, o'zgaralar nutqini idrok qilish va tushunishda, matematik amallarni yechishda, hikoya tinglash va tuzishda ko'rinadi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchi o'z diqqatini muayyan ob'ektga yo'naltirish, to'plash, taqsimlash bo'yicha ma'lum darajada ko'nikmaga ega bo'lib, o'z diqqatini boshqarish va kerakli paytda to'plashga intiladi.

Kalit so'zlar: ta'lim, yetuklik, komil inson, taraqqiyot, ko'nikma, o'yinlar, so'zmantiq xotirasi, tasavvur, Pedagogika, psixoterapiya, texnologiya, rivojlanish, yosh davrlari

Abstract: In a child of primary school age, attention is relatively long-term and conditionally stable. The features of the child's attention can be seen in role-playing and plot games, drawing, making toys from clay and plasticine, perceiving and understanding the speech of others, solving mathematical operations, listening and composing a story. A student of junior school age has a certain level of skill in directing, concentrating, distributing his attention to a specific object, and strives to control his attention and concentrate it at the right time.

Keywords: education, maturity, perfect person, development, skill, games, word-logic memory, imagination, pedagogy, psychotherapy, technology. development, age periods

KIRISH

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining bilishga bo'lgan qiziqishlarini shakllanishida ularning maktab ta'limiga tayyorligi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ta'lim jarayoni samaradorligini yuqori darajaga ko'tarish, komil inson shaxsi rivojlanishini ta'minlash vazifasini amalga oshirish bolaning maktab ta'limiga tayyorligini qanchalik to'g'ri e'tiborga olinishiga bog'liq.

A.Anastazining fikricha, ta'limga yetuklik "maktab dasturidagi bilim, ko'nikmalarni o'zlashtirish uchun zarur bo'lgan qobiliyat va motivatsiyaning mavjudligidir". I.Shvantsara esa "maktab ta'limida ishtirok etishga qobiliyatlilik" deb baholagan.

6-7 yoshli bolalarning bilish jarayonlari o'quv faoliyatida yangi bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishi uchun zaruriy taraqqiyot darajasiga ega bo'lishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Kichik maktab yoshidagi bolada diqqat nisbatan uzoq muddatli va shartli barqaror bo'ladi. Bola diqqatining xususiyatlari rolli va syujetli o'yinlarda, rasm chizish, loy hamda plastilindan o'yinchoqlar tayyorlashda, o'zgalar nutqini idrok qilish va tushunishda, matematik amallarni yechishda, hikoya tinglash va tuzishda ko'rinadi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchi o'z diqqatini muayyan ob'ektga yo'naltirish, to'plash, taqsimlash bo'yicha ma'lum darajada ko'nikmaga ega bo'lib, o'z diqqatini boshqarish va kerakli paytda to'plashga intiladi.

Mazkur yoshdagi bolalar xotirasi qiziqarli, ajoyib-g'aroyib, kishini taajjubga soladigan ma'lumot va hodisalarni puxta esda olib qolish, esda saqlash, esga tushirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shu davrgacha bevosita kattalar rahbarligida u yoki bu axborotlarni o'zlashtirib kelgan bo'lsa, endi o'z xohish-irodasi bilan zarur ma'lumotlar to'plashga, o'z oldiga aniq maqsad va vazifa qo'yishga harakat qiladi. O'quvchining ana shu faolligi xotirasining muayyan darajada rivojlanganini bildiradi. U she'r, hikoya va ertaklarni esda qoldirish uchun takrorlashi, yod olishning eng qulay yo'l va usullaridan foydalanishi ta'lim jarayonida unga juda qo'l keladi. Birinchi sinf o'quvchisi ko'pincha yaqqol obrazli xotiraga suyanib bilish faoliyatini tashkil etsa ham, bu xotiraning boshqa turlarini inkor qilmaydi, aksincha, ta'lim so'zmantiq xotirasini taqozo etadi. So'z-mantiq xotirasining mavjudligi ma'nosini tushunib esda olib qolish jarayonining samaradorligi ortishiga keng imkoniyat yaratadi.

O'yinlar bolalarning asosiy faoliyat turi bo'lib, u orqali kichik maktab yoshdagi o'quvchilarning bilishga bo'lgan qiziqishlari ortadi, hayotni, borliqni, tevarak- atrofni o'rganadilar va unga moslashadilar.

Ma'lumki, bolalar o'yining sifati va samaradorligi unda ishtirok etuvchilarning hayotiy kuzatishlari va shaxsiy tajribasiga bevosita bog'liq bo'ladi. Bunda onglilik, tashabbuskorlik va irodalilik kabi sifatlarni ahamiyat kasb etadi. Shu sababli turli ijtimoiy-psixologik tavsifga ega o'yinlarga o'quv jarayonida foydalanish, shakshubhasiz o'z samarasini ko'rsatadi.

Keyingi yillarda jamiyatdagi insonlar salomatligi muammosi davlat siyosati darajasiga ko'tarilishi bilan birga quvonarli hol shundan iboratki, har bir kishi o'z salomatligiga nisbatan ongli munosabatda bo'lmoqda. Salomatlik deganda nafaqat jismoniy balki, birinchi prezidentimiz ta'kidlaganlaridek, "... har tomonlama, ya'ni ham jismonan, ham ruhan, ham ma'nan" sog'lom bo'lishga e'tibor berilayotganligi ham bizning yutug'imizdir.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilari dars jarayonida turli rolli va didaktik o'yinlar va trening mashqlaridan foydalanish orqali bolalarda o'qishga bo'lgan qiziqishlarni mustaxkamlashlari mumkin.

Taniqli metodolog olim G.P.Shchedrovskiyning ta'kidlashicha, o'yin - bu bolalar rivojlanishini boshqarish uchun jamiyat tomonidan ishlab chiqilgan yoki vujudga keltirilgan bolalar hayotining alohida shaklidir; bu jihatdan qaraganda, uning ijodkori alohida odamlar emas, balki umuman jamiyat bo'lsa ham, o'yinning vujudga kelishi va rivojlanish jarayoni "ommaviy", "tabiiy-tarixiy" bo'lsa ham alohida pedagogik ijoddir, unda tabiiy tarixiy qonuniyat alohida kishilarning xilma-xil faoliyati orqali o'ziga "o'ziga yo'l ochgan".

O'yin dastavval - faoliyat mahsuli, uning vosistasida odam voqelikni qayta quradi, dunyoni o'zgartiradi. Bolaning dunyoga ta'sir ko'rsatishga bo'lgan ehtiyojining namoyon bo'lishi ilk bor o'yinda shakllanadi.

O'yinning mohiyati shundan iboratki, unda natija emas, balki jarayonning o'zi muhimdir. Bola o'ynaydigan vaziyatlar tasavvur etilgan bo'lsa ham ular boshidan kechiradigan tuyg'ular realdir.

O'yinning bu o'ziga xos xususiyati o'zida katta tarbiyaviy imkoniyatlarini mujassamlashtirgan, chunki o'yin mazmunini boshqarib, o'yin syujetiga muayyan rollarni kiritib, pedagog shu tariqa o'ynayotgan bolalarning muayyan ijobiy tuyg'ularini programmalashtirishi mumkin. Birinchidan, odam uchun ijobiy tuyg'ularni boshidan kechirish tajribasining o'zi muhimdir, ikkinchidan, kechinmalar orqaligina faoliyat ijobiy munosabatni tarbiyalashi mumkin. O'yin noo'yin faoliyatiga munosabatni shakllantirishning boy imkoniyatlariga ega.

S.L.Rubinshteyning ta'kidlashicha, bola u yoki bu rolni o'ynar ekan, u shunchaki soxtalik bilan begona shaxsga ko'chmaydi; rolga kirar ekan, u o'z shaxsini kengaytiradi, boyitadi, chuqurlashtiradi.

Har doim bolalarning o'yinidagi markaziy jihat ular uchun eng muhim bo'lgan narsa, ya'ni boladagi mavjud ehtiyojlarga javob beradigan mazmun bo'lib chiqadi. Shu sababli bir xil mazmun turli yoshdagi bolalarga turli mohiyat kasb etadi. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, bolalarning o'yini natijasida ular faoliyatining shunday mahsulotlari qoladiki, ularning mazmuni eng ko'p tarzda o'qish ehtiyoji bilan bog'liqlikdan yaqqol dalolat beradi.

Kam o'ynaydigan bola o'z rivojida orqada qoladi, chunki L. S. Vigotskiyning ifodasi bo'yicha o'yinda "bola o'zining o'rta yoshidan kattaroq, o'zining odatdagi xulq-atvoridan yuqoriroqdadir; u o'yinda o'zidan bir bosh yuqoriroqdir. Bola o'yinda o'zining odatdagi xulq-atvor darajasidan yuqoriroqqa sakrashga uringandek bo'ladi.

Amalda bola o'yin faoliyati orqali harakat qiladi".

L.S.Vigotskiy o'yinning quyidagi aqlga sig'maydigan tomonlarini ajratib ko'rsatadi:

1. Bola eng kam qarshilikka uchraydigan yo'ldan boradi (qoniqish hosil qiladi), lekin eng katta qarshilik yo'lidan harkat qilishga o'rganadi. O'yin - iroda va mahorat maktabidir.

2. Odatda bola o'zi hohlagan narsadan voz kechishda ham qoidaga bo'ysunishni xis etadi, bu yerda esa qoidaga bo'ysunish eng ko'p darajada qoniqish hosil qilish sari olib boradigan yo'ldir. O'yin bolaga istakning yangi shaklini beradi, ya'ni istakni o'yindagi roli va uning qoidalari bilan qiyoslaydi. O'yinda bola eng yuqori natijalarga erishish mumkinki, bu natijalar ertaga uning real o'rtacha darajasi, uning axloqiga aylanadi.

Boshlang'ich ta'limda o'yin ijodiy faoliyatning bir shaklidir. Bunda o'quvchi ijtimoiy va moddiy borliqni bilish hamda anglash asosida emotsional - xissiy, intellektual-axloqiy rivojlanadi. O'yinlar, ularning inson taraqqiyotidagi o'rni haqida psixologiya, etnografiya, madaniyat, pedagogika fanlarida bir qator tadqiqot ishlari olib borilgan. XIX asrning oxirida nemis olimi K.Gross o'yinlarni tizimli o'rganishga xarakat qilgan bo'lsa, nemis psixologi K.Byuller o'yinlarni "qoniqish hosil qiluvchi" faoliyat sifatida tadqiq etadi.

L.S.Vigotskiy, A.N.Leont'evlar fikricha, o'yinlarni nazariy jixatdan ijtimoiy tabiatiga ko'ra ma'lum faoliyatiga yo'naltirilganligi bilan bog'lab, tadqiq etgan bo'lsalar, D.B.Elkonin shaxs xulqini boshqarishni tarkib toptirib, uni takomillashtiruvchi faoliyat sifatida talqin etadilar. Lekin o'yinlarni yagona va eng muhim asosiy xususiyati uning ta'limdagi axamiyatligidir. O'yinlarda bolaning xulqi erkin shakllanadi va ijtimoiylashadi. O'yinlarning eng muhim jihati uning ikki tomonlama xarakterga egaligi bo'lib, uning dramatik san'atga ham mosligidir. Bir tomondan o'yin ishtirokchilari uni amalga oshirishda muayyan nostandart vazifalar bilan bog'liq haqiqiy faoliyatni bajarsalar, ikkinchi tamondan esa o'yinlar bu faoliyatning aksariyat paytlarida ma'suliyatni his etgan holda haqiqiy vaziyatlardan chetga chiquvchi shartli xususiyat ham kasb etadilar.

Pedagogika va psixoterapiyada bolalar o'yin jarayonida xususan rolli o'yinlardan odamovilik, potologik tortinchoqlik, nutq sustligi va hatto duduqlanish kabi illatlarga yo'liqqan ayrim bolalar uchun tuzatish vositasi sifatida foydalanilsa maqsadga muvofiq bo'ladi.

Demak, o'yinlarning ikki tomonlama vazifani bajarishi uning rivojlanuvchi natijaga ega bo'lishiga sabab bo'ladi. O'yin faoliyati elementlaridan ta'lim jarayonida keng foydalaniladi. Ular ishbop oyinlar, didaktik o'yinlar, rolli o'yinlar, kompyuter o'yinlari shular jumlasidandir. Boshlang'ich sinflarda turli fanlarni o'qitish jarayonida didaktik o'yinlardan keng foydalanish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Дўстмухамедова Ш.А, Нишанова З.Т, Эргашев П, Н.Расулова, Салиева Д, "Кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларда психодиагностика ва психокоррекция масалалари"// ҚДПИ - 2012 йил.

2. Abraxmatovna, D. M., & Choriyevich, E. U. (2022). BOSHLANG 'ICH SINFLARDA O'QUVCHILARINING IJODIY FAOLIYATGA TAYYORLASH TEXNOLOGIYASI. Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali, 3(4), 21
3. Maxmudovna, R. N. (2022). BOSHLANG 'ICH SINFLARDA O'QUVCHILARINING IJODIY FAOLIYATGA TAYYORLASH TEXNOLOGIYASI. Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali, 1(16), 104-106. Каримова В. Психология. Т. 2002.
4. Sarsengali, B., & Shagyrbai, A. (2022). Діни философиядағы мейірбан және кемел адам түсінігі. Вестник КазНУ, Серия Религиоведение, 32(4), 50-59.
5. Ориббоева, Д. Д. (2022). O'QUVCHILARNI KASB TANLASHGA YO'NALTIRISHDA IJTIMOYIY KOMPETENTLIKNI TA'SIRI: <https://doi.org/10.53885/edinres>. 2022.8. 08.045 Oribboyeva Dilafro'z Dadamirzayevna NamDU Psixologiya kafedrası katta o'qituvchisi. Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал, (8), 314-318.
6. Oribboyeva, D. D. (2019). STUDY OF SOCIAL COMPETENCE IN PSYCHOLOGICAL RESEARCH. Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology, 1(4), 288-292.
7. Kamolova, A. O. Q. (2023). Pedagoglik kasbi boshqa hamma kasblarning poydevoridir. Science and Education, 4(5), 988-992.
8. Kamolova, A., & Ergasheva, G. S. Q. (2022). Yosh avlodni tarbiyalashda xalq pedagogikasini manbalarining o'rganishning o'rganishning ilmiy-nazariy asoslari. Science and Education, 3(12), 590-592.
9. Nishonova, M. Y., & Kamolova, A. O. (2021). O'SMIRLARGA HUQUQIY BILIM BERISHDA KEYS STADI TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH. Экономика и социум, (8 (87)), 42-45. .

ENHANCING SPEAKING SKILLS THROUGH MOVIES: A CINEMATIC JOURNEY OF LANGUAGE DEVELOPMENT

*Tojiboyeva Rano Mahmudovna, a senior teacher of the
Military music academic Lyceum of the National
Guard of the Republic of Uzbekistan*

Movies have the power to transport us to different worlds, evoke emotions, and captivate our attention. They also serve as an effective tool for improving our speaking skills. In this article, we will explore how watching movies can enhance our ability to express ourselves verbally and provide practical tips for utilizing this medium for language development.

Keywords: narratives, subtitles, to engage, extensively, cues, intonation, fluency, to enhance, colloquial expressions.

1. Immersion in Authentic Conversations:

Movies expose us to authentic dialogues, slang, and colloquial expressions used in real-life conversations. By immersing ourselves in diverse cinematic narratives, we can pick up on different speaking styles, accents, and intonations, thereby broadening our linguistic repertoire. Immersing yourself in authentic conversations is a crucial aspect of developing your speaking skills through movies. Here's how you can make the most of this approach.

First of all, choose movies with natural dialogue: Opt for films that portray realistic conversations rather than those with overly scripted or artificial dialogue. This will expose you to authentic language and help you familiarize yourself with everyday expressions and colloquialisms. Also, you should use subtitles effectively: If you're watching a movie in a language you're learning, enable subtitles in either your native language or the target language. This allows you to understand the spoken words while simultaneously connecting them to their written form.

Repeating and practicing is a crucial moment. Pause the movie at certain points, rewind if necessary, and repeat lines of dialogue. Focus on mimicking the actors' pronunciation, intonation, and rhythm. Practice saying the lines aloud until you feel comfortable and confident with the delivery. Engage in language exchange: Find language partners or conversation groups where you can discuss the movie you watched. Share your opinions, practice speaking in the target language, and receive feedback. This interactive practice will enhance your speaking skills by applying what you have learned while watching the film. Remember, the key to immersion in authentic conversations is to actively engage with the material presented in movies and

practice speaking regularly. Through this process, you'll gradually become more comfortable and proficient in expressing yourself verbally.

2. Vocabulary Expansion:

Movies introduce us to a wide range of vocabulary, including specialized terms and idiomatic expressions. While watching, make note of new words and phrases, and later incorporate them into your own conversations. This gradual vocabulary expansion contributes to a more dynamic and nuanced speaking ability.

Expanding your vocabulary is a key component of language learning. Here are some strategies to help you expand your vocabulary effectively:

2.1 Read extensively: Make a habit of reading a variety of materials, such as books, newspapers, magazines, and online articles, in the language you are learning. Highlight unfamiliar words and look up their meanings. Regular reading exposes you to new words and helps you understand their context.

2.2 Use flashcards: Create flashcards with new words or use apps like Anki or Quizlet for digital flashcards. Review them regularly to reinforce your memory. Include example sentences to understand how the words are used in different contexts.

2.3 Play word games: Engage in word games like crossword puzzles, word searches, or Scrabble. These games challenge your knowledge and encourage you to discover new words. You can also find language-learning apps that offer word games specifically designed for vocabulary expansion.

2.4 Learn word families: Words often have related forms, such as nouns, verbs, adjectives, and adverbs. Learn these word families to expand your vocabulary efficiently. For example, if you know the noun 'communication,' you can also learn the corresponding verb 'communicate,' adjective 'communicative,' and adverb 'communicatively.'

2.5 Use a vocabulary journal: Keep a notebook or digital document dedicated to new words and their definitions. Write down words you encounter in your reading or conversations and review them periodically. Additionally, record example sentences or create your own sentences using the words to reinforce understanding and usage.

2.6 Practice using new words: Actively incorporate newly learned words into your conversations and writing. The more you use them, the more they become a part of your active vocabulary. Engaging in language exchanges or finding conversation partners can provide opportunities to practice using new vocabulary in a meaningful way.

Vocabulary expansion is a gradual process, so it demands to be patient. Consistency and regular practice are key to building a strong repertoire of words.

3. Observing Body Language and Non-Verbal Cues:

Communication is not solely reliant on spoken words but also on non-verbal cues. Movies provide an excellent opportunity to observe body language, facial expressions, and gestures, helping us to enhance our communication skills beyond words.

4. Mimicking and Practicing:

Movies offer a chance to imitate and practice dialogue delivery by mimicking the actors. Repeat memorable lines, focusing on pronunciation, intonation, and emphasis. This mimicking exercise allows us to refine our speaking skills and gain confidence in our verbal expression.

Mimic native speakers: Listen to recordings or videos of native speakers pronouncing words, phrases, and sentences. Pay close attention to their intonation, rhythm, and stress patterns. Try to imitate them as closely as possible to improve your own pronunciation and speaking fluency.

Shadowing: This technique involves listening to an audio recording in your target language and simultaneously repeating what you hear. Focus on matching the speed, rhythm, and intonation of the speaker. This helps improve your pronunciation, listening skills, and overall speaking fluency.

Role-play: Engage in role-playing scenarios where you simulate real-life conversations. You can practice with a language partner or even by yourself. Act out different roles and situations, using the language you are learning. This helps you practice vocabulary, grammar, and conversational skills in a more interactive way.

Speaking practice: Find opportunities to speak the language with native speakers or language learners. Practice speaking in a variety of contexts, such as at language exchange events, language classes, or online language platforms. The more you speak, the more comfortable and confident you will become.

Practice drills: Utilize language learning resources that offer drills and exercises specifically designed for speaking practice. These drills often focus on specific language structures or vocabulary themes, allowing you to practice and reinforce your speaking skills in a targeted manner. Consistency is key when it comes to mimicking and practicing. Set aside regular time for language practice and make it a part of your daily routine. With dedicated effort and practice, you'll see significant improvement in your speaking abilities.

5. Engaging in Discussions:

After watching a movie, engage in discussions with friends, language partners, or even online communities. Share your thoughts and opinions, and actively participate in conversations related to the film. This not only strengthens your speaking skills but also enhances your listening and comprehension abilities.

Movies serve as a captivating and effective medium for developing speaking skills. Through immersion, vocabulary expansion, observation of body language, mimicking, and engaging in discussions, we can harness the power of cinema to

enhance our verbal expression. So grab some popcorn, sit back, and embark on a cinematic journey towards developing your speaking skills.

References

- Arsyad, A. (2002). *Media pembelajaran*. Jakarta: Raja Grafindo Persada.
- Asnawir & Usman, M. B. (2002). *Media pembelajaran*. Jakarta: Ciputat Press.
- Darmuki, A., Andayani, A., & Nurkamto, J., & Saddhono, K. (2018). The development and evaluation of speaking learning model by cooperative approach. *International Journal of Instruction*, 11, 115-128.
- Fulcher, G. (2003). *Testing second language speaking*. London: Longman.
- Kalean, I. (2013). Speaking skill improvement by using movie as media. *Educational Journal of Islamic University of Malang*, 13(1).
- Kayi, H. (2012). Teaching speaking: activities to promote speaking in a second language. *The Internet TESL Journal*, 12. Retrieved From <http://iteslj.org/Techniques/Kayi-TeachingSpeaking.html>
- Larsen-Freeman, D. (2000). *Techniques and principles in language teaching*. New York: Oxford University Press.
- Linse, C. (2005). *Practical English language teaching: Young learners*. New York: Pearson Education Inc.
- Nunan, D. (1999). *Second language teaching and learning*. Boston: Heinle & Heinle Publishers.
- Summer & Della. (2005). *Dictionary of English language and culture*. Harlow: Longman Group U.K. Limited,
- Tarigan, H. G. (1990). *Teknik pengajaran keterampilan berbahasa*. Bandung: Angkasa.
- Wallace, G., & Larsen, S. C. (1978). *Educational assessment of learning problems*. Boston: Allyn & Bacon, Inc.
- Zumam, W., & Fujiono. (2020). Using English movie to enhance students interest in speaking skill at SMAN 1 Galis Pamekasan. *English Education: Journal of English Teaching and Research*, 5(1), 62-73. <https://doi.org/10.29407/jetar.v5i1.14337>

МАМЛАКАТИМИЗДА КО'П UCHRAYDIGAN ENDEMIK KASALLIKLAR

*Choriyev Ilhomjon Faxriddin o'g'li
Egamberdiyev Boburjon Olimboyevich
Anarboyev Sardor Alisherovich*

Samarqand Davlat tibbiyot universiteti Endokrinologiya kafedrası

Annotasiya: Ma'lumki inson tanasidagi endokrin tizim ma'lum moddalar - gormonlar ishlab chiqarilishi tufayli ichki organlarning faoliyatini tartibga soladi. Gormonlar insonning jismoniy parametrlariga, insonning psixo-emotsional holatiga va inson organizmidagi fiziologik jarayonlarga ta'sir qiladi. Agar endokrin tizimning ishi muvaffaqiyatsiz bo'lsa, gormonlar ishlab chiqarish jarayoni buziladi: gormonlar kamaygan yoki ko'paygan miqdorda ishlab chiqariladi, gormonni tashish yoki so'rilish jarayonlari buziladi, g'ayritabiyy gormon ishlab chiqariladi va antigormonlar ishlab chiqariladi. Ko'p odamlar dastlabki davrda tanadagi o'zgarishlarga befarq munosabatda bo'lishadi yoki shifokorga murojaat qilmaydilar, charchoq, stress va boshqa holatlarga tushish oqibati ko'payadi (Ilicali Oc, Keles N, Deger K, Savas I 1999). Bevosita bu shaxslararo muloqot jarayoniga oz tasirini otkazadi.

Mavzuning dolzarbligi: Endokrin tizimi organizmdagi o'sish, metabolism va jinsiy rivojlanish kabi muhim jarayonlarni tartibga soladi. Ushbu tizim bir nechta asosiy endokrin bezlarni o'z ichiga oladi. Bu bezlar qonga gormonlar tushiradi. Qonda bir marta gormonlar yurak-qon tomir tizimi bo'ylab o'zlarining maqsad hujayralariga etguncha harakatlanishadi. Muayyan gormon uchun maxsus retseptorlari bo'lgan hujayralarga bu gormon ta'sir qiladi. Gormonlar o'sishni o'z ichiga olgan turli xil uyali faoliyatni nazorat qiladi; rivojlanish; ko'paytirish; energiyadan foydalanish va saqlash; va suv va elektrolitlar muvozanati. Ham endokrin tizimi, ham asab tizimi organizmdagi homeostazni saqlab turish uchun javobgardir. Ushbu tizimlar atrof-muhit o'zgarishiga javoban doimiy ichki muhitni saqlashga yordam beradi.

Hozirgi kunda dunyo boylab bunday kasalliklar o'smir yoshli bolalarda ham ko'p uchramoqda. Bu esa shaxsning bir qator fiziologik va psixologik o'zgarishlariga sabab bolishi mumkin. Yani bu o'zgarishlarni biz osish va rivojlanishdan orqada qolishi, faol soch to'kilishi yoki tez o'sishi, ortiqcha o'sishi, ayollarning yuzida soch o'sishining ko'payishi, tashqi ta'sir sezuvchanligining oshishi - bu gormonal buzilishlar tufayli estrogenlarning kamayishi va testosteronning ko'payishini ko'rsatadi, jinsiy bezlarning muvozanati buzilishi kuzatiladi, qalqonsimon bezning faolligi oshsa, ishtahaning kuchayishi, ichak harakatining pasayishi va vazn yo'qotish belgilari paydo bo'ladi (DN 1976), asabiylashish, kayfiyatdagi tushunarsiz o'zgarishlar, to'lqinlangan ko'z yoshlari, diqqatni jamlay olmaslik, ma'lumotni sekin qabul qilish, uyquchanlik, kundalik ishlarga aralasha olmaslik, biror narsa qilishdan qo'rqish, shaxslar aro

munosabatlardagi qiyinchiliklar, muloqotga kirishishning qiyinlashuvi va bir qator xulq-atvordagi ozgarishlarga sababchi bolishi mumkin. Endokrin tizimning har qanday sohasidagi buzilishlar tanadagi ko'plab jarayonlarning buzilishiga olib kelishi mumkin.

Zamonaviy tibbiyot muvaffaqiyatlariga qaramay, bugungi kunda endokrin kasalliklar dunyoning aksariyat mamlakatlari, shu qatorda O'zbekiston uchun ham dolzarb masalaga aylanib bormoqda. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti bergan ma'lumotlarga ko'ra, hozirda dunyo bo'yicha 665 milliondan ortiq odam endemik bo'qoq va qalqonsimon bezning boshqa kasalliklaridan aziyat chekmoqda. 1,5 milliard inson esa yod tanqisligi kasalliklari rivojlanish xavfiga ega. Tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, dunyoda qalqonsimon bez kasalliklarining ko'payishi yiliga 5 foizni tashkil qilmoqda. Shuningdek, rivojlangan davlatlarda har 10-15 yilda qandli diabet bilan kasallangan bemorlar soni ikki barobar oshib bormoqda. Ushbu muammoning dolzarbligini hisobga olgan holda Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti qandli diabetni XXI asr epidemiyasi deb e'lon qilgan. Bugungi kunda qalqonsimon bez kasalliklari, jumladan, diffuz bo'qoq va qandli diabet mamlakatimizda eng ko'p uchrayotgan endokrin kasalliklar sirasiga kiradi. 2020-yil 1-yanvar holatiga ko'ra, yurtimizdagi endokrin kasalliklar tarkibidagi tarqalish bo'yicha:

- qalqonsimon bez kasalliklari 44,2 foiz;
- qandli diabet 41,6 foiz;
- semizlik 7,5 foiz;
- va boshqa endokrin kasalliklar 6,7 foizni tashkil qildi.

Xulosa: Yurtimizda qalqonsimon bez kasalliklarining tarqalishi 2017-yil bilan taqqoslanganda 2 foizga oshdi. Bu ko'rsatkich o'sishi barcha viloyatlarda kuzatilib, ayniqsa, Qoraqalpog'iston Respublikasi, Andijon, Toshkent viloyatlari hamda Toshkent shahrida yuqori bo'ldi. Shuningdek, bugungi kunda O'zbekistonda qandli diabet bilan xastalangan bemorlar soni 270 ming nafardan oshgan bo'lib, ayniqsa, bu kasallikning eng ko'p tarqalish ko'rsatkichi Xorazm, Qashqadaryo, Buxoro, Sirdaryo va Samarqand viloyatlarida kuzatildi. Shu o'rinda aytish lozimki, qandli diabetning 2 turi rivojlanishi uchun tashqi xavf omillari orasida semizlik eng muhim omil hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Бутрова С.А. От эпидемии ожирения к эпидемии сахарного диабета // Междунар. эндокринолог. журнал – 2013. № 2 (50)
2. Ismoilov S.I. Endokrinologiyadan tanlangan ma'ruzalar. –Toshkent, 2005.-B. 105-183.
3. Лолтарёв С.С., Курцина И.Т. Физиология пищеварения. Учебн. Пособие. М.: “Высшая школа”. 1984. –С. 87-100.
4. Мак-Мюррей У. Обмен веществ у человека. М.: “Мир”, 1980. –С. 35-43.
5. Матохина З.П. Основы физиологии питания, гигиены и санитарии. Учебник. Москва, 2002. –С. 198-233.
6. Salomatlik kutubxonasi. // Ilmiy jurnal.-Toshkent, 2015. - 23 b.

QALQONSIMON BEZ KASALLIGI - BUQOQ

*Sheranov Qurol Sheranovich
Po'latov Hasan Rahmatulla o'g'li
Amirov Xudoyberdi Olimjonovich*

Samarqand Davlat tibbiyot universiteti Endokrinologiya kafedrası

Annotasiya: Qalqonsimon bez bilan bog'liq muammolar ayollarda ko'proq uchrashi mumkin bo'lsada, erkaklarda ham bunday xastalik tez-tez qayd qilinadi. Qalqonsimon bez bizning tanamizning eng muhim organlaridan biridir. Kichik hajmi va vazniga qaramasdan (taxminan 20 gramm), bu haqiqatan ham hayotiy energiya ishlab chiqaruvchi hisoblanadi. Qalqonsimon bez tiroksin, triyodotironin ishlab chiqaradi, bularsiz tanada energiyani ishlab chiqaraish amalga oshmaydi. Bu energiya insonning barcha tizimlari va organlarning ishiga qaratilgan. Ushbu kasallikning dunyo bo'ylab eng keng tarqalgan shakli endemik buqoq hisoblanadi. Bunga yod tanqisligi sabab bo'ladi. Buqoq (Zob) qalqonsimon bezning kattalashishidir. Bu kasallik ko'pincha yod yetishmasligi kuzatiladigan mamlakatlarda keng tarqalgan, biroq, yod preparatlaridan ortiqcha foydalanish fonida yodning oshib ketishi natijasida ham rivojlanishi mumkin. Ayollarda ushbu kasallik erkaklarga qaraganda 5 marta ko'proq uchraydi. Paydo bo'lgan tugunlar qalqonsimon bez to'qimalarida shakllanadigan juda ko'p fibroz chandiqlardan iborat. Qalqonsimon bez inson tanasida modda almashinuvini nazorat qilish markazi hisoblanadi. Uni ko'pincha sog'liq qo'riqchisi deb atashadi, chunki u biron qanday muammo yuz berishi bilan o'zini ham shunday tutadi: bezovtalanish, kayfiyatning yo'qligi, charchoq va uyquchanlik.

Muammoning dolzarbligi: Homiladorlik va emiziklilik davrida ayollarning yodga bo'lgan kunlik talabi 200-300 mikrogrammgacha ortib ketadi. Biroq hozir yurtimizda deyarli barcha aholi vakillari ratsionida mazkur mikroelement tanqisligi kuzatiladi. Vaholanki, buning asoratlari yomon. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, dunyoda 665 million nafardan ortiq odam endemik buqoq va boshqa qalqonsimon bez kasalliklaridan aziyat chekyapti. Qariyb 1,5 milliard kishida esa yod tanqisligi rivojlanishi xavfi mavjud. Bunday xastaliklar O'zbekistonda ham o'tkir muammoga aylanib borayotgani sir emas. Chunki Markaziy Osiyo yod tanqisligi kasalliklari keng tarqalgan endemik mintaqalar sirasiga kiradi. Yod mikroelementini inson organizmi ishlab chiqara olmaydi. Shu sababli uni faqat tashqi muhit orqali qabul qilishi mumkin. Bu modda organizmda qalqonsimon bez gormonlarining normal sintezlanishi uchun kerak. Agar yetarli darajada yod iste'mol qilinmasa, qalqonsimon bez funksiyasi buzilishi kuzatiladi. Ushbu muhim hayotiy mikroelementga bo'lgan kunlik ehtiyoj chaqaloqlarda 50 mikrogramm, 1-6 yoshli bolalarda 90 mikrogramm, 7-

10 yoshli o'g'il-qizlarda 120 mikrogramm, o'smirlar va kattalarda 150 mikrogrammni tashkil etadi.

Qalqonsimon bez o'zidan 3 xil gormon ajratib, ular tananing normal o'sishi, yetilishi, rivojlanishini ta'minlaydi, oshqozon-ichak kabi organlarning bir me'yorda ishlashiga ko'mak beradi. Agar ularning qaysi birini sintez qilish jarayonida muammolar kuzatilsa, bu o'z-o'zidan inson tanasida jiddiy kasalliklarga yo'l ochadi. Inson bo'ynining old qismida shaklan kapalakni yodga soluvchi qalqonsimon bez joylashgan bo'lib, ushbu tana a'zosi asab tizimi faoliyati, ovqat hazm qilish, suyak to'qimalari va moddalar almashinuvida muhim o'rin tutadi.

Buqoq qalqonsimon bezning kattalashishi hisoblanib, (normal holatda qalqonsimon bezning vazni 20-30 gramm) kasallik asosan yod yetishmasligi sababli yuzaga keladi. Yod tanqisligiga esa insonning turmush-tarzi, ovqatlanishi, stress, ekologik vaziyat va yana bir qancha omillar sabab bo'lishi mumkin. Inson tanasida yod tanqisligi kuzatilganda, qalqonsimon bez hujayralarga kam miqdorda yod yuboradi. Buning oqibatida esa gormonlar sintezi kamayadi va organizm bu jarayonni bir maromga keltirish uchun bosh miya gipofizi orqali ta'sir o'tkazadi. Natijada qalqonsimon bez kattalashib, buqoq kasalligi rivojlanadi. Surunkali yod yetishmasligi va qalqonsimon bez faoliyatining buzilishi zehning susayishi, depressiya, teri qurishi, soch to'kilishi, qabziyat, ich ketishlar, bepushtlik, jinsiy faoliyatning susayishi, suyak rivojlanishining o'zgarishi, past bo'ylik va osteporoz, gipertoniya va ateroskleroz kabi xastaliklarga sabab bo'ladi. Tibbiyotda buqoqning asosan, endemik va sporadik turlari mavjud. Jumladan, endemik buqoq qalqonsimon bezning jadal kattalashishi bilan xarakterlanib, ushbu xastalik ko'pincha atrof-muhitda yod yetishmasligi, okean va dengizlardan uzoqda joylashgan (O'zbekiston shular jumlasidan) hududlarda ko'p uchraydi. Endemik buqoqning diffuz, tugunli va aralash turlari mavjud. Buqoqning ilk bosqichlarida uning eng kichik belgilari ham sezilmaydi. Biroq keyinchalik bo'yinning oldi qismi bo'rtib chiqadi. Natijada kattalashgan qalqonsimon bez asab va qon tomirlarini ezib qo'yadi. Bu orqali bemorda nafas qisilishi, ovozning birdaniga o'zgarib qolishi va xirillashi, bo'g'ilishlar, ko'p terlash, yutinishdagi qiyinchiliklar, bosh aylanishi kabi salbiy holatlar kuzatiladi. Shu bilan birga, asab tizimida buzilishlar sodir bo'ladi, kayfiyat tez-tez o'zgaradi, tanadagi barcha jarayonlar sekinlashadi, ayniqsa, oshqozon-ichak faoliyati buziladi.

Xulosa: Shunday qilib, qalqonsimon bezning buqoq kasalligi eng ko'p uchraydigan sog'liq muammolaridan biridir. Bu holatni deyarli mutlaq davolab bo'lmaydi, shuning uchun doimiy ravishda profilaktik choralarni qo'llash va yoddan to'g'ri foydalanish zarur. Bu odatiy hayotiy faoliyat va sog'lig'ingizni saqlashga yordam beradi. Buqoq shakllanishi uchun xavf guruhining alohida toifasi har qanday homiladorlik davrida bo'lgan ayollardir. Ularda ushbu komponentga eng yuqori talab mavjud bo'ladi - kuniga 200 mkg. Shu munosabat bilan homilador ayollar uchun

alohida profilaktik choralarni amalga oshirish kerak. Bundan tashqari, homiladorlikni rejalashtirish bosqichida ayollarga tireoid holatini aniqlash tavsiya etiladi. Kasallikni oldini olishda individual choralarni ham yod preparatlarini qo'llashni anglatadi. Kerakli doza shaxsiy xususiyalar asosida, shuningdek yosh guruhiga qarab belgilanadi. Endokrinolog tavsiyasiz bunday profilaktik choralarni mustaqil qo'llash tavsiya etilmaydi. Ko'pchilik, kuniga yodga bo'lgan ehtiyojni o'zida yod saqlagan ayrim mahsulotlar bilan parhez tutish orqali bilan qoplash mumkinligiga amin. Biroq, bu 100% to'g'ri emas, chunki mavjud bo'lgan tanqislikni bartaraf etish uchun ratsionga muhim o'zgartirishlar kiritish talab etiladi. Ikkinchidan, bunday o'zgarishlar juda qimmatga tushadi. Bunga qo'shimcha ravishda, yoddan foydalanishda qat'iy ravishda miqdorga e'tibor berish kerak. Nima bo'lganda ham, har qanday o'zgarish: ko'payishdan tortib to yetishmasligi endokrin bez va umuman salomatlik bilan bog'liq muammolarga olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Бутрова С.А. От эпидемии ожирения к эпидемии сахарного диабета // Междунар. эндокринолог. журнал - 2013. № 2 (50)
2. Ismoilov S.I. Endokrinologiyadan tanlangan ma'ruzalar. -Toshkent, 2005.-В. 105-183.
3. Лолтарёв С.С., Курцина И.Т. Физиология пищеварения. Учебн. Пособие. Москва "Высшая школа". 1984. -С. 87-100.
4. Мак-Мюррей У. Обмен веществ у человека. Москва "Мир", 1980. - С. 35-43.
5. Матохина З.П. Основы физиологии питания, гигиены и санитарии. Учебник. Москва, 2002. -С. 198-233.

ENDOKRINOLOGIK KASALLIK - KUSHING

Haqberdiyeva Dilbar Viktor qizi

Umarova Feruza Elboy qizi

Ablaizova Nilufar Anvar qizi

Samarqand Davlat tibbiyot universiteti Endokrinologiya kafedrası

Annotasiya: Kushing kasalligi endogen giperkortizolizm tufayli yuzaga keladi. Bu adrenokortikotropik gormon (ACTH) ning ACTH ajraladigan gipofiz adenomasi tomonidan gipersekretsiyasi bilan bog'liq. Kushing sindromining sababi sifatida tan olingan bo'lsa-da, bu kam uchraydigan holat hisoblanadi. ACTH sekretsiyasi gipofiz adenomasi bostirilmagan kortizol gipersekretsiyasi bilan birga ikki tomonlama adrenokortikal giperplaziyani ham keltirib chiqaradi. Kushing kasalligi yurak-qon tomir va metabolik ko'rinishlar, shuningdek, nafas olish kasalliklari, psixiatrik asoratlar, osteoporoz va yuqori darajadagi kasallanish va o'limga olib keladigan infeksiyalar xavfi ortishi bilan bog'liq. Bular endogen giperkortizolizmning oqibati bo'lib, hatto qulay davolanishdan keyin ham yuqori kasallanish darajasi bilan bog'liq bo'lganligi sababli, Kushing kasalligiga imkon qadar erta tashxis qo'yish va muvaffaqiyatli prognoz va past natijalarga olib keladigan davolash rejasini amalga oshirish juda muhimdir.

Mavzuning dolzarbligi: Kushing kasalligi gipofiz adenomasi tufayli adrenokortikotrop gormonning (ACTH) gipersekretsiyasi bilan tavsiflangan kam uchraydigan holat hisoblanadi. Natijada buyrak usti bezlarini rag'batlantirish orqali endogen giperkortizolizmga olib keladi. Semizlik, oy yuzi, hirsutizm va yuzning ko'pligi kabi Kushing kasalligini ko'rsatadigan klinik belgilar taqdimotda allaqachon mavjud. Endogen giperkortizolizm yurak-qon tomir va metabolik ko'rinishlar, shuningdek, nafas olish kasalliklari, psixiatrik asoratlar, osteoporoz va infeksiyalar xavfining ortishi bilan bog'liq bo'lib, yuqori darajadagi kasallanish va o'limga olib keladi. Kushing kasalligiga imkon qadar erta tashxis qo'yish va muvaffaqiyatli prognoz va kam sonli asoratlarga olib keladigan davolash rejasini amalga oshirish juda muhimdir. Ushbu maqolaning maqsadi eng so'nggi mavjud ko'rsatmalardan foydalangan holda Kushing kasalligining klinik, diagnostika va davolash jihatlarini ko'rib chiqish edi.

Kushing kasalligida skrining testlari kortizolning haddan tashqari sekretsiyasi, ACTH va kortizolning sutkalik o'zgarishini yo'qotish va gipofiz-buyrak usti bezlari o'qida ishtirok etadigan zararlangan salbiy teskari aloqa mexanizmini aniqlash uchun qo'llaniladi. Kushing kasalligi tashxisida lezyonni aniqlash uchun tasdiqlash testlari yoki tasviriy tekshiruvlar talab qilinadi. Tasdiqlash va skrining testlarini stresssiz sharoitlarda o'tkazish, gipofiz-adrenal o'qning o'ziga xos bo'lmagan stimulyatsiyasini

oldini olish ham muhimdir. Steroid gormonlarini qo'llashdan keyin ikkinchi darajali iatrogenik Kushing sindromini hisobga olish va istisno qilish kerak. Kushing kasalligini davolash optik asab va xiazmni dekompressiyalash bilan o'simta massasini rezeksiya qilish orqali klinik ko'rinishlarni yaxshilashga, gormonal gipersekretsiya va etishmovchilikda gormonlar sekretiysasini normallashtirishga, anatomopatologik tasdiqni olishga va eng muhimi, takrorlanish tezligini kamaytirishga qaratilgan. Shu bilan birga, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan asoratlardan qochib, atrofdagi to'qimalarning normal yaxlitligini ta'minlash kerak. Hozirgi vaqtda gipofiz adenomasini davolash va davolash multimodal bo'lib, qo'llabquvvatlovchi davolash usullari sifatida tanlangan jarrohlik, radiatsiya va dori terapiyasini o'z ichiga oladi. Oxirgi qadam sifatida Kushing kasalligini davolashda ikki tomonlama adrenalektomiya ko'rib chiqilishi mumkin.

Kushing kasalligining tarqalishi 40:1 000 000 kishini tashkil qiladi va ko'pincha ayollarda uchraydi (jinsiy nisbat 9:1 ayollar foydasiga) .Funksional va funksional bo'lmagan barcha gipofiz adenomalarining ACTH sekretiysi adenomasi taxminan 10-12% ,5,3%ni tashkil qiladi. Kushing kasalligi bilan og'rigan bemorlarning 50% dan ortig'i diametri 5 mm dan kichik bo'lgan gipofiz mikroadenomasiga ega bo'lib, ularni vizual tekshirish (Kompyuter tomografiyasi va magnit-rezonans) orqali ko'rish qiyin. Ulardan faqat 10% miya to'qimalariga ommaviy ta'sir ko'rsatish yoki sellar mintaqasining tuzilishiga ta'sir qilish uchun etarlicha katta (balonlangan yoki kattalashgan yoki sella turcica konturi). ACTH ajraladigan gipofiz adenomasining klinik belgilari va belgilari o'simtaning siqilishi (o'simtaning kichikligi tufayli kamdankam uchraydi) va kortizol va androgenning ko'pligi (Kushing kasalligi) tufayli yuzaga keladi. Ikkinchisiga quyidagilar kiradi:

- 50% hollarda umumiy vazn ortishi yoki ba'zan markazga yo'naltirilgan yog'ning taqsimlanishi bilan, ayniqsa magistralda, qorin bo'shlig'ida, skapularlararo ("buffalo dumba") supraklavikulyar yog'pashigida, dumaloq pletorik yuzda ("oy yuzi")

- gipertoniya

- nozik teri, oson ko'karishlar, kapillyarlarning mo'rtligi, binafsha-qizil chiziqlar (sonlar, yon tomonlar, qorinning pastki qismi, yuqori oyoq-qo'l ildizi, ko'krak), akne, qizarish, teri qo'ziqorin infeksiyalari, teri yaralarining yomon bitishi .

- pastki oyoq-qo'llarning shishishi gipotrofiya va proksimal oyoq-qo'l mushaklarining charchoqlari • buzilgan glyukoza bardoshlik yoki 2-toifa diabet .

- umurtqa pog'onasining patologik siqilish sinishi bilan osteopeniya yoki osteoporoz, femur boshining aseptik nekrozi

- terining va shilliq pardalarning giperpigmentatsiyasi, ACTH-MSH o'zaro faoliyat reaktivligining oqibati, bu ACTHning yuqori darajasida (Kushing kasalligi va

Kushingdan tashqari sindromda) yoki ektopik ACTH sekretiysi (shuningdek Nelson sindromi).

- manik-depressiv psixoz, depressiya, emotsional zaiflik, demans .
- ikkilamchi amenoreya, hirsutizm, jinsiy dinamikaning pasayishi
- leykotsitoz, limfopeniya, eozinopeniya, immunitetning pasayishi va tez-tez infeksiyalar

Ushbu klinik ko'rinishlar bemordan bemorga farq qilishi mumkin. Ba'zilar semizlik, Kushing sindromi, psevd-Kushing sindromi yoki boshqa ektopik ACTH sekretiysi kabi boshqa kasalliklarga xosdir. Kushing kasalligi tizimli glyukokortikoidlarning ko'pligi tufayli kasallanish va o'limning ortishi bilan bog'liq.

Xulosa: Kushing kasalligi gipofizning ACTH ajraladigan adenomasidan kelib chiqadi, bu buyrak usti bezlarini rag'batlantiradi va endogen giperkortizolizmni keltirib chiqaradi. Bu endogen ta'sir yurak-qon tomir asoratlari, metabolik, psixiatrik kasalliklar, qandli diabet va suyak zichligining pastligi bilan birga keladi, bularning barchasi kasallanish va o'lim ko'rsatkichlarining oshishiga olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Marova E.I., Belova Y.Y., Deev A.D., Molitvoslovova N.N. Akromegaliyada uglevod va lipid almashinuvining holati. // Semirib ketish va metabolizm. - 2005. - No 2. - B. 19–25.
2. Rose D., Clemmons D. O'sish gormoni retseptorlari antagonisti akromegaliyada insulin qarshiligini yaxshilaydi // Growth Horm. IGF Res. – 2002. – jild. 12, N 6. – B. 418–424.
3. Kreze A., Kreze-Spirova E., Mikulecky M. Faol akromegaliyada glyukoza intoleransi uchun xavf omillari // Braz. J. Med. Biol. Res. – 2001. – jild. 34, N 11. – S. 1429–1433.
4. V. Schwartz, yog' to'qimasi endokrin organ sifatida, Probl. endokrinol. - 2009. - T. 55, No 1. - B. 38–44.
5. Ametov A.S. Endokrinologiya bo'yicha tanlangan ma'ruzalar. - M.: Tibbiy axborot agentligi, 2009. - 496 b.

О‘ЗБЕКИСТОН ВА YEВРОПА ИТТИФОҚИ О‘РТАСИДАГИ ДИПЛОМАТИК АЛОҚАЛАРНИНГ РИВОЖЛАНИШИ

Nodirova Sevara Samariddin qizi

*O‘zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti,
2-bosqich magistranti*

O‘zbekiston va Yevropa Ittifoqi o‘rtasidagi diplomatik aloqalar mamlakatimiz davlat mustaqilligining dastlabki kunlaridanoq kurtak yoza boshladi. O‘zbekiston Respublikasi mustaqilligining e‘lon qilinishi Yevropa hamjamiyatlari oldiga yosh davlatni tan olish va u bilan diplomatik munosabatlar o‘rnatish masalasini qo‘ydi. 1991 yil 31 dekabrda “O‘n ikkilarning qo‘shma deklaratsiyasi” bilan Yevropa hamjamiyatlari mustaqil O‘zbekiston Respublikasining davlat mustaqilligini e‘tirof etdi¹. 1992 yil 15-aprelda “Yevropa hamjamiyatlari Komissiyasi va O‘zbekiston Respublikasi o‘rtasida o‘zaro anglashuv Memorandumi” imzolandi. 1994 yil 16 noyabrda Yevropa Ittifoqining birinchi mintaqaviy vakolatxonasi Almati shahrida ochildi hamda diplomatik munosabatlar o‘rnatildi.

Yevropa hamjamiyatlari va mustaqil O‘zbekistonning dastlabki aloqalari “Sharqiy Yevropa va Sovet Ittifoqida yangi davlatlarni tan olish bo‘yicha rahbariy qoidalar” to‘g‘risidagi deklaratsiyaga asoslangan holda boshlandi. Mazkur aloqalarning boshqa bir jihati shundan ediki, o‘zaro tan olish va diplomatik aloqalar o‘rnatish jarayoni Ittifoqqa a‘zo davlatlarning O‘zbekistonni alohida tartibda tan olish va diplomatik munosabatlar o‘rnatish hodisasi bilan hamohanglikda kechdi.

Jumladan, mustaqil O‘zbekiston Daniya Qirolligi bilan 1992 yil 25 yanvarda, Buyuk Britaniya va Shimoliy Irlandiya qo‘shma Qirolligi bilan 1992 yil 18 fevralda, Finlyandiya Respublikasi bilan 1992 yil 26 fevralda, Fransiya Respublikasi bilan 1992 yil 1 martda, Germaniya Federativ Respublikasi bilan 1992 yil 6 martda, Belgiya Qirolligi bilan 1992 yil 10 martda, Gresiya Respublikasi bilan 1992 yil 16 martda, Ispaniya Qirolligi bilan 1992 yil 17 martda, Italiya Respublikasi bilan 1992 yil 24 martda, Avstriya Respublikasi bilan 1992 yil 25 martda, Lyuksemburg Buyuk Gersogligi bilan 1992 yil 10 iyulda, Portugaliya Respublikasi bilan 1992 yil 12 avgustda, Niderlandiya Qirolligi bilan 1992 yil 24 noyabrda, Irlandiya Respublikasi bilan esa 1997 yil 7 noyabrda diplomatik munosabatlar o‘rnatishga muvaffaq bo‘ldi². Yodda saqlash lozimki, o‘zaro tan olish va diplomatik aloqalarning o‘rnatilishi ayni bir

¹ Bulletin de CE, n 1-2/ 1992. – P. 76.

² Европа Иттифоқига кейинчалик аъзо бўлиб кирган давлатлар билан ҳам мувозий тарзда дипломатик алоқалар ўрнатилди ва мазкур давлатлар Европа ҳамжамиятлари билан Ўзбекистон ўртасида имзоланган халқаро шартномаларга ҳам қўшила бордилар. Дипломатик муносабатлар бўйича тўлиқ маълумот учун қаранг: Саидов А.Х. Халқаро ҳуқуқ: Дарслик. – Тошкент: Адолат, 2001. – Б. 38-41.

vaqtda sodir bo'lishi shart emas va, odatda, keyingisi, tashkiliy-moddiy va moliyaviy omillar bilan bog'langan jarayondir.

O'z navbatida, O'zbekiston Respublikasining Yevropa hamjamiyatlari qoshidagi Missiyasi 1995 yil 6 mayda o'z faoliyatini boshladi va bu ikki tomonlama diplomatik aloqalarning qaror topishidagi oxirgi qadam bo'ldi.

“Belgiya Qirolligida O'zbekiston Respublikasi Elchixonasini ochish to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1995 yil 6 maydagi 162-sonli qarori bilan O'zbekiston Respublikasining Belgiya Qirolligidagi Favqulodda va Muxtor Elchisi, ayni paytda, O'zbekiston Respublikasining Yevropa hamjamiyatlari qoshidagi Missiya boshlig'i vazifasini bajaradi. 2002 yil oktyabrda Yevropa Komissiyasi tomonidan, Yevropa hamjamiyatlarining doimiy delegatsiyasi bo'lmagan uchta hamkor-davlatlarda uning faoliyatini amalga oshirish va boshqarishni qo'llab-quvvatlash uchun ofislar ochish to'g'risida qaror qabul qilindi. Ushbu ofislar “Yevropa Uyi” nomini oldi va ularning biri O'zbekistonda (Toshkentda) o'z faoliyatini boshladi. “Yevropa Uyi” Yevropa Komissiyaga to'g'ridan-to'g'ri hisobot beradi va Yevropa hamjamiyatlarining O'zbekistondagi diplomatik vakolatxonasi vazifasini vaqtincha bajarib turadi.

Yevropa Ittifoqi va hamjamiyatlari hamda uning a'zo davlatlari bilan O'zbekiston Respublikasi o'rtasida ko'p tomonlama diplomatik aloqalarning o'rnatilishi tomonlar orasidagi iqtisodiy, siyosiy, madaniy, ilmiy va boshqa sohalaridagi hamkorlikning rivojlanishi uchun zamin yaratdi.

Yevropa Ittifoqi va O'zbekiston Respublikasi hamda unga a'zo mamlakatlar uchun o'zaro manfaatli va keng qamrovli hamkorlik aloqalarini yo'lga qo'yish, bugungi kunda ikki tomon uchun ham katta siyosiy va iqtisodiy ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasi mamlakatda bozor munosabatlariga asoslangan keng infratuzilmaga ega bo'lgan iqtisodiyotni yuzaga keltirish hamda dunyoviy demokratik davlatni barpo etish yo'lida, jahondagi yirik rivojlangan davlatlar bilan yaqin aloqalarni olib borishi davr talabiga aylanib bormoqda. Jumladan, bunday davlatlar qatoriga Yevropa Ittifoqiga a'zo mamlakatlar kiradi. Shu bois ham O'zbekiston Yevropa Ittifoqi bilan hamkorlik aloqalarini rivojlantirishdan manfaatdorligi quyidagi omillar bilan izohlanadi.

2023 yil 2-iyundagi Qirg'iziston Respublikasi Cho'lponotada o'tkazilgan “Markaziy Osiyo – Yevropa Ittifoqi” ikkinchi sammitidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning nutqidan quyidagilarni ta'kidlab, “Murakkab geosiyosiy vaziyat va global iqtisodiyotdagi salbiy jarayonlarga qaramasdan, Markaziy Osiyo mamlakatlari barqaror o'sishni namoyish etmoqda. Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki tahlilchilarining so'nggi o'rganishlariga ko'ra, mintaqadagi umumiy iqtisodiy o'sish joriy yilda 5,2 foizni va kelgusi yilda 5,4 foizni tashkil qiladi. Yevropalik ekspertlar O'zbekistonda o'rtacha 6,5 foizlik yillik o'sishni prognoz

qilmoqda. Ayni paytda biz 2030 yilga qadar yalpi ichki mahsulot hajmi va aholining real daromadlarini ikki barobar oshirib, daromadlari o'rtachadan yuqori bo'lgan davlatlar qatoriga kirishni rejalashtiryapmiz.”³ degan fikrlarini bejizga bildirmaganligini kelgusi ma'lumotlarimizda o'z tasdig'ini topmoqda.

2023-yil davomida YI davlatlari bilan savdo aylanmasi 5,2 mlrd AQSH dollarini tashkil etdi, eksport 1,1 mlrd AQSH dollariga, import esa 4,1 mlrd AQSH dollariga teng bo'ldi⁴. YI mamlakatlari bilan o'zaro manfaatli savdo rejimi o'rnatilgan.

Misol tariqasida ayrim davlat bilan aloqalarini ko'rib chiqsak, O'zbekiston-Fransiya munosabatlari do'stona va o'zaro hurmat tamoyillari asosida shakllangan. Bugungi kunga qadar Fransiyaga – 4 ta, O'zbekistonga – 2 ta jami 6 ta oliy darajada tashrif amalga oshirilgan. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev Fransiya Respublikasi Prezidenti Emmanuyel Makronning taklifiga binoan 2018-yil 8-9-oktyabr va 2022-yil 21-22-noyabr kunlari rasmiy tashrif bilan Fransiyada bo'ldi. 2023-yilning 1-2-noyabr kunlari Fransiya Respublikasi Prezidenti Emmanuyel Makron rasmiy tashrif bilan O'zbekistonga keldi. O'zbekistonda Fransiya sarmoyasi ishtirokida 47 ta korxonalar, jumladan, 23 tasi 100 foiz fransuz kapitali bilan faoliyat yuritmoqda. 2023-yil yakuniga ko'ra o'zaro tovar ayirboshlash hajmi 984,7 million AQSH dollarini tashkil etdi, shu jumladan, eksport - 392,1 mln., import - 592,6 mln.⁵.

Italiya va O'zbekiston o'rtasida diplomatik munosabatlar 1992-yil 24-martda o'rnatilgan. Bugungi kunga qadar, 6 ta oliy darajadagi tashriflar amalga oshirildi. Xususan, 2023-yil 8-9-iyun kunlari O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Italiya Respublikasiga va 9-11-noyabr kunlari Italiya Respublikasi Prezidenti S.Mattarellaning mamlakatimizga tashrifi bo'lib o'tdi.

2023-yil aprel oyida Italiya parlamentida “Italiya-Markaziy Osiyo” do'stlik guruhi tuzildi. 1999-yildan beri Savdo-iqtisodiy, sanoat kooperatsiyasi va eksport kreditlari bo'yicha hukumatlararo ishchi guruh ishlab kelmoqda. 2023-yil yakunlari bo'yicha O'zbekiston-Italiya savdo aylanmasi hajmi 502,5 million AQSH dollari tashkil etdi.

Germaniya bilan aloqalar ko'p qirrali va an'anaviy ravishda rivojlangan bo'lib, hamkorlikning ko'plab sohalarini qamrab oladi. Mustahkam shartnomaviy-huquqiy baza shakllangan. Mamlakatlar o'rtasidagi oliy va yuqori darajalardagi siyosiy muloqot jadal rivojlanib kelmoqda. 9 ta oliy darajadagi tashriflar amalga oshirilgan: shu jumladan Germaniyaga rasmiy tashriflar (1993, 1995, 2001, 2019-yil 20-22 yanvar, 2023-yil 2-3-may va 28-30-sentyabr), Federal prezident R.Herzogning O'zbekistonga davlat tashrifi (1995-yil), Kansler G. Shryoder (2002-yil) va Federal prezident Frank-Valter Shtaynmayer (2019-yil 27-29-may) rasmiy tashriflari. 2021-yil

³ <https://president.uz/uz/lists/view/6395>

⁴ <https://mfa.uz/uz/pages/with-European-countries>

⁵ <https://mfa.uz/uz/pages/with-European-countries>

12-mart kuni O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Germaniya Kansleri A.Merkel bilan videokonferensiya shaklida muzokaralar o‘tkazdi. 2021-2022-yillarda Germaniya Federal Prezidenti va Kansleri bilan jami 5 ta telefon suhbatlari bo‘lib o‘tdi.

2023-yil 2-3-may kunlari O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Germaniyaga rasmiy tashrifi bo‘lib o‘tdi, uning doirasida Germaniya Federal Prezidenti Frank-Valter Shtaynmayer, Kansler Olaf Shols va yetakchi nemis kompaniyalari rahbarlari bilan muzokaralar o‘tkazildi. Shuningdek, Berlinda J.Simone galereyasida O‘zbekistonning arxeologik xazinalari ko‘rgazmasining ochilishida ishtirok etdi.

2023-yil 28-30-sentyabr kunlari O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti "Markaziy Osiyo - Germaniya" formatidagi birinchi sammitda ishtirok etish uchun Germaniyaga tashrif buyurdi. Tashrif doirasida Germaniya Federal Prezidenti Frank-Valter Shtaynmayer, Kansler O.Shols bilan muzokaralar bo‘lib o‘tdi.

2023-yil 28-fevral – 3-mart kunlari O‘zbekiston Respublikasi Bosh vaziri A.Aripov boshchiligidagi delegatsiyasi Germaniyaga tashrif buyurdi. Vise-kansler, iqtisodiyot va iqlimni muhofazasi vaziri R.Habek, iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot vaziri S.Shulze, mehnat vaziri H.Xeyl, Hamburg shahrining birinchi burgomistri P.Chencher, yetakchi nemis kompaniyalari rahbariyati bilan uchrashuvlar o‘tkazildi.

O‘zbekistonva Germaniya tashqi ishlar vazirliklari rahbarlari o‘rtasida muntazam muloqot o‘rnatilgan. O‘zbekiston Respublikasi tashqi ishlar vaziri B.Saidov Germaniya Federal tashqi ishlar vaziri A.Berbok bilan 2023-yil mayda Berlinda, 2023-yil sentyabrda New-Yorkda, 2023-yil noyabrda Skopeda (Shimoliy Makedoniya) uchrashuvlar o‘tkazdi.

Shunday qilib, yuqoridagilardan kelib chiqib, quyidagicha xulosa qilish mumkin: **Birinchi**dan, O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikni e‘lon qilingan kundan e‘tiboran mamlakatdagi siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni to‘g‘ri yo‘naltira oldi. Mamlakatning ichki rivojlanishi, tashqi siyosat bo‘yicha ham zaruriy strategik tamoyillar ishlab chiqilib, asosiy vazifalar belgilab olindi. **Ikkinchi**dan, O‘zbekiston Respublikasi jahonning yirik rivojlangan va integratsiyalashgan tashkiloti bo‘lgan Yevropa Ittifoqi bilan ko‘p tomonlama o‘zaro manfaatli hamkorlikni rivojlantirishga alohida e‘tibor qaratmoqda. U Yevropa davlatlaridagi rivojlanish tendensiyalaridan namunasini mujassamlashtirgan. Yevropa Ittifoqi va unga a‘zo mamlakatlar tomonidan ko‘rsatilayotgan texnik, investision va boshqa turdagi yordami, ularning rivodlanish tajribasi va usuli O‘zbekiston Respublikasi uchun ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Uchinchidan, O‘zbekiston Respublikasi mavjud ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal etishda deyarli barcha Yevropa Ittifoqiga e‘zo mamlakatlar ishtirok etmoqda. Rivojlangan davlatlar iqtisodiy va investisiyaviy yordamni amalga oshirilmoqda. Ular o‘zlarining texnologik va texnik ko‘maklarini O‘zbekistonda zamonaviy xalqaro talablarga javob beradigan iqtisodiy infratuzilmani yaratishga qaratmoqdalar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Европа Иттифоқига кейинчалик аъзо бўлиб кирган давлатлар билан ҳам мувозий тарзда дипломатик алоқалар ўрнатилди ва мазкур давлатлар Европа ҳамжамиятлари билан Ўзбекистон ўртасида имзоланган халқаро шартномаларга ҳам қўшила бордилар. Дипломатик муносабатлар бўйича тўлиқ маълумот учун қаранг: Саидов А.Х. Халқаро ҳуқуқ: Дарслик. – Тошкент: Адолат, 2001. – Б. 38-41.
2. Bulletin de CE, n 1-2/ 1992. – P. 76.
3. Ф.О.Исматуллаев. Ўзбекистон Республикасининг Европа иттифоқи билан ҳамкорлигининг ўрнатилиши ва ривожланиши (1991-2005 йиллар). Автореферат. Т. 2011.
4. <https://president.uz/uz/lists/view/6395>
5. <https://mfa.uz/uz/pages/with-European-countries>

REGARDING THE CLASSIFICATION OF INTERNATIONAL TRANSPORT CORRIDORS PASSING THROUGH THE TERRITORY OF UZBEKISTAN

Rustamov Javansher Istamjon ogly

independent researcher in the field of transport corridors,

Email address: rustamov.javonsher.92@gmail.com

Abstract

This article discusses the classification and description of transport corridors, shows that there are several criteria for classifying transport corridors and what these criteria consist of. The article also discusses transport corridors that meet the interests of Uzbekistan.

Keywords: criteria, classification, description, international and national corridors, trade corridors, Trans-Caspian, TRACECA, North-South corridor.

О классификации международных транспортных коридоров, проходящих через территорию Узбекистана

Аннотация

В данной статье рассмотрена классификация и описание транспортных коридоров, показано, что существует несколько критериев классификации транспортных коридоров и из чего состоят эти критерии. В статье также рассматриваются транспортные коридоры, отвечающие интересам Узбекистана.

Ключевые слова: критерии, классификация, описание, международные и национальные коридоры, торговые коридоры, Транскаспий, ТРАСЕКА, коридор Север-Юг.

Ўзбекистон ҳудудидан ўтган халқаро транспорт коридорларининг таснифи хусусида

Аннотация

Ушбу мақолада транспорт коридорларининг таснифи ва тавсифлари кўриб чиқилган бўлиб, унда транспорт коридорларини таснифлашда бир нечта мезонлар мавжудлиги ва ушбу мезонлар нималардан иборатлиги кўрилган. Шунингдек, мақолада Ўзбекистон манфаатларига мос келувчи транспорт коридорлари ҳақида ҳам фикр юритилган.

Калит сўзлар: мезонлар, тасниф, тавсиф, халқаро ва миллий коридорлар, савдо коридорлари, Транскаспий, ТРАСЕКА, Шимолий-Жанубий коридор.

As Uzbekistan is geographically located in the center of Central Asia and does not have direct access to the sea, the land transport corridors connecting the west-east and north-south pass through or bypass this region. Therefore, by dividing the corridors into classifications, it becomes easier to study the possibilities of transport corridors and their development.

Transport corridors can be classified according to several criteria. For example,

1. Geographically:

- **International corridors:** these are transport routes connecting different countries or regions, often across continents.

- **National corridors:** transport routes within one country that facilitate movement and trade between regions within the country.

- **Regional corridors:** transport routes connecting countries located in the same region.

2. According to the type of vehicle:

- **Vehicle lanes:** these are, first of all, routes intended for highways, expressways and main road networks;

- **Railway lanes:** special railway lines or networks that facilitate the movement of goods and passengers;

- **Sea lanes:** shipping lanes and routes connecting major ports and harbors;

- **Air lanes:** flight paths established for air traffic between specific destinations.

3. According to the functional purpose:

- **Trade corridors:** specially designed routes to facilitate the movement of goods and services between economic regions or countries;

- **Tourist corridors:** routes designed to promote tourism by connecting popular destinations or places of interest.

4. According to direction:

- **East-West lanes:** transport routes that move mainly from east to west or vice versa;

- **North-South corridors:** mainly directions from north to south or vice versa.

5. In terms of infrastructure:

- **Physical corridors:** established routes with dedicated infrastructure such as roads, railways or canals;

- **Virtual corridors:** digital networks or platforms that facilitate the movement of information and services, often associated with electronic commerce and telecommunications.

6. According to economic importance:

- **Primary corridors:** major routes important for trade and transport, often connecting major economic centers;

- **Secondary corridors:** routes of less importance than the main corridors serving regional or local transport needs.

7. According to the stage of development:

- **Existing corridors:** established and operated transport routes;

- **Planned corridors:** projects or initiatives aimed at developing new transport routes to meet specific transport needs or stimulate economic development.

The above are the classification criteria obtained from the results of research conducted by researchers to date. The classification of transport corridors according to these criteria is general, that is, it applies to all transport corridors.

Given the specific location of Uzbekistan, the listed classification criteria may be expanded or reduced. "The future of Turkestan depends on what place it will have in world trade," academician B.Bartold said. The reality proves how important Turkestan's trade significance is to the development of railways, which restore the essence of land and sea trade.

In order to develop and effectively use the transport corridors necessary for the economy of the landlocked Republic of Uzbekistan, a number of research works have been carried out. In these research works, a classification of the transport corridors used by Uzbekistan or related to its national interests has been developed.

Classification according to the characteristics of transport corridors

According to importance (to the extent of):	By type:	Depending on the situation:
- international; - regional; - local.	- Railway; - Vehicle; - pipe; - sea (river); - air; - multimodal.	- implemented projects; - developing projects; - non-developing projects; - prospective projects.
According to transferability:	By term:	In the interest of Uzbekistan:
- up to 1-10 million tons; - 10-50 mln. up to tons; - 50-100 mln. from the ton more than	- short term; - medium term; - long-term.	- With the participation of Uzbekistan transport projects; - Traveling around Uzbekistan transport projects.

In the interests of third countries:

- Projects initiated by China;
- RF initiated projects;
- Projects initiated by the USA, Western Europe;
- Projects initiated by Iran.

If you pay attention to these classification criteria developed by scientists, these classification criteria are related to the projects of creating transport corridors or the projects and ideas of developing existing ones.

However, within the scope of the task under consideration, by implementing an approach from the point of view of international transport corridors that passed through the territory of Uzbekistan and transport corridors used by Uzbekistan, using the criteria developed above, the type of international transport vehicle, the functional purpose of the transport corridor and the direction of movement, and mainly **in the interest of Uzbekistan**, international transport corridors can be classified.

According to importance (to the extent of):	Type of vehicle:	Transport corridor functional purpose:
<ul style="list-style-type: none">- international;- regional;- local.	<ul style="list-style-type: none">- Railway;- Vehicle;	<ul style="list-style-type: none">- trade corridor.
Direction of action:	In the interest of Uzbekistan:	
<ul style="list-style-type: none">- east-west;- north-south.	<ul style="list-style-type: none">- With the participation of Uzbekistan transport projects;- Traveling around Uzbekistan transport projects.	

The multilateral foreign policy of the Republic of Uzbekistan after gaining independence, the reforms implemented in order to develop foreign trade and increase its position in the economy show that the importance of international and regional transport corridors is increasing in terms of the importance of transport corridors. This can be explained by the desire of major countries to open new markets and the beginning of the migration of the world trade market to the South-East Asian region, (Reciprocal trade between the countries of Central Asia 2.6 times - **from 4.2 billion dollars** in 2016 in 2022 increased **to 11 billion dollars**) as well as the increasing share of Central Asian countries in mutual trade.

North-South Railway Corridor: Connects Russia and Central Asia with Iran and then extends to the Persian Gulf and South Asia. Uzbekistan serves as a crucial transit point along this corridor.

International North-South Road Transport Corridor (INSTC): A multi-modal network of ships, railways and roads connecting India, Iran, Central Asia and Russia, forming part of the land route with Uzbekistan.

China-Central Asia-West Asia Economic Corridor: A road network connecting China with Central Asia, including Uzbekistan, and extending into West Asia.

Trade corridors:

China-Central Asia-West Asia Economic Corridor: Development of trade and economic cooperation between China, Central Asia and West Asia with Uzbekistan as the main transit country.

Trans-European Transport Network (TEN-T): providing transport connections between Europe and Asia, Uzbekistan plays a role in connecting Central Asia with Europe.

East-West Corridors:

Trans-Caspian Corridor: passes through the territory of Uzbekistan and connects Central Asia with Europe in the east-west direction.

North-South Corridors:

North-South Railway Corridor: from Russia to Iran, passing through the territory of Uzbekistan in a north-south direction.

In addition, today, in practice, a map of transport corridors for goods exported from the territory of Uzbekistan is presented on the website of the Ministry of Investments, Industry and Trade of the Republic of Uzbekistan, according to which the following routes are indicated (table 1.1).

Table 1.1
Transport corridors for goods exported from (exportable) the territory of Uzbekistan

	Direction	Distance		Duration (days)
		tr ain	c ar	
	Uzbekistan-Kazakhstan-RF-European Union	43 00	4 800	15- 17/18
	Uzbekistan-Turkmenistan-Azerbaijan-Georgia-Turkey	49 00	4 800	25- 30/18-24
	Uzbekistan-Turkmenistan-Iran-Oman	28 30	2 900	16/17

Uzbekistan-Kazakhstan-Russia (Nakhodka)	88 50	8 800	26/14
Uzbekistan-Kazakhstan-China	59 50	5 900	20/22
Uzbekistan-Kyrgyzstan-China (Pyanyungan port)	49 50	5 000	31/20
Uzbekistan-Afghanistan-Pakistan (Karachi Port)	31 00	3 100	21/8

Depending on the direction of movement of vehicles (cars and trains), 99 transit routes and 78 rail transit lanes can be specified.

According to statistical data, the volume of goods transported in transit from Uzbekistan during 2010-2023 totaled **126,390.1 thousand tons**. Among them, the transport corridors with the most transit cargo are:

- Keles – Bekabad;
- Keles – Ghalaba;
- Keles - Quduqli.

There are a number of transport corridors circling Uzbekistan that are considered against the national interests of the Republic of Uzbekistan:

1. "Western Europe-Western China" road transport corridor;
2. "Kazakhstan - Turkmenistan - Iran" railway;
3. "Turkmenistan-Afghanistan-Tajikistan" railway;
4. "Russia-Kazakhstan-Kyrgyzstan-Tajikistan" railway;
5. "Tajikistan-Kyrgyzstan-China" road and railway¹.

There are a number of transport corridors with the participation of Uzbekistan, which fully correspond to the economic interests of Uzbekistan.

In particular, during the period of changes in US-Russian relations, the

TRACEKA program was carried out from Europe to Central Asia, China and Mongolia through Black Sea ports (Poti, Batumi), Georgian and Azerbaijani railways, Caspian ferries (Baku/Alyat - Turkmanbashi and Baku/Alyat - Otkau/Kurik) it envisages the development of a railway, sea, air and road transport corridor, the use of various types of transport with a single transport document for the entire route to connect the railway networks of Turkmenistan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Kazakhstan and China, as well as the ports of China on the Pacific coast with Europe.

For information: TRACEKA was established in 1993 on the basis of the Brussels Declaration. Program members are Azerbaijan, Armenia, Georgia, Kazakhstan,

¹ S.A. Kutbidinov "Ўзбекистонни айланаб ўтувчи минтақавий транспорт коридорлари ривожининг миллий иқтисодий манфаатларга таъсири" master's dissertation. 2014, p. 37

Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan, Moldova, Mongolia, Ukraine, Turkey, Romania, Bulgaria and Iran.

The secretariat of the TRASEK intergovernmental commission is located in Baku. The program is financed by the European Union. Transit rail transport in Russia is becoming more active against the background of logistical problems and sanctions due to the special operation in Ukraine. China bypasses the territory of Russia and creates new routes to Europe: in 2022, 3 thousand TEU were transported through the Black and Caspian seas through the Europe-Caucasus-Asia transport corridor, which is a third more than in 2021.²

Taking into account that every country always prioritizes its own interests in international relations or in the international arena from a geopolitical point of view, it can be noted that the transport corridors that are constantly being created do not serve the interests of Uzbekistan. There are such transport corridors that are considered a threat (from the level of threat) to national interests in the economy of Uzbekistan.

Trans-Caspian international transport route (TMTM or Middle Corridor) is an international transport corridor passing through China (Lianyungang Port, Qian'an City) Aktau/Kurik — Baku/Alyat — Batumi/Poti. Further, the route goes to Turkey (Izmit, Mersin, etc.), Poland, Romania, Ukraine via Baku - Tbilisi - Kars.

For information: The headquarters of the coordinating committee is located in the city of Nursultan. From 2017 to 2020, 3.9 million tons of cargo was transported. Permanent members: JSC "Azerbaijan Railways" (Azerbaijan), "Azerbaijan Caspian Sea Shipping Company" JSC (Azerbaijan), JSC Aktau International Sea Trade Port (Kazakhstan), JSC "Baku International Sea Trade Port" (Azerbaijan), "Georgia Temir" road" JSC (Georgia), "Kazakhstan Railways" JSC (Kazakhstan), "TCDD Transportation" JSC (Turkey), "Ukrzaliznytsya" JSC (Ukraine).³

"North-South" - transport corridor between the Baltic countries and India to provide transport links through Iran, to reduce the transport distance by half or more (7.2 thousand kilometers), as well as to reduce the cost of transporting containers compared to the cost of transportation by sea (Suez Canal) intended for.

For information: cargo routes: through Transcaspian-Astrakhan, Olya, Makhachkala ports; Eastern - direct railway connection through Kazakhstan and Turkmenistan, access to the Iranian railway network through the existing Tejen - Serakhs border crossing; West-Astrakhan-Makhachkala-Samur route, then from the territory of Azerbaijan to the planned Astara border station. Participating countries are Russia, Azerbaijan, Armenia, Belarus, Kazakhstan, Oman, Syria, Iran, India.

Currently, one of the most active participating countries is Kazakhstan, for which the North-South route allows to direct exports to the Persian Gulf countries through

² Official Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia site <https://traceca-org.org/ru/glavnaja/>

³ Official TRANS-CASPIAN INTERNATIONAL TRANSPORT ROUTE site <https://middlecorridor.com/ru/>

Russia and the Black Sea. However, the target cargo for Kazakhstan is grain, not containers. In addition, to compensate for the investment in the Boloshak Serkhetaka railway line, Kazakhstan rerouted cargo from China to Iran and then bypassing Uzbekistan.

The Lazuret Corridor - Kabul initiative envisages transportation of goods from Afghanistan to the ports of the Mediterranean Sea and the Black Sea by rail and sea from Turkmenistan (Turkmanbashi Port) - Azerbaijan (Baku, Alyat Ports) through Baku - Tbilisi - Kars Corridor. The financing of this project will be discussed with the participation of international political actors such as the USA, Turkey and the European Union.

For information: The meeting of the first working group on this project was held in November 2014 in Ashgabat with representatives of 5 participating countries. The Transport Corridor Agreement was signed in September 2015 at the RECCA-VI conference in Kabul.

The development of this corridor is compatible with the current "block Russia" plans of Western countries, and also creates the possibility of forming an alternative route of ATR - India - Pakistan - Afghanistan / Iran - Turkmenistan - Azerbaijan - Georgia / Turkey - EU countries, while bypassing China passes.

The 2,100 km long China-Kyrgyzstan-Tajikistan-Afghanistan-Iran railway line connects China with Europe via Iranian seaports (Chabahar, Bandar Abbas), as well as Iran and Turkey. With the implementation of the project with a standard of 1435 mm, China and Europe will bypass Uzbekistan and open a non-cargo land corridor.

For information: in 2010, at the meeting of the transport ministers of China, Kyrgyzstan, Tajikistan, Afghanistan and Iran, the project of construction of the China-Kyrgyzstan-Tajikistan-Afghanistan-Iran (five-nation road) railway was agreed. The 1148 km road passes through six provinces of Afghanistan (Kunduz, Balkh, Jauzjan, Faryab, Badghis and Herat). In 2020, Iran completed an investment project to build the Haf-Herat railway with a track of 1435 mm.

As a result of the implementation of projects that can turn a number of countries into a crossroads between China and Europe, Southeast Asia and Europe, and the 1435 mm gauge **Five Nations** railways, China, India and Europe will have a congestion-free land corridor bypassing Uzbekistan.

Tat, Mozari-Sharif - Herat, Herat - Dilaram - Kandahar - Chaman railway projects are components of the trans-Eurasian railway for the benefit of the participating countries, as well as for the interests of China, Europe and Iran, while at the same time China's rapidly developing Eastern ensures the export of part of it to India and African countries.

For information: imports from Latvia in 2022 compared to 2021 it increased by 7,513 tons (149.8%), and from Lithuania by 6,620 tons (143.9%). Exports to Latvia

decreased by 1,509 tons (91.7%), and to Lithuania increased by 29,835 tons (149.8%). Compared to 2021, the volume of transport in import-export and transit relations with Ukraine increased by 4,282.3% in 2021. decreased by 10,730 tons (88.2%) compared to the year.

The development of transport corridors is definitely related to the economic development of the countries, the export of natural resources, the production of goods and the increase in the volume of exports to other countries.

For example, the Minister of Foreign Affairs of the Republic of Belarus during the visit of Pakistan to the Islamic Republic of Pakistan in 2023, the issues of strengthening the cooperation between the two countries in the framework of international regional organizations, especially within the framework of the Shanghai Cooperation Organization (SCO), as well as the expansion of bilateral trade and economic cooperation, as well as business circles and issues of activation of relations between the leadership of the regions of the two countries were discussed. In cooperation, the "Road map for increasing mutual trade turnover until 2025"⁴ was agreed, which focuses on giving a new momentum to mutual cooperation in the field of trade between the two countries, implementing joint projects in the fields of industry, agriculture, pharmaceuticals, logistics, science and education.

Also, by the end of 2022, the volume of mutual trade between Belarus and Pakistan was **92.6 million** dollars, the export of Belarusian goods was **78.1 million** dollars, the growth rate was 2.13 times. The main export of Belarus is tractors and spare parts for them, potash fertilizers, special products, synthetic fibers, cellulose, dairy products, medicines, diesel engines.⁵

Due to the growth of economic cooperation between the two countries and the demand for agricultural vehicles produced in the Republic of Belarus, issues related to the formation (creation) of a new multimodal transport corridor Belarus-Russia-Kazakhstan-Uzbekistan-Afghanistan-Pakistan are being discussed. This transport corridor is a project of interest in the national interests of Uzbekistan.

Also, the project of the transport corridor "China-Kyrgyzstan-Tajikistan-Afghanistan-Iran" is a project fully compatible with the national interests of Uzbekistan.

The "China-Kyrgyzstan-Uzbekistan" railway and the "China-Kyrgyzstan-Tajikistan-Afghanistan-Iran" transport corridor project are very beneficial for Uzbekistan. Because, through these two transport corridors, Uzbekistan will be able to

⁴ Belarus rasshiryaet otnosheniya s Pakistanom <https://easaily.com/ru/news/2023/06/01/belorusiya-rasshiryaet-otnosheniya-s-pakistanom>

⁵ National Center for Marketing of Special Products in Belarus and Markets in Pakistan <https://www.belta.by/comments/view/natsionalnyj-tsentri-marketinga-ob-osobennostjah-prodvizhenija-belorusskih-tovarov-na-rynok-pakistan-8188/>

reach the countries of South Asia, in addition, it will be possible to use the sea ports of Pakistan.

According to the data, in 2020, the total volume of foreign trade of Uzbekistan with South Asian countries was 1.38 billion dollars or 3.8% of the total volume of foreign trade. Afghanistan - 56.2%, India - 32% and Pakistan - 8.9% account for the largest volume of Uzbekistan's trade with South Asian countries.⁶

Within the framework of the Shanghai Cooperation Organization, through these two transport corridors, Uzbekistan will have access to the countries of India and Pakistan, and transit cargo to these countries (large markets) from the north.

In the address of the President of the Republic of Uzbekistan Sh. Mirziyoyev to the Oliy Majlis: "In order to deliver our products to domestic and foreign markets, to reduce their cost, we need to develop the transport and logistics sector... According to the conclusion of international experts, at the expense of improving the infrastructure, applying flexible tariffs and forming new promising routes we have the opportunity to increase the transit capacity from the current **7 million tons** to **16 million tons**."⁷

Also the President of the Republic of Uzbekistan the volume of transportation of transit goods through the territory of the republic in the priority direction of the second priority of the Strategy of ensuring the well-being of the population through sustainable economic growth, approved by Decree No. PF-158 of September 11, 2023 "Uzbekistan - 2030 strategy" a target indicator of **16 million tons** has been set.

In order to achieve this indicator, **China-Kyrgyzstan-Uzbekistan and Trans-Afghan** transport corridors can be mentioned as the corridors that are on the agenda in the transport policy today.

The China-Kyrgyzstan-Uzbekistan transport corridor has been discussed for more than 20 years, the construction of the railway part of the multimodal corridor is about to begin, and it was agreed to create a single company for the construction of the railway.

If the "China-Kyrgyzstan-Uzbekistan" railway is put into operation, Uzbekistan will have a huge transit opportunity. This railway can be connected to the Trans-Caspian and Trans-Afghan corridors. This route will provide access to the Indian Ocean if connected to the Trans-Afghan Corridor. Uzbekistan will be the main link - transit country.⁸

⁶ M.B. Kalanov "Trade-economic, investment and transport logistics cooperation between the countries of Central and South Asia - a factor of development" Economy and education / 2021, issue 4, page 47

⁷ Address of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev to the Oliy Majlis <https://president.uz/uz/lists/view/3324>

⁸ Political scientist N. Umarova "The more alternative corridors, the better - why is activation in the OIC important?" <https://kun.uz/kr/news/2023/11/10/muqobil-koridorlar-qancha-kop-bolsa-shuncha-yaxshi-ihtdagi-faollashuv-nega-muhim>

The Trans-Afghan Transport Corridor⁹ (ТАСТ) is a huge project to connect Central Asia with South Asia through Afghanistan. For Uzbekistan, ТАСТ is an important opportunity to expand trade opportunities and stimulate economic growth.

In terms of infrastructure, Afghanistan has highways. Mazari Sharif-Hirat-Kandahar-Kabul-Mazari Sharif highways connecting major cities and routes connecting these cities with the transport system of bordering countries have been laid in the country.

Railways, considered one of the cheap means of transportation today, are the most convenient and cheapest way to transport goods by land. Therefore, it is appropriate to consider the transport corridors passing through Afghanistan from the perspective of railways. Until now, there are two railway networks connecting Afghanistan with Turkmenistan and Uzbekistan:

The first is the 10-km railway connecting the settlements of Kushka in Turkmenistan and Turgundi in Afghanistan, which was built in 1960;

The second is the railway network that was built in 1982, connecting the settlements of Khayroton in Afghanistan from the city of Termiz in Uzbekistan.

The important sectors of the Trans-Afghan transport corridor for Uzbekistan are:

- Termiz-Mozori Sharif-Hirot-Khaf-Bafk-Bandar Abbas;
- Termiz-Mozori Sharif-Hirot-Dilorom-Milak-Chokhbahor (2298 km.);
- Termiz-Mozori Sharif-Hirot-Dilorom-Milak-Bandar Abbas (2308 km.);
- Termiz-Mazari Sharif-Hirot-Kandahar-Chaman-Quetta-Karachi;
- Termiz-Mazari Sharif-Hirot-Kandahar-Chaman-Quetta-Gwadar;
- Termiz-Mazari Sharif-Kabul-Jalalabad-Torkham-Peshawar-Karachi;
- Termiz-Mazari Sharif-Kabul-Jalalabad-Torkham-Peshawar-Karachi;
- Termiz-Mozori Sharif-Kabul-Jalalabad-Torkham-Peshawar-Gwadar;
- Termiz-Mazari Sharif-Kabul-Kandahar-Chaman-Quetta-Karachi;
- Termiz-Mazari Sharif-Kabul-Kandahar-Chaman-Quetta-Gwadar.

In conclusion, considering that the development of transport corridors is a vital interest of every country, despite the fact that the approaches and views are different, the common point for all of them is that transport corridors are not considered only an economic category, but have a strategic importance in state policy.

⁹ "Transafghan" transport corridor consists of networks in different directions. In theory, the type of transport includes pipeline transport. Based on this, most foreign experts also use the term "Trans-Afghan" for the Turkmenistan-Afghanistan-Pakistan-India (TAPI) gas pipeline project. The Trans-Afghan transport corridor and the initiative to create it were initially put forward by the President of the Republic of Uzbekistan I.A. Karimov, during the visit of the President of the Republic of Uzbekistan I.A. Karimov to Tehran on 17-18, 2003, the President of the Islamic Republic of Iran S. Hotami and the President of the Islamic Republic of Afghanistan A tripartite agreement "On the creation of the Trans-Afghan international transport corridor" was signed between H. Karzais. According to him, the Trans-Afghan transport corridor starts from the city of Termiz in Uzbekistan and leads to the ports of Bandar Abbas and Chokhbahar in Iran through the cities of Mazari Sharif and Herat in Afghanistan. "Automotive and transport corridors to Uzbekistan" <http://www.transport-centre.ru/1-43.php>

In the study of transport corridors, classification based on several criteria is the main tool in determining the goals and strategies of their use.

References:

1. Address of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev to the Oliy Majlis.
2. S.A. Qutbidinov Master's dissertation "Impact of development of regional transport corridors circling Uzbekistan on national economic interests".
3. M.B. Kalanov "Trade-economic, investment and transport logistics cooperation between the countries of Central and South Asia - a factor of development."
4. www.traceca-org.org.
5. www.middlecorridor.com.
6. www.eadaily.com.
7. www.belta.by.
8. www.kun.uz.
9. www.transport-centre.ru.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ ХАЛҚАРО ТРАНСПОРТ КОРИДОРЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДАГИ СИЁСАТИ ВА ТРАНЗИТ ТАШУВЛАР БИЛАН БОҒЛИҚ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ ҲУСУСИДА

Рустамов Жавоншер Истамжон ўғли

*Транспорт коридорлари йўналиши бўйича мустақил тадқиқотчи,
электрон почта манзили: rustamov.javonsher.92@gmail.com*

Аннотация

Ушбу мақолада Ўзбекистон иқтисодиётида муҳим транспорт коридорларидан фойдаланиш аҳволи, транспорт хизматларининг ялпи ички маҳсулотдаги улуши таҳлили қилинган. Шунингдек, мавжуд транспорт коридорлари орқали ташилган транзит юкларнинг ҳажми йиллар кесимида таҳлил қилиниб, Ўзбекистон учун транзит юк ўтказиш иқтисодиёт учун самарали восита эканлиги тўғрисида маълумотлар берилган.

Калит сўзлар: товарлар экспорти, ялпи ички маҳсулот, транзит, транспорт коридорлари, транспорт хизматлари, транзит юклар, ТРАСЕКА.

О политике Республики Узбекистан в развитии международных транспортных коридоров и тенденциях, связанных с транзитными перевозками

Аннотация

В данной статье анализируется состояние использования важных транспортных коридоров в экономике Узбекистана, доля транспортных услуг в валовом внутреннем продукте. Также за прошедшие годы был проанализирован объем транзитных грузов, перевозимых по существующим транспортным коридорам, и предоставлена информация о том, что транзитные грузы являются эффективным инструментом экономики Узбекистана.

Ключевые слова: экспорт товаров, валовой внутренний продукт, транзит, транспортные коридоры, транспортные услуги, транзитные грузы, ТРАСЕКА.

On the policy of the Republic of Uzbekistan in the development of international transport corridors and trends related to transit transportation

Abstract

This article analyzes the state of use of important transport corridors in the economy of Uzbekistan, the share of transport services in the gross domestic product. Also, over the past years, the volume of transit cargo transported along existing

transport corridors has been analyzed, and information has been provided that transit cargo is an effective tool for the economy of Uzbekistan.

Keywords: export of goods, gross domestic product, transit, transport corridors, transport services, transit cargo, TRACECA.

Ҳар бир мамлакат иқтисодиётида транспорт хизматлари муҳим ўрин тутади. Аксарият ривожланган ва ривожланаётган мамлакатларда транспорт хизматлари экспорти миллий иқтисодиётнинг энг муҳим экспорт тармоқларидан бири ҳисобланади. Транзит мамлакатларда ички логистика ва транспорт хизматларининг соф экспорти ЯИМга катта ҳисса қўшади: Литва – 14%, Польша – 15%, Германия – 17%, Сингапур – 37%¹.

Шунингдек, географик жиҳатдан стратегик ҳудудда жойлашган Сингапур – 10,7 млрд АҚШ доллар, Панама – 2,67 млрд доллар, Миср – 5,84 млрд доллар, Нидерландия – 11,2 млрд доллар, Германия – 7,4 млрд доллар миқдорида транзит ўтказишдан фойда кўради².

Кўрсатилган транспорт хизматлари ҳажми ва транспорт хизматлари экспорти республика ялпи ички маҳсулотини ташкил этувчи ва миллий иқтисодиётни ривожлантиришни тавсифловчи кўрсаткичлар ҳисобланади (1-жадвал).

1-жадвал

Ўзбекистоннинг макроиқтисодий кўрсаткичлари³

Кўрсаткич номи	2021 й.	2022 й.	2023 й.	ЯИМ улуши (2023)	
Жорий нархларда ишлаб чиқариш усулида ҳисобланган ялпи ички маҳсулот, миллий валютада, млрд. сўм	738 425,2	896 617,9	1 066 569,0		
Саноат тармоқларининг ялпи қўшилган қиймати, млрд	686 432,4	836 839,7	1 008 423,1	94,5%	
Қишлоқ, ўрмон хўжалиги ва балиқчилик	181 787,7	208 809,2	245 222,5	22,9%	
Саноат	186 978,2	225 771,2	262 824,2	24,6%	
Қурилиш		45 557,4	54 286,4	62 554,2	5,9%

¹ Королева А., Дутина А. Моделирование и прогнозирование экспорта транспортных услуг. Банкаўскі веснік, Снежань 2016. – 56 с. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://docplayer.ru/47428599-Modelirovanie-i-prognozirovanie-eksporta-transportnyh-uslug.html>.

² Жаҳон банки маълумоти <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/home>

³ Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги статистика агентлиги <https://stat.uz/uz/>

Хизматлар, шу жумладан:	272 109,1	347 972,9	437 822,2	41%
Ташиш ва сақлаш (транспорт хизматлари)	36 257,7	43 934,3	56 730,1	5,3%
Ахборот ва алоқа	11 676,6	16 092,8	21 103,0	1,9%

Мамлакат ялпи ички маҳсулотида хизматлар етакчи ўринни эгаллаб, 2023 йилда уларнинг улуши **41 фоизни** ташкил қилган. (1-жадвал).

1-расм. Ўзбекистон Республикаси ЯИМда транспорт хизматлари улуши 2010-2023 йилларда

Ўзбекистон иқтисодиётида транспорт хизматларининг улуши пасайиш тенденциясига эга. 2023 йилда юк ташиш ва сақлаш соҳасидаги хизматларнинг ялпи қўшилган қийматининг ялпи ички маҳсулотдаги улуши **5,3 фоизни** ташкил этди ва 2014 йилдан бери камайиш ҳолати кузатилмоқда.

Ялпи ички маҳсулотда юк ташиш ва сақлаш соҳасидаги хизматларнинг улуши камайиши давом этаётган бир вақтда хизматлар ялпи қўшилган қийматининг 2021 йилдаги **36,8 фоизли** кўрсаткичдан 2023 йилда **41 фоизгача** кўпайиши кузатилган. Бу эса иқтисодиётнинг бошқа тармоқлари ва бошқа тармоқлардаги хизматлар етакчилигидан далолат беради.

Транспорт хизматлари экспортида транзит муҳим ўрин тутади, бу эса мамлакатга катта валюта тушумларини келтириб чиқаради ва ташқи интеграция алоқаларини ривожлантиришга хизмат қилади.

Хизматлар экспортининг умумий ҳажмида транспорт хизматлари энг катта улушни – 2022 йилда **43,9%** эгаллайди. (2-жадвал). Шундай қилиб, транспорт хизматлари экспортида темир йўл транспортида юк ташиш **12,6**

фоизни ташкил қилиб, асосий даромад манбасидан бири сифатида қолмоқда.

2-жадвал

Товар ва хизматлар экспорти кўрсаткичлари, минг доллар⁴.

Кўрсаткич номи	2020 й.	Улуши	2021 й.	Улуши	2022 й.	Улуши
Товарлар ва хизматлар, товарлар экспорти – жами, минг доллар:	15102,3		16662,8		19293,7	
Хизматлар экспорти:	2005,0	13,2%	2581,7	15,4%	4017,8	20,8%
Транспорт хизматлари экспорти - жами, минг доллар	1426,1	71,2%	1744,1	67,5%	1765,9	43,9%
Шу жумладан:						
Темир йўл транспорт хизмати - жами, минг доллар	578,9	28,8%	571,8	22,1%	509,2	12,6%
Автомобиль транспорти хизмати жами, минг доллар	31,1	1,5%	38,9	1,5%	43,6	1,1%
Автомобилда юк ташиш	31,1	1,5%	37,6	1,4%	41,0	1,0%
Ҳаво транспорти хизмати – жами, минг доллар:	203,7	10,1%	388,4	15,0%	471,1	11,7%
Кувур йўли орқали юк ташиш	575,5	28,7%	695,6	26,9%	682,7	16,9%

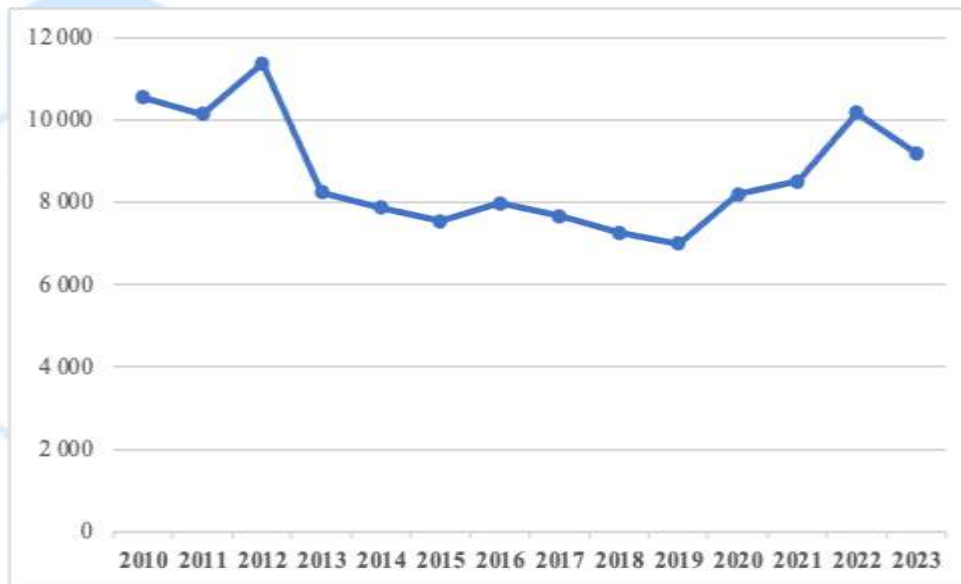
Юқоридагилардан келиб чиқадикиган хулоса шуки, темир йўл транспортининг асосий фойдаси ички ва давлатлараро юк ташишдан келади. Давлатлараро юк ташиш, ўз навбатида, импорт, экспорт ва транзит ташишларга бўлинади. Ички, импорт ва экспорт транспорти маҳаллий ишлаб чиқарувчиларни рағбатлантириш воситасидир.

Шундай қилиб, энг муҳим даромад манбаи транзит транспортидир. 2010 йилдан 2012 йилгача (2-расм) ташилган транзит юкларнинг ҳажми **10 551 минг** тоннадан **11 377 минг** тоннагача ўзгариб туради ва 2013 йилдан бошлаб транзит юкларни ташиш ҳажми кескин пасайиб, 2013 йилда **8 241,2 минг** тоннани ташкил этиб, бу 2012 йилга нисбатан **3 135,7 минг** тоннага ёки **27,6** фоизга камайган. 2019 йилда транзит ташиш ҳажми **7 000 минг** тоннани ташкил этган, бу 2012 йилдаги ўсиш чўққисига нисбатан **4 377 минг** тоннага кам ҳисобланади.

2023 йил якунига кўра, Ўзбекистон Республикаси ҳудуди бўйлаб ташилган транзит юклар (автомобиль ва темир йўл транспорти) ҳажми **11,3 минг** тоннани ташкил этган бўлиб, темир йўл транспорти орқали **9,2 минг** тонна (юкларнинг умумий ҳажмига нисбатан **81,3 %**), автомобиль

⁴ Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги статистика агентлиги <https://stat.uz/uz/>

транспорти орқали – **2,1 минг тонна** (юкларнинг умумий ҳажмига нисбатан **18,7%**) ни ташкил қилган⁵.

2-расм. Темир йўл транспортида ташилган транзит юклар ҳажми

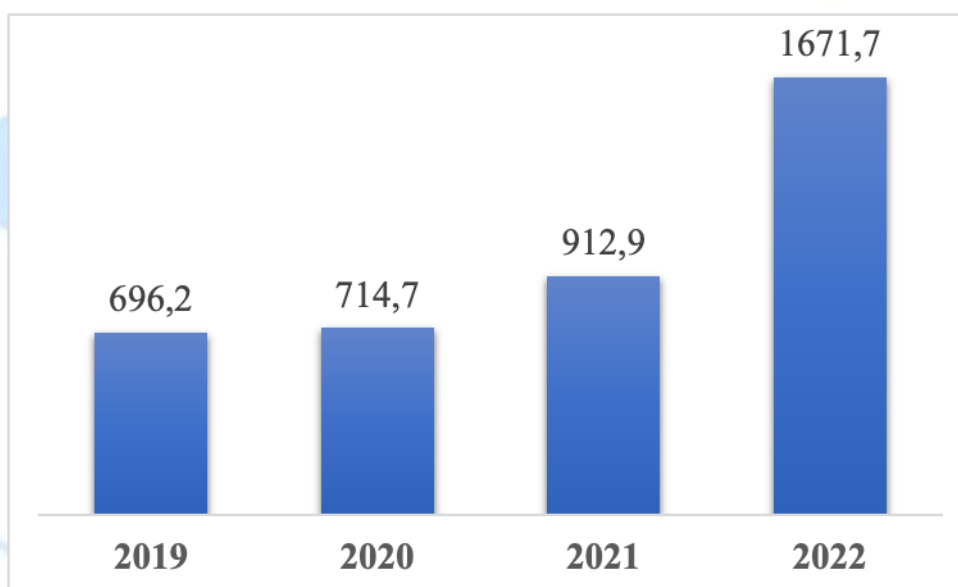
Шунингдек, 2020-2022 йилларда темир йўл орқали транзит юк ўтказиш ҳажми 2 000-3 000 минг тоннага ошган бўлиб, бунга сабаб бутун бутун дунё бўйлаб авж олган COVID-19 эпидемияси билан, яъни касалликни кучайиб кетишини олдини олиш мақсадида давлатларда жорий қилинган карантин қоидалари билан боғлиқ. Касалланганлар сони ортиб кетишини олдини олиш мақсадида фуқароларнинг ҳаракатланиши чекланган. Бу ўз навбатида автотранспорт воситасида юкларни ташишга, шу жумладан Ўзбекистон Республикаси ҳудудидан транзит ўтказишга таъсир ўтказмасдан қолмаган (3-расм⁶).

Темир йўл транзит юклари ҳажмининг камайиши Ўзбекистонни айланиб ўтувчи транспорт коридорларининг мавжудлиги туфайли юк оқими йўналишининг ўзгариши билан боғлиқ.

Бу муаммонинг ечими Ўзбекистон Шимол-Жанубни ва Ғарбий Европа ва Жанубий-Шарқий Осиёни боғловчи Марказий Осиё минтақасининг марказида жойлашганлигини инобатга олиб, транспорт сиёсатида асосий эътиборни транзит юк ўтказиш масаласига эътибор қаратган ҳолда тўғри ишлаб чиқилган транзит сиёсати бўлиши мумкин.

⁵ Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги статистика агентлиги <https://stat.uz/ru/press-tsentr/novosti-goskomstata/46976-o-zbekiston-respublikasi-hududi-orqali-5-0-mln-tonna-tranzit-yuklari-tashilgan-2>

⁶ Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт ва молия вазирлиги ҳузуридаги божхона қўмитаси маълумотида асослан тайёрланган. <https://customs.uz/uz/>

3-расм. Автотранспорт воситасида транзит юк ташиш ҳажми (минг тоннада)

Транспорт коридорларидан фойдаланиш ва иқтисодиётдаги ўрнини баҳолашда мавжуд статистик маълумот етарли ҳисобланмайди, чунки, Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётида яширин иқтисодиётнинг улуши юқориликча қолмоқда.

Экспертларнинг фикрига кўра, 2018 йилда ялпи ички маҳсулотда яширин иқтисодиётнинг улуши **50 фоиздан** кўпроқни⁷, 2019 йилда **52,11 фоизни** ташкил этган⁸. 2023 йилда Ўзбекистон ЯИМнинг қарийб **40 фоизи** ёки 32 миллиард АҚШ долларини яширин иқтисодиёт ташкил этган⁹. Маълумотларга қараганда Ўзбекистонда яширин иқтисодиётнинг улуши 2003 йилда – **35 фоиз**, 2007 йилда – **50 фоиз**, 2011-2017 йилларда – **45–50 фоиз** атрофида бўлганини кўриш мумкин.

Ушбу рақамларда транспорт хизматлари, транспорт коридорларидан фойдаланиш орқали топилаётган маблағларнинг улуши ҳам юқори.

Ўзбекистон Республикаси Шанхай Ҳамкорлик Ташкилоти (ШХТ) доирасида ўз манфаатларидан келиб чиқиб, барча аъзо давлатлар манфаатларига зид бўлмаган транспорт коридорларини ривожлантириш ва мавжуд муаммоларни ташкилот доирасида ҳал қилишга аҳамият бериб келмоқда.

2018 йил 19 сентябрда Тошкентда ташкил этилган ШХТга аъзо давлатлар темир йўл маъмуриятлари раҳбарларининг биринчи учрашуви доирасида Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Халқаро транспорт йўлаклари

⁷ Яширин иқтисодиёт улуши Ўзбекистон ЯИМнинг 50 фоиздан кўпроғини ташкил этмоқда. <https://www.gazeta.uz/uz/2018/01/12/yashirin-iqtisodiyot/>

⁸ Ўзбекистон яширин иқтисодиётнинг ЯИМдаги улуши бўйича Марказий Осиёда биринчи ўринда <https://www.gazeta.uz/uz/2021/06/30/economy/>

⁹ Ўзбекистон соя иқтисоди нима ва у қандай пайдо бўлган? <https://www.bbc.com/uzbek/uzbekistan-68017946>

тизимда Марказий Осиё: Стратегик истиқболлар ва амалга оширилмаган имкониятлар” халқаро конференциясининг очилиш маросимидаги мурожаатида минтақа мамлакатларининг халқаро тизимга интеграциялашувига тўсқинлик қилувчи омиллар сифатида транзит ва божхона тартиб-таомилларини соддалаштириш, минтақа давлатларининг транспорт инфратузилмасини такомиллаштириш, самарали транспорт йўлакларини шакллантириш бўйича ягона қараш ва ёндашувларнинг йўқлиги келтирилган¹⁰.

Украинадаги сўнгги воқеалар, шунингдек, иқтисодиётнинг жадал ривожланиши, Сувайш каналининг ўтказувчанлигининг тушиши, Евросиёдаги асосий дунё портларининг бандлиги ва юкларни етказиб бериш тезлигини ошириш зарурати туфайли Европа ва Хитой учун транспортни қайта йўналтириш ва қуруқликдаги трансконтинентал йўналишларда логистикани ривожлантириш бўйича ишларни кучайтирмоқда.

Шу билан бирга, сўнгги пайтларда юклар Хитой портлари (Шанхай, Тсиндау ва бошқалар) терминалларидадан автомобиль ва темир йўл транспорти орқали ўз вақтида олиб чиқилмаганлиги сабабли порт акваториясига кира олмаётган денгиз кемалари тўпланиши кузатилмоқда.

Амалга оширилаётган ишлар натижасида юк оқимларини куйидаги йўналишлар бўйича темир йўл транспортига йўналтиришга уринишлар кузатилмоқда:

- АТР-Хитой-ТРАСЕКА / ТМТМ/бтк-ЕИ;
- АТР-Хитой-Қирғизистон (автоматик транспорт)-Ўзбекистон-Туркменистон-Эрон-Туркия-ЕИ;
- АТР-Хитой-Тожикистон (автомобил транспорти)-Ўзбекистон-Туркменистон-Эрон-Туркия-ЕИ;
- АТР-Хитой-Қирғизистон-Тожикистон-Афғонистон-Эрон (автоматик транспорт – дастлабки босқич).

Мазкур йўналишларнинг ривожланишига асосий сабаб, АҚШ томонидан Россияни иқтисодий заифлашишига таъсир ўтказиш бўлиб, бу жараёнда Хитой, Европа Иттифоқи, Кавказ, Қозоғистон мамлакатлари фаоллашганлиги кузатиш мумкин.

Бундай вазиятда бошқа мамлакатлар манфаатлари йўлида бошланган бир қатор лойиҳалар фаоллаштирилмоқда.

Масалан, ТРАСЕКА, ТМТМ, Лазурет йўлаги, Шимолий-Жанубий йўлак, беш миллат йўли ва бошқалар.

¹⁰ Приветствие участникам международной конференции «Центральная Азия в системе международных транспортных коридоров: стратегические перспективы и нерализованные возможности» [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://railway.uz/ru/informatsionnaya_sluzhba/novosti/11190/

Жанубий Осиёнинг иқтисодий ривожланган икки давлати – Ҳиндистон ва Покистоннинг Европа Иттифоқи мамлакатлари билан ўзаро савдо айланмаси барқарор ўсиш суръатларини кўрсатмоқда, ўз навбатида бу транспорт йўлларининг ривожланишига хизмат қилади.

Шу билан бирга, 2017 йилда Ҳиндистон ва Покистон ШХТга тўлақонли аъзо бўлганини таъкидлаш жоиз, бу савдони ривожлантириш ва транспорт алоқаларини ривожлантириш учун рағбат ҳисобланади¹¹.

Ўзбекистон минтақадаги транспорт тизимига бўлган эҳтиёждан, шунингдек минтақада ўзининг ҳам геосиёсий ва геоиқтисодий аҳамиятини яхшилаш мақсадида бугунги кунда йирик лойиҳаларда иштирок этиш, бу борада ташаббусларни қўлга олиш учун тегишли сиёсатни олиб бормоқда.

Хусусан, нафақат Ўзбекистон учун, балки иккита катта ҳудудни боғлаш имкониятига эга лойиҳа – Ўзбекистон-Афғонистон-Покистон (Трансафғон) коридорини ишга тушириш доирасида фаолият кўрсатмоқда.

Покистон-Афғонистон-Ўзбекистон йўлагини қадимий “Буюк Ҳиндистон йўли”нинг қайта тикланиши сифатида кўриш мумкин. Ҳиндистон ва Покистон ўртасида Марказий Осиё ва бошқа давлатлар билан темир йўл алоқаларининг йўқлиги муаммосини ҳал қилишнинг вариантларидан бири Мозори Шариф-Хулм-Пули-Хумри-Доши-Сурабаи-Жалолобод-Торхам (Покистон) қурилиши бўлиши мумкин. Мавжуд Торқхам темир йўл станциясининг (Покистон) аҳамияти унинг Араб денгизидаги йирик портга чиқиш ва Ҳиндистон темир йўл тармоғига уланишидир.

Янги темир йўл линиясининг қурилиши Россия, Европа Иттифоқи мамлакатлари ва бошқа мамлакатларда, шунингдек, Евроосиё иқтисодий маконини жанубга тарғиб қилиш ва ушбу йўналишдан транзит ташишда фойдаланиш нуқтаи назаридан қизиқиш уйғотиши мумкин.

Мозори Шариф (Афғонистон) ва Торхам станцияларида (Покистон) интермодал ташишларни (темир йўл ва автомобил транспортида) ташкил этиш учун логистика марказларининг ташкил этилиши ушбу йўналишдаги юкларни ташишга қизиқиш уйғотади¹².

Статистик маълумотларга кўра, 2022 йилда мазкур коридор орқали ташилган (экспорт, импорт, транзит) юклар ҳажми **5 028** минг тоннани, 2023 йилда эса **5 436,3** минг тоннани ташкил қилган (4-расм).

¹¹ Xi proposes reviving Silk Road glory. [Электронный ресурс]: <http://www.globaltimes.cn/content/809615.shtml>.
Доступ 03.12.2018

¹² Ибрагимов У. Н. Мультиmodalные перевозки – один из этапов стабильного развития транзитного железнодорожного коридора Китай–порты Персидского залива // Сборник материалов научно-технической конференции с участием зарубежных учёных «Транспортная логистика, мультиmodalные перевозки». – Ташкент: ТашИИТ, – С. 53–54

4-расм. Трансафғон транспорт коридори орқали ташилган юклар ҳажми (минг тонна)

Ушбу ташилган юкларнинг 2022 йилда **4 309,32** минг тоннаси, 2023 йилда **4 522,18** минг тоннаси темир йўл орқали ташилган (5-расм).

Ушбу рақамлар орқали Трансафғон транспорт коридори орқали темир йўл куриш лойиҳаси Ўзбекистон миллий манфаатлари учун хизмат қилишини кўриш мумкин.

Шу билан бирга, Хитой ва Ўзбекистон темир йўллари Қирғизистон орқали боғламай туриб, таклиф этилаётган Мозори Шариф-Ҳирот темир йўлининг Қозоғистон-Туркменистон-Эрон темир йўли билан рақобатлашиши жуда қийин бўлади.

5-расм. Трансафғон транспорт коридори орқали темир йўлда ташилган юклар ҳажми (минг тонна)

Шу ўринда маълумот учун таъкидлаш лозимки, ҳар йили Хитой, Жануби-Шарқий Осиё ва Европага **23 миллиондан** ортиқ контейнер ташилади. Бирок,

уларнинг атиги 1% темир йўл, 99% денгиз орқали ташилади. Шундай бўлишига қарамай, жаҳондаги сиёсий вазиятнинг ўзгариши ортидан денгиз орқали ташишдан қуруқлик орқали ташишга ўтиш жараёни бошланган, бироқ темир йўллар тармоғининг етарли даражада ривожланмаганлиги, инфраструктуранинг мавжуд эмаслиги ортидан ушбу имконият қўлдан бой берилиши мумкин.

Бундан ташқари бугунги кунда Европа-Хитой йўналишида 61 та темир йўл, Хитойдан Европага 84 та йўналиш мавжуд. Транзит контейнерларининг 85 фоиздан ортиги Қозоғистон орқали ўтади, Россия ва Мўғулистон орқали ташиш ҳажми камайиб бормоқда. Ўсиб бораётган яна бир транзит йўналиши Хитойдан Қозоғистоннинг Сариеғаш орқали Марказий Осиё давлатлари ва Афғонистонга йўл олади.

Марказий Осиёнинг географик жойлашуви Хитой учун ишлаб чиқарган маҳсулотларини сотишда жуда муҳим ўрин эгаллайди. Чунки Марказий Осиёнинг улкан транзит салоҳияти туфайли 2023 йилда Хитойдан **4 192 889** доллардан ортиқ маҳсулот импорт қилинган. ШХТ давлатларидан эса атиги **100 млрд. доллар**. Шу билан бирга, Хитой раҳбари Си Цзиньпин 15 йил ичида Хитой **30 триллион** АҚШ доллари импорт қилишини айтади. Қайд этиш жоизки, Хитойдан Европага юкларни Марказий Осиё орқали ташиш масофаси денгизга қараганда

2 баробар, Россия орқали ўтадиган транспорт йўлаги бўйлаб эса 2,5 баравар қисқа.

Яна муҳим йўналишлардан бири Хитой қуруқликдаги транспорт имкониятларини диверсификация қилишда давом этмоқда. Ушбу жараёнда “Хитой-Қирғизистон-Ўзбекистон” транспорт йўлаги аҳамияти ортмоқда.

Бундай йўлакни қадимги “Буюк ипак йўли”нинг тармоқларидан бири деб ҳисоблаш мумкин. Хитой ва Ҳиндистон узоқ вақтдан бери энг қисқа қуруқлик йўллари орқали Европага чиқишдан манфаатдор. Бу икки буюк давлат темир йўл орқали боғланмаган, Ҳиндистон ва Покистон темир йўллари Марказий Осиё ва бошқа минтақалар темир йўлларига чиқа олмайди¹³.

Бу йўл Хитой учун Марказий Осиё ва Яқин Шарқни боғлайдиган энг истиқболли, энг қисқа йўлдир. Ҳозир Хитой ўз юкларини Европага қуйидаги йўналишлар бўйича етказаяпти:

- Хитой-Монголия-Россия-Беларусь-Европа Иттифоқи – 8650 км;
- Хитой-Қозоғистон-Каспий денгизи-Озарбайжон-Грузия-Туркия-Европа Иттифоқи – 9120 км;

¹³ Расулов М.Х., Ибрагимов У.Н., Рахимов Р.В. Проблемы повышения конкурентоспособности отечественных железнодорожных коридоров // Научные труды республиканской научно-технической конференции с участием зарубежных учёных «Ресурсосберегающие технологии на железнодорожном транспорте». – Т.: ТашИИТ, 14–17.

- Хитой-Қозоғистон-Туркменистон-Эрон-Туркия-Европа Иттифоқи – 10170 км;

- Хитой-Европа Иттифоқи денгиз йўли 10.000 кмдан ортиқ.

Янги Хитой-Қирғизистон-Ўзбекистон темир йўли мавжуд Туркменистон-Эрон-Туркия ва Европа Иттифоқи йўналиши бўйича давом этиши, масофани 900 кмга, юкнинг йўлдаги вақтини саккиз кунга қисқартириши мумкин.

Россия Украинага қуролли тўқнашувидан кейин Европа Иттифоқи Россияга қарши санкциялар киритди, кўплаб суғурта компаниялари Россия ҳудудидан ўтадиган юкни суғурталашдан воз кечди.

2023 йил октябрида Ҳамаснинг Исроилга ҳужумлари ортидан бошланган Исроилнинг Ғазодаги уруши Қизил денгизда кема қатновини камайтириб қўйди.

Яман Ҳусийларининг Сувайш каналига йўл олган юк кемаларини Қизил денгизда ҳужумга тутишлари оқибатида кемалар Африкани айланиб ўтиш йўлини танлай бошладилар.

Ушбу жаҳон саҳнасида рўй берган воқеалар ўз навбатида мазкур транспорт коридорининг аҳамиятини орттириб, ундан фойдаланишни кенгайтиришга сабаб бўлади.

Хитойнинг Марказий Осиё давлатлари билан савдо алоқалари ривожланмоқда. Расмий маълумотларга кўра, Хитой билан Марказий Осиё мамлакатларининг ўзаро савдолари 2023 йилда рекорд даражага кўтарилган - **70 миллиард** долларни ташкил этган.

Хусусан, Қозоғистон билан **31 миллиард**, Қирғизистон билан **15,5 миллиард**, Туркменистон билан **11,2 миллиард**, Ўзбекистон билан **9,8 миллиард** ва Тожикистон билан **2 миллиард** долларлик савдо қилинган.

Бу ҳам ўз навбатида ушбу транспорт коридорининг аҳамиятини ортишига ва уни амалга ошириш жараёнини тезлаштиришга хизмат қилади.

Жаҳон банки томонидан ишлаб чиқилган Logistics Performance Index (LPI) кўрсаткичига кўра, Ўзбекистон 2023 йилда 139 та давлат ичида 88-ўринни эгаллаган¹⁴. Мазкур кўрсаткич 2012 йил – 117, 2014 йил – 129, 2016 йил – 118, 2018 йил– 99-ўринларда қайд қилинган¹⁵.

Мазкур кўрсаткичлар дунё давлатларига Ўзбекистоннинг транспорт сиёсатидаги ижобий ўзгаришлардан ҳамда Ўзбекистон ҳудудидан транзит юк ўтказиш жозибадор бўлиб бораётганидан хабар беради.

Бироқ, Жаҳон банкининг маълумотига кўра, Ўзбекистон иқтисодиётида транспорт хизматлари улуши 2020 йилда **58,89** **фоиз**,

¹⁴ INTERNATIONAL LPI <https://lpi.worldbank.org/international/global>

¹⁵ Очик маълумотлар портали <https://data.egov.uz/search?name=false&text=false&orgname=false&metatags=false&keyword=transport%20&page=2>

2021 йилда **55,75 фоиз**, 2022 йилда **31,01 фоиз** тушиш қайд қилинган¹⁶. Бу ўз навбатида давлат иқтисодиётида транспорт хизматлари улушининг йилдан йилга камайиб бораётганлигини, бу эса мазкур соҳани ривожлантиришни талаб қилаётганлигини кўриш мумкин.

Давлат транспорт сиёсатида асосий эътибор денгизга чиқишдан ҳам кўра, табиий жиҳатдан имконият берувчи омили (географик жойлашуви) мавжуд эканлигини инобатга олган ҳолда транзитдан иқтисодиётга фойда олиб келиш кун тартибидаги масала эканлигини кўриш мумкин.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, мазкур транспорт коридорлари Ўзбекистон иқтисодиётида асосий омил ҳисобланиб, бевосита давлатнинг халқаро даражадаги нуфузини оширади ҳамда транспорт коридоралидан кенг фойдаланиш орқали иқтисодиёт ривожланишига эришиш мумкин.

Фойдаланилган манбалар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги статистика агентлиги <https://stat.uz/uz/>
2. INTERNATIONAL LPI <https://lpi.worldbank.org/international/global>
3. Очиқ маълумотлар портали <https://data.egov.uz/search?name=false&text=false&orgname=false&metatags=false&keyword=transport%20&page=2>
4. Жаҳон банки <https://prosperitydata360.worldbank.org/en/indicator/WB+WDI+TX+VAL+TRAN+ZS+WT>
5. Расулов М.Х., Ибрагимов У.Н., Рахимов Р.В. Проблемы повышения конкурентоспособности отечественных железнодорожных коридоров // Научные труды республиканской научно-технической конференции с участием зарубежных учёных «Ресурсосберегающие технологии на железнодорожном транспорте». – Т.: ТашИИТ, 14–17.
6. Xi proposes reviving Silk Road glory. [Электронный ресурс]: <http://www.globaltimes.cn/content/809615.shtml>. Доступ 03.12.2018
7. Ибрагимов У. Н. Мультимодальные перевозки – один из этапов стабильного развития транзитного железнодорожного коридора Китай–порты Персидского залива // Сборник материалов научно-технической конференции с участием зарубежных учёных «Транспортная логистика, мультимодальные перевозки». – Ташкент: ТашИИТ, – С. 53–54

¹⁶ Жаҳон банки <https://prosperitydata360.worldbank.org/en/indicator/WB+WDI+TX+VAL+TRAN+ZS+WT>

ЎЗБЕКИСТОННИНГ ХАЛҚАРО АҲАМИЯТДАГИ ТРАНСПОРТ КОРИДОРЛАРИ ИМКОНИАТЛАРИДАН ТЎЛИҚ ФОЙДАЛАНИШГА ТЎСҚИНЛИК ҚИЛАЁТГАН ОМИЛЛАРИ ҲУСУСИДА

Рустамов Жавоншер Истамжон ўғли

*Транспорт коридорлари йўналиши бўйича мустақил тадқиқотчи,
Электрон почта манзили: rustamov.javonsher.92@gmail.com*

Аннотация

Ушбу мақолада Ўзбекистон иқтисодиёти учун муҳим бўлган транспорт коридорлари имкониятларидан фойдаланишдаги тўсқинлик қилаётган омиллар ўрганилган.

Калит сўзлар: омиллар, геосиёсат, муқобил транспорт коридорлари, диверсификация, ҳамкор давлатлар, Хитой – Қирғизистон – Ўзбекистон темир йўл коридори, Трансафғон коридори.

О факторах, мешающих Узбекистану в полной мере использовать возможности транспортных коридоров международного значения

Аннотация

В данной статье рассматриваются факторы, препятствующие использованию возможностей транспортных коридоров, имеющих важное значение для экономики Узбекистана.

Ключевые слова: факторы, геополитика, альтернативные транспортные коридоры, диверсификация, страны-партнеры, железнодорожный коридор Китай-Кыргызстан-Узбекистан, Трансафганский коридор.

On the factors preventing Uzbekistan from fully using the capabilities of transport corridors of international importance

Abstract

This article examines factors that impede the use of transport corridors that are important for the economy of Uzbekistan.

Keywords: factors, geopolitics, alternative transport corridors, diversification, partner countries, China-Kyrgyzstan-Uzbekistan railway corridor, Trans-Afghan corridor.

Ҳар қандай муаммони аниқлаш, уни таҳлил қилиш ва ечим топишда омилларни аниқлаш асосий аҳамият касб этади. Омиллар **бошқарилиш даражасига кўра** бошқариладиган, назорат қилинадиган ва назорат

қилинмайдиган, таъсир этиш йўналишига кўра ижобий, салбий ва йўналиши ноаниқ турларга бўлинади.

Транспорт коридорларидан фойдаланиш нафақат иқтисодий, балки сиёсий жиҳатдан стратегик аҳамиятга эга ҳисобланади. Шунинг учун уларнинг имкониятидан тўлиқ фойдаланишга таъсир ўтказётган омилларни иккала мезон нуқтаи назаридан ҳам кўриб чиқиш мумкин.

Бироқ, тадқиқот иши давомида асосий эътибор таъсир ўтказётган салбий омилларга қаратилган. Шу ўринда айтиш жоизки, мазкур омиллар бир вақтнинг ўзида иккала мезон юзасидан баҳолиниши мумкин. Яъни, фақатгина салбий ҳисобланган омил назорат қилинадиган ёки назорат қилинмайдиган бўлиши мумкин эмас деб тушунмаслик лозим.

Ўзбекистон дунёдаги “икки марта денгизга чиқа олмайдиган” давлатдан бири, яъни жаҳон океанига чиқиш учун камида иккита давлатни кесиб ўтиш керак. Халқаро тадқиқотлар шуни кўрсатадики, денгизга чиқиш имкони бўлмаган мамлакатлар денгизга чиқиш имкони бўлган мамлакатларга қараганда ўртача 6 фоизга камроқ иқтисодий ўсишга эришадилар.

Маълумот учун: дунёда 44 та давлада денгизга чиқиш имкони йўқ, шу жумладан

2 та давлат (Лихтенштейн ва Ўзбекистон), улар денгиз ва океанларга чиқиш имкони бўлмаган мамлакатлар билан ўралган (*Double landlocked* - икки марта изоляция қилинган).

Ушбу географик омил Ўзбекистоннинг жаҳон савдосида фаол иштирок этишига, ташқи иқтисодий алоқаларини диверсификация қилиш ва мустақиллигини мустаҳкамлашига тўсиқ бўлиб қолмоқда. Мазкур географик омил иқтисодиётда ишлаб чиқарилган товар билан дунё бозорини эгаллаш ёки унда ўз ўрнига эга бўлишга тўсиқ бўлиши мумкин. Аммо мазкур омил туфайли протекционизм сиёсати даврида ҳам транспорт хизматларидан иқтисодиётни барқарор ушлаб туриш имконияти мавжуд.

Ўзбекистоннинг халқаро аҳамиятдаги транспорт коридорлари имкониятларидан тўлиқ фойдаланишига тўсқинлик қилаётган бир қатор омиллар мавжуд-ки, улар бевосита транспорт коридорларидан фойдаланиш натижасида давлат иқтисодиётига олиб келадиган фойдани камайишига сабаб бўлмоқда (1-жадвал).

1-жадвал

Транспорт коридорларини ривожланишига тўсқинлик қилаётган асосий омиллар

Геосиёсий омил	Муқобил транспорт коридорлари омили
<p>1. Ривожланган давлатларнинг ўзаро икки томонлама муносабатларидаги ўзгаришлар улар билан ҳамкорлик қилувчи давлатлар манфаатларига бевосита таъсир қилиши.</p> <p>2. Транспорт коридорларидан нафақат иқтисодий, балки стратегик мақсадларда фойдаланиш.</p> <p>3. Давлатлар транспорт коридорларидан давлатларни тийиб туриш мақсадади фойдаланиш.</p> <p>4. Марказий Осиёнинг катта транспорт ва транзит салоҳиятига қарамай, энг фаол фаолият кўрсатаётган транспорт йўлаклари ханузгача минтақани ташқи дунё билан асосан Россия Федерацияси орқали боғлайдиган эски йўналишлардир.</p>	<p>1. Ўзбекистонни айланиб ўтувчи транспорт коридорларининг мавжудлиги.</p> <p>2. Муқобил транспорт коридорларни ташкил этиш орқали қўшни давлатлар транзит салоҳиятини ошириш, мавжуд коридорларни диверсификациялаш, транспорт қарамлигидан халос булиш.</p>
Бозорнинг диверсификация қилинмаганлиги омили	Транспорт соҳасида Марказий Осиё давлатларининг ўзаро интеграция ва Ўзбекистоннинг халқаро ташкилотлар билан интеграцияси омили
<p>1. Экспорт бозори Россия Федерацияси, Хитой, Эрон, Туркия ва қўшни давлатлар билан боғлиқ.</p> <p>2. Ўзбекистон 160 дан ортиқ мамлакатлар билан савдо алоқаларини амалга оширади, бироқ ташқи савдо айланмасининг ярмидан кўпи Россия Федерацияси, Хитой ва қўшни давлатлар (Марказий Осиё + Афғонистон) ҳиссасига тўғри келади.</p> <p>3. Ишлаб чиқарилган товарларнинг рақобатбардош эмаслиги.</p>	<p>1. Минтақавий интеграциянинг йўқлиги ва ўтмишда ўзаро ишончсизлик муҳитига сабаб бўлди ва бу минтақа давлатлари ўзларининг чекланган ресурсларини минтақа ичида параллел, айланма йўналишларни ривожлантир сармоя қилишга олиб келди.</p> <p>2. Тўсиқларнинг яна бир тўплами минтақанинг транспорт тизимини мувофиқлаштиришнинг ягона механизмининг йўқлиги билан боғлиқ.</p> <p>3. Норасмий транзит тўловларининг мавжудлиги.</p> <p>4. Ўзбекистоннинг Жаҳон савдо ташкилоти ёки Евроосиё иқтисодий иттифоқига аъзо эмаслиги.</p>

Марказий Осиё учун муқобил коридорларнинг ривожланмаганлигининг асосий сабабларидан бири йирик ҳамкорларнинг минтақада шу каби лойиҳаларни амалга оширишдан манфаатдор эмаслиги эди.

Масалан, минтақада логистика блокировкасини кенг очиш Россия учун фойдасиз, бунинг учун Марказий Осиёга нисбатан транспорт ва транзит монополиясини сақлаб қолиш афзалроқдир. Покистон билан қарама-қарши бўлган Ҳиндистон, Исломобод ва Марказий Осиё давлатлари ўртасида тўғридан-тўғри алоқалар ўрнатишдан манфаатдор эмас ва Эрон орқали айланма йўлларни кучайтиришга интилади. Ўз навбатида Эрон геосиёсий рақобат асосида Марказий Осиё мамлакатлари ва Туркия ўртасидаги транспорт алоқаларини яширинча тўсиб қўйган. Анқара Грузия ва Озарбайжон орқали айланма, қимматроқ йўналишларни ўрнатишга мажбур ва Каспий денгизи ҳавзаси, Эронни четлаб ўтади.

Хитой ўз маҳсулотларини Европа Иттифоқи, Яқин Шарқ ва Жанубий Осиёга етказиб бериш учун денгиз йўлларини ривожлантиришга эътибор қаратган. Марказий Осиё ҳудудидан ўтган йўллар Пекин томонидан фақат денгиз йўллари тўсиб қўйилган тақдирда хавфсизлик йўллари сифатида кўриб чиқилади. Шу муносабат билан, Марказий Осиёда транспорт йўлакларини ривожлантиришга кўмаклашиш биринчи навбатдаги вазифа эмас.

Марказий Осиё давлатлари, шу жумладан Ўзбекистон ҳудудидан ҳам АҚШ, Россия ва Хитой иқтисодий жиҳатдан куруқликда ўзининг ишлаб чиқарган товарларини сотиш, транзит ўтказиш учун фойдаланади ва ҳар бирининг Марказий Осиё минтақаси учун стратегиялари мавжуд¹.

Ўзбекистонни айланиб ўтувчи муқобил транспорт коридорларининг мавжудлиги ҳам бир томондан геосиёсий омил билан бевосита боғлиқ, чунки давлатлар иқтисодиётини ривожлантириш, диверфикация қилиш ва ташқи сиёсатдаги муносабатлари жараёнида бевосита транспорт соҳасида турли тўсиқларга дуч келган вақтида янги, муқобил транспорт коридорларини очишга ва транспорт қарамликдан қутилишга ҳаракат қилади.

Масалан, ТАТ (Тожикистон-Афғонистон-Туркманистон) темир йўли 2007 йилда Тожикистон юклари “Ўзбекистон темир йўллари” АЖда бир неча марта қолиб кетиши оқибатида Тожикистон Республикаси Президенти И.Рахмон Колхозобод – Қуйи Панж (Тожикистон) – Қундуз – Мозори Шариф – Ҳирот (Афғонистон) – Машҳад (Эрон) йўналиши бўйича Эронга транзит автомобил йўлини куриш таклифини илгари суради ва 2010 йиллардаги Тожикистон Республикаси ва Эрон Ислом Республикасини ўзаро сиёсий яқинлигининг бошланиши, Эрон Тожикистоннинг стратегик ва иқтисодий лойиҳаларини

¹ Харламова Ю. Борьба за евразию в фокусе транспортных геостратегий. Монография – М: ИНФРА, 2020. – 196 с, 165 с

амалга оширишдаги фаол иштироки ҳамда тожик-ўзбек трансчегаравий муаммолари сабабли юзага келган.

Қозоғистон-Туркменистон-Эрон темир йўлининг қурилиши Ўзбекистонни четлаб ўтишга қаратилган бўлса (у қурилгунга қадар Эрондан Қозоғистон Республикасига темир йўл Қорақалпоғистон Республикаси орқали ўтган), Ангрэн-Поп темир йўли Ўзбекистонга Тожикистонни четлаб ўтишга имкон берган.

Шунингдек, иқтисодий диверсификация қилинмаганлиги, умуман Марказий Осиё давлатларининг барчаси, шу жумаладан Ўзбекистоннинг ҳам 2023 йил статистик маълумотларига кўра, асосий савдо ҳамкорлари Хитой ва Россия бўлиб қолмоқда².

Хитой билан товар айирбошлаш ҳажми 2023 йилда 1,5 баравар ошди — **9,06 миллиард** доллардан **13,7 миллиард** долларгача. Ўзбекистон маҳсулотларининг Хитой бозорига экспорти ҳажми **6,4 фоизга** — **2,46 миллиард** долларгача камайган, Хитойдан импорт эса 1,7 баробарга — **11,26 миллиард** долларгача ошган.

Россия Ўзбекистоннинг савдо ҳамкорлари орасида иккинчи ўринга тушиб қолди. Савдо айланмаси **5,3 фоизга** ўсди (2022 йилда ўсиш **22,9 фоизни** ташкил этганди) — **9,38 миллиард** доллардан **9,88 миллиард** долларгача. Россия Федерациясига экспорт ҳажми **5 фоизга (46,8 фоиз эди)** — **3,3 миллиард** долларга, импорт эса **5,55 фоизга (13,7 фоиз)** ошиб, **6,58 миллиард** долларга етди.

Қозоғистон билан товар айирбошлаш пандемия бўлган 2020 йилдан бери биринчи марта қисқарди. Ўтган йили савдо ҳажми **5,4 фоизга** камайиб, **4,6 миллиард** доллардан **4,4 миллиард** долларга тушди. Импорт (**3,03 миллиард** доллар) ҳам, экспорт ҳам (**1,37 миллиард** доллар) камайган бўлишига қарамадан, Ўзбекистон билан энг кўп товар айланмасига эга ўнта давлатдан учинчи ўринни эгалламоқда.

Туркия билан товар айирбошлаш ҳажми кетма-кет иккинчи йил пасайишда давом этмоқда (2022 йилда — минус **0,8 фоиз**, 2023 йилда — минус **8,34 фоиз**) — **3,1 миллиард** долларгача ва энг кўп товар айирбошланган давлатлар рўйхатида бешинчи ўрин ҳисобланади.

Шу ўринда Ўзбекистонга товар ва хизматлар экспортда асосий ҳамкорлар Россия, Хитой, Туркия ва Марказий Осиё давлатлари ҳамда Афғонистон ҳисобланмоқда (2-жадвал).

² Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги расмий саҳифаси <https://stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/49769-o-zbekiston-respublikasi-tashqi-savdo-aylanmasi-2023-yil-yanvar-dekabr-2>

2-жадвал

**Товар ва хизматлар экспортидаги олтига асосий ҳамкор
давлатларнинг улуши (фоизда)**

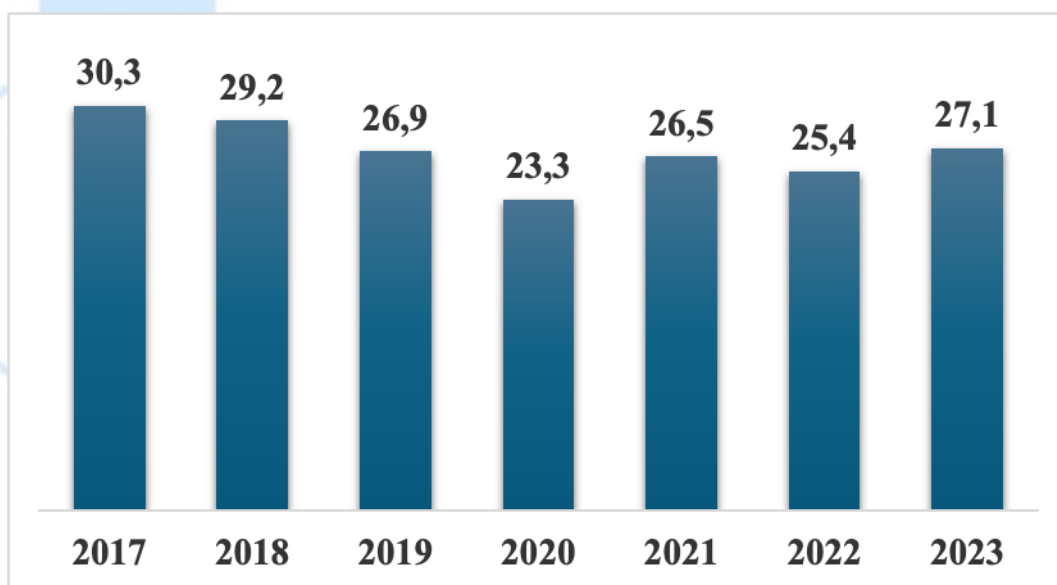
№	Давлатлар / йиллик улушлар	2019	2020	2021	2022	2023
1	Россия	13.9	9.7	12.4	15.9	13.5
2	Хитой	14.1	12.8	15.2	13	10.1
3	Туркия	6.7	6.7	10.2	7.8	5.1
4	Қозоғистон	8	6	7.1	7.1	5.6
5	Қирғизистон	3.8	5	4.8	5.1	2.6
6	Афғонистон	3.4	5.1	3.9	3.9	3.5
	Бошқа давлатлар	48.2	56.2	43.5	44.5	57.1

Ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг паст рақобатбардошлиги минтақа мамлакатларида ва уларнинг қўшилган қийматининг нисбатан паст даражаси оддий йўналишлар бўйлаб фақат яқин ва қулайроқ МДҲ бозорларига йўналтириш имконини беради. Кўп босқичли коридорлар бўйлаб узокроқ бозорларга товарларни этказиб бериш харажатлари фойда келтирмайди. Шу сабабли, ҳатто аллақачон шаклланган ТРАСЕКА, Боку-Тбилиси-Карс (БТК), Қозоғистон-Туркменистон-Эрон, Қирғизистон-Ўзбекистон-Туркменистон-Эрон муқобил мультимодал йўлаклари ҳам ишга тушмаяпти.

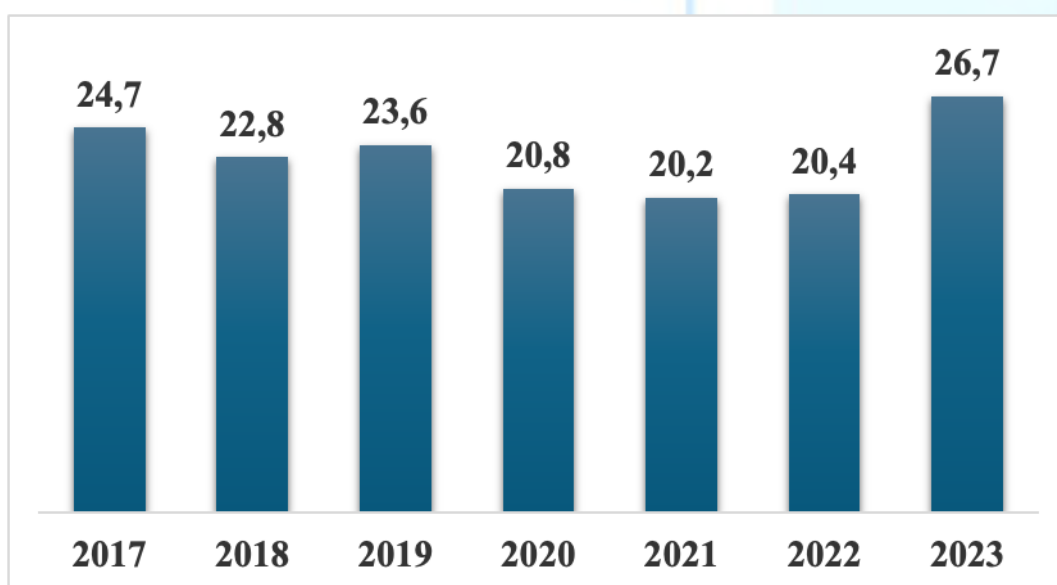
Ўзбекистон транспорт коридорларининг ривожланишига тўсқинлик қилувчи омиллардан яна бири бу Марказий Осиёда савдо, транспорт ва транзит соҳасида икки томонлама битимларга устувор аҳамият берилаётгани, интеграциялашган Европа Иттифоқи маконида моделлаштирилган минтақавий савдо, транспорт ва транзит асослари ҳали жорий этилмагани билан боғлиқ. Бу минтақанинг транспорт соҳасидаги умумий салоҳиятини рўёбга чиқаришга салбий таъсир кўрсатмоқда, чунки бу ҳудуд трансчегаравий хусусиятга эга ва кўп томонлама ҳамкорликни талаб қилади.

Марказий Осиё давлатларидан Қирғизистон ва Тожикистон Республикалари Жаҳон савдо ташкилоти ва Евроосиё иқтисодий иттифоқига аъзо ҳисобланади. Мазкур омил ҳам иккала давлатнинг транспорт соҳаси ривожланишига ижобий таъсир кўрсатмоқда, яъни Қирғизистон ва Тожикистон Республикалари ялпи

ички маҳсулотда транспорт хизматлари улушининг юқорилиги ушбу тезисни тўғри эканлигини исботламоқда.

1-расм. Қирғизистон Республикаси ЯИМда транспорт хизматлари улуши (фоизда)

2-расм Тоҷикистон Республикаси ЯИМда транспорт хизматлари улуши (фоизда)

Юқорида санаб ўтилган транспорт коридорларини ривожланишига тўсқинлик қилувчи омиллар Ўзбекистон худудидан ўтган ва Ўзбекистон манфаатидаги барча транспорт коридорларига таалукли бўлиб, ушбу омиллар туфайли ЯИМда транспорт хизматлари улуши **5,3 фоизни** ташкил қилмоқда.

Бугунги кунда Ўзбекистон манфаатларига тўла мос келувчи ва кун тартибидаги асосий транспорт коридорларидан ҳисобланган “Хитой-Қирғизистон-Ўзбекистон” ва Трансафғон транспорт коридорларини ривожлантиришга тўсқинлик қилаётган омилларни ўз навбатида бир нечта гуруҳга ажратиш мумкин.

“Хитой-Қирғизистон-Ўзбекистон” транспорт коридорининг мултимодаль йўналишини ривожлантиришга тўсқинлик қилувчи омиллар сифатида қуйидагиларни келтириш мумкин.

1. “Хитой – Қирғизистон – Ўзбекистон” йўналиши бўйлаб уч томонлама рухсатномалар сони етарли эмас.
2. Норасмий божхона тўловларнинг мавжудлиги.
3. Қирғизистон Республикаси божхона органларининг транзит юкларни мажбурий равишда “Қоратой” божхона постига олиб кирилишилиги.
4. Хитой трейлар узунлигига янги тартибни ўрнатганлиги.
5. “Иркештом” назорат ўтказиш пунктидаги техник муаммолар.
6. Электрон рухсатнома олиш тартибининг йўқлиги

“Хитой – Қирғизистон – Ўзбекистон” йўналиши бўйлаб уч томонлама рухсатномалар сони етарли эмаслиги омилини қуйидагилар билан изоҳлаш мумкин:

Хусусан, “Хитой – Қирғизистон – Ўзбекистон” йўналиши бўйича халқаро ташишлар сезиларли даражада ошмоқда. 2022 йилда юк ташиш ҳажми 7 баробар ошди ва 2021 йилга нисбатан **248 минг** тоннани (**12,4 минг** дона енгил автомобил) ташкил этган бўлса, 2023 йилда бу кўрсаткич **746 минг** тоннага (**36,8 минг** дона автомобиль) етиб, 2022 йилга нисбатан 3 баробарга ошган.

2024 йил январь ойида Хитойга ташриф чоғида эришилган келишувларни ҳисобга олган ҳолда 2024 йилда ушбу йўлак бўйлаб юк ташиш ҳажмини **1,2 миллион** тоннадан ошириш (камида **60 минг** автомобиль), жумладан “Хитой-Марказий Осиё”, “Хитой-Европа”, шунингдек, “Хитой-Афғонистон” йўналишларида кўпайтириш режалаштирилган.

1998 йил 20 апрелдаги “Халқаро автомобил транспорти масалалари бўйича экспертлар йиғилиши”нинг Баённомасига кўра, рухсатномалар алмашинуви учун йилига 500 бирлик миқдорида квота келишилган бўлиб, у ҳозиргача ўзгармаган.

Ҳозирда рухсатномаларга умумий эҳтиёж **60 минг бирликни** ташкил этади (ҳар бир мамлакат учун **20 минг бирлик**).

Ушбу йўналишда ҳаракатланиш давомида норасмий божхона тўловларнинг мавжудлиги билан боғлиқ омилнинг таъсири ҳам юқори.

Жумладан, Қирғизистон Республикаси божхона органлари томонидан ҳар бир транспорт воситасидан 450-650 доллар миқдоридаги норасмий тўловлар транспорт харажатларини оширади ва йўналишнинг рақобатбардошлигини пасайишига олиб келади.

Қашғардан Ўшгача (500 км га яқин масофа) автомобилда юк ташиш нархи талабга кўра 1,5 - 2,8 минг долларни ташкил қилади, бу халқаро ташишдаги ўртача юк ташиш кўрсаткичидан (1 доллар/км) 3-4 баравар қиммат.

Қирғизистон Республикаси божхона органларининг транзит юкларни мажбурий равишда “Қоратой” божхона постига олиб кирилиши каби қўшимча талаблар ўз навбатида қўшимча тўлов ва вақт талаб қилади.

Хитой трейлер узунлиги учун янги талабни ўрнатди. Унга кўра, “Иркештом” назорат-ўтказиш пункти орқали юкларни олиб ўтишда, шунингдек, ХХРнинг Қирғизистон Республикаси ва Қозоғистон билан бошқа ўтказиш пунктларида, трейлерлар узунлиги 13 метрдан ошмаслиги керак.

Халқаро стандартларга кўра трейлер узунлиги ўлчамни – 13,6 метр ўрнатган.

“Иркештом” чегара постининг иш режими 12/7 қилиб белгиланганлиги ҳам ушбу транспорт коридорининг ривожланишига тўсиқлардан бири ҳисобланади. Шунингдек, “Ўш – Сариаташ – Иркештом” йўналишини йил давомида узлуксизлигини таъминлаш, қиш мавсумида доволни қордан тозалаш ишларини ташкиллаштириш масаласи ҳам оғриқли бўлиб, бу ҳам ўз навбатида транспорт коридорига бевосита салбий таъсир ўтказмоқда.

Мамлакатлар ўртасида рухсатнома бланкаларини электрон алмашиш (“E-Permit”) тизими йўлга қўйилмаганлиги оқибатида юк ташувлари вақти ортиб бормоқда.

“Хитой-Қирғизистон-Ўзбекистон” транспорт коридори темир йўл лойиҳаси 1997 йилда илгари сурилганлигига қарамасдан, бугунги кунга қадар ишга тушмаган ҳисобланади. Юқорида санаб ўтилган Ўзбекистон манфаатидаги транспорт коридорларининг ривожланишига умумий тўсқинлик қилувчи омиллар бу темир йўл лойиҳасига ҳам тааллуқли бўлган бўсада, бироқ, бугунги кунга келиб, ушбу барча омиллар бартараф қилинди, яъни бу лойиҳани амалга оширишда ривожланиш тенденцияси кузатилмоқда. Украинадаги уруш ва ундан кейин Россияга қарши қўйилган санкциялар Хитойдан Европа ва Яқин Шарққа борадиган муқобил йўлларга қизиқишни оширди. Бу эса 20 йиллик темир йўл лойиҳасини қайта жонлантирди.

Мазкур лойиҳани амалга ошириш учун учала давлат ҳукумат раҳбарлари томонидан Хитой-Қирғизистон-Ўзбекистон темир йўл линиясини қуриш ва

ундан фойдаланиш учун қўшма корхона ташкил этиш таклифи қўллаб-қувватланган³.

Қирғизистон Вазирлар Маҳкамаси раиси Оқилбек Жапаровнинг сўзларига кўра Хитой-Қирғизистон-Ўзбекистон темир йўли курилишига 8 миллиард долларга яқин маблағ йўналтирилади⁴.

Шундай бўлишига қарамасдан экспертларнинг фикрига кўра, ушбу темир йўл лойиҳасини ривожлантиришга қуйидаги омиллар сабаб бўлиши мумкин.

1. Темир йўл ўтувчи географик ҳудуднинг ноқулай ҳолати.

Бунда асосан тоғли зоналарда бир қанча доволар мавжуд бўлиб, уни кесиб ўтиш учун **71 та (22,09 км)** кўприклар, **41 та (120,4 км)** тунеллар қуриш талаб этилади. Мутахассисларнинг ҳисоб-китобларига кўра, Қирғизистон ва Хитой чегарасида жойлашган Туругарт довори денгиз сатҳидан 3800 метр баланликда жойлашган бўлиб, бу ердан бир қанча ер ости туннели ва кўприклар очиш мўлжалланган. Хусусан, тунелларнинг умумий узунлиги 1400-3600 метргача бўлиб, темир йўлнинг Қирғизистон ҳудудидан ўтувчи қисмида Чотир-кули ва Арпа дарёлари устидан ўтувчи ва Фарғона тоғ тизмаси билан боғловчи бир нечта кўприкларнинг узунлиги 14 кмни ташкил этмоқда.

2. Қирғизистоннинг иктисодий-техник имконият даражасининг пастлиги.

Қирғизистон Республикасининг давлат қарзи ортиб бораётганлиги “Хитой-Қирғизистон-Ўзбекистон” темир йўлининг Қирғизистон ҳудудидан ўтган қисмини молиялаштиришга тўсиқ бўлмоқда.

Хусусан, Қирғизистон Республикаси Молия вазирлигининг маълумотларига кўра, мамлакатнинг ташқи қарзи **5 млрд. 738,67 млн АҚШ долларини** ташкил қилиб, ялпи ички маҳсулотнинг (2022 йил **10,9 млрд. АҚШ долларини**) **54 фоизи** ташкил қилган⁵.

Маълумот учун: давлатнинг ташқи қарзи **5 млрд. 738,67 млн АҚШ доллар**, ички қарз **1 млрд. 245,31 млн АҚШ доллар (108 млрд. 624 млн. сом)**ни ташкил қилиб, 2023 йил август ойида давлат қарзи **71,04 млн АҚШ долларига** кўпайган бўлиб, шундан ташқи қарз **3,66 млн АҚШ доллар**, ички қарз эса **67,37 млн АҚШ долларни** ташкил қилган.

2023 йил 18 май куни Хитой Халқ Республикасининг Сиан шаҳрида бўлиб ўтган “Марказий Осиё - Хитой” биринчи саммити доирасида “Хитой-

³ Хитой—Қирғизистон—Ўзбекистон темир йўл линиясини қуриш учун қўшма корхона ташкил этилади <https://daryo.uz/k/2024/03/01/xitoy-qirgiziston-ozbekiston-temir-yol-liniasini-qurish-uchun-qoshma-korxona-tashkil-etiladi>

⁴ Железная дорога Китай — Кыргызстан — Узбекистан оценивается в \$8 миллиардов Бишкек - 24.kg, КУДРЯВЦЕВА Т 04.04.2024 й. https://24.kg/ekonomika/290693_jeleznaya_doroga_kitay_kyrgyzstan_uzbekistan_otseivaetsya_v8milliardov/

⁵ “Қирғизистоннинг давлат қарши 6 млрд. долларга етди”. 17.11.2023 йилда эълон қилинган мақола. https://24.kg/ekonomika/279904_gosdolg_kyrgyzstana_priblizilsya_kotmetke_v6milliardov

Қирғизистон-Ўзбекистон” темир йўли қурилиши лойиҳасининг техник-иқтисодий асосларини биргаликда баҳолаш бўйича имзоланган уч томонлама англашув Меморандуми”га асосан Хитой Халқ Республикасининг “Биринчи лойиҳа-қидирув институти Хитой темир йўл қурилиш корпорацияси” томонидан ишлаб чиқилган техник-иқтисодий асосга кўра, Қирғизистон Республикаси ҳудудидан ўтадиган 311,76 км темир йўлнинг қурилиши учун дастлабки қиймат **4,7 млрд АҚШ долларни** ташкил қилади⁶.

Маълумот учун: 2022 йил 14 сентябрь кун имзоланган *Ўзбекистон, Хитой ва Қирғизистон ўртасида “Хитой-Қирғизистон-Ўзбекистон” темир йўли қурилиши лойиҳаси (Қирғизистон ҳудудидан) бўйича ҳамкорлик тўғрисида идоралараро Англашув Меморандумнинг 4-моддасига асосан Ўзбекистон Республикаси техник-иқтисодий асос учун 5,73 млн АҚШ доллари тўлаган.*

Халқаро валюта фондининг 2022 йил маслаҳатчи миссияси ходимларининг якуний баёнотига кўра “Хитой-Қирғизистон-Ўзбекистон” темир йўлини қуриш Қирғизистон Республикаси учун давлат ташқи қарзини кўпайишига сабаб бўлиши қайд қилинган⁷.

Шунингдек, мутахассисларнинг фикрига кўра, Қирғизистон Республикаси 2023-2028 йиллар давомида йилига **400-460 млн АҚШ долларни** ташқи қарзларини қайтаришга сарфлаши лозим бўлиб⁸, бу тўловнинг тахминан **200-230 млн АҚШ доллари** Хитойнинг экспорт-импорт банкига ҳиссасига тўғри келади.

Бундан ташқари, ушбу темир йўл иқтисодиётда **яширин иқтисодиётнинг ролини орттириши** мумкин.

Хитойнинг Қирғизистонга экспорти 2022 йилда **15,42 млрд. АҚШ долларини** ташкил қилганлиги қайд қилинган бўлса, Қирғизистон Республикасининг расмий статистика маълумотларида ушбу кўрсаткич **4,07 млрд. АҚШ долларини** ташкил қилганлиги кўрсатилган⁹.

Ушбу статистик маълумотлар Хитойдан Қирғизистонга товарларнинг асосий қисми контрабанда орқали кириб келаётганлиги, буни эса мансабдор шахслар қўллаб-қувватлаётганлигини кўрсатади.

⁶ “Марказий Осиё - Хитой” биринчи саммити доирасида “Хитой-Қирғизистон-Ўзбекистон” темир йўли қурилиши лойиҳасининг техник-иқтисодий асосларини биргаликда баҳолаш бўйича имзоланган уч томонлама англашув Меморандуми” 3-моддаси

⁷ “Халқаро валюта фондининг 2022 йил маслаҳатчи миссияси ходимларининг якуний баёноти”
<https://www.imf.org/ru/News/Articles/2022/12/02/kyrgyz-republic-staff-concluding-statement-of-the-2022-article-iv-consultation-mission>

⁸ N.Karimov and A.Kurbonmuratov “Who Will Actually Benefit From the China-Kyrgyzstan-Uzbekistan Railroad?”
18.10.2023 <https://thediplomat.com/2023/10/who-will-actually-benefit-from-the-china-kyrgyzstan-uzbekistan-railroad/>

⁹ N.Karimov and A.Kurbonmuratov “Who Will Actually Benefit From the China-Kyrgyzstan-Uzbekistan Railroad?”
18.10.2023 <https://thediplomat.com/2023/10/who-will-actually-benefit-from-the-china-kyrgyzstan-uzbekistan-railroad/>

Маълумот учун: Қирғизистон Республикаси Миллий хавфсизлик қўмитаси раиси Камчыбек Кыдыршаевич Ташиев 2023 йил 17 ноябрь куни 225 нафар мансабдор шахсларнинг коррупция ҳолатларига алоқадаорлиги ҳақида маълумот берган¹⁰.

Мазкур йўналиш бўйича темир йўл тармоғининг қурилмаганлиги оқибатида транзит юк ўтказиш ва экспортга ўз таъсирини ўтказмоқда.

2022 йилда жами **230,2 минг** тонна юк ушбу йўналиш бўйича ҳаракатланган бўлса, 2023 йилда **687,6 минг** тонна юк ҳаракатланган. Бу ўз навбатида транспорт коридорининг аҳамияти йилдан йилга ортиб бораётганлигини кўрсатади.

Шунингдек, ушбу юкларнинг **230,2 минг** (2022 й) ва **683,2 минг** (2023 й) тоннаси импорт қилинган ҳисобланади.

Темир йўл линиясининг қурилмаганлиги оқибатида ушбу курсаткичлардан **0,1** (2022 й) ва **4,3 минг** (2023 й) тонна юклар экспорт қилинган, бу эса ўз навбатида транзит юк ўтказишдаги кўрсаткичларга бевосита таъсир ўтказган бўлиб, 2022 йилда **18,6** (транспорт коридори орқали ташилган юкларнинг **8,07 фоизини**) ва 2023 йилда **48,8 (7,09 фоиз) минг** тонна юклар ушбу коридор орқали транзит ўтказилган.

Мазкур лойиҳани қурилиши давомида баъзи соҳа мутахассислари томонидан Хитой-Қирғизистон-Тожикистон-Ўзбекистон ғояси ҳам илгари сурилмоқда. Бу ғояни амалга оширишда қийинчиликлар мавжуд бўлиб, буларга Тожикистон-Хитой ўтказиш пункти “Кулма-Карасу” назорат ўтказиш пунктининг географик жойлашуви мураккаблиги бу ғояни амалга оширишни қийинлаштириши ва ортга сурилиши сабаб бўлади.

Хитой-Қирғизистон-Ўзбекистон темир йўлининг аҳамияти SWOT-таҳлил методи ёрдамида кучли ва заиф жihatлари кўриб чиқилди¹¹ (3-жадвал).

3-жадвал

Коридорнинг кучли жihatлари	Коридорнинг заиф жihatлари
- Хитойдан Ўзбекистон орқали Европа ва “Жанубий йўлак” орқали Форс кўрфази давлатларига савдо ва транспорт географиясини кенгайтириш учун асос бўлиб хизмат қилади;	- Хитой учун Марказий Осиёдан ўтувчи йўллар унчалик аҳамиятга эга эмас. (Чунки Хитойни 2 та асосий йўли мавжуд. Биринчиси, Россия орқали Европага чиқиш. Иккинчиси, Қозоғистон орқали Каспийга чиқиш йўли);

¹⁰ “Қамчибек Ташиев Кўлбоев ва Матраимовга алоқадор 225 нафар давлат хизматчиси ҳақида гапирди.” https://kaktus.media/doc/490795_kamchybek_tashiev_rasskazal_o_225_gosslyjashih_sviazannyh_s_kolbaevym_i_matraimovym_video.html

¹¹ Муаллифлик ишланмаси.

<p>- Хитойдан Жанубий Европага йўл 900 кмга, юкларни етказиб бериш муддати эса 1 ҳафтагача қисқаради;</p> <p>- Хитойдан Ғарбга Қозоғистон орқали ўтувчи Ўрта йўлак жуда сиёсийлашган ва қимматлиги туфайли Шимолий ва Жанубий йўлақлар билан рақобатлаша олмайди.</p>	<p>- Темир йўл ўтувчи географик худуднинг ноқулай ҳолати;</p> <p>- Қирғизистоннинг иқтисодий-техник имконият даражасининг пастлиги.</p>
Коридорнинг имкониятлари	Коридорнинг яратилишига таҳликалар
<p>- Покистон портларидан фойдаланишга йўл очилади (Хитой-Покистон ўртасида 25 йилга мўлжалланган шартнома имзоланган, Қирғизистон—Ўзбекистон—Афғонистон орқали Покистонга чиқиш – бу Хитой учун муқобил йўл, лойиҳа қиймати 60 млрд АҚШ доллари);</p> <p>- Транзит юк ўтказиш ҳажми ортади;</p> <p>- халқаро транзит ташиш бозорида иштирокчи-давлатларнинг рақобатбардошлигини оширади;</p> <p>- Темир йўл қурилиши иқтисодиётнинг бошқа тармоқлари ривожига кўп томонлама самара беради.</p>	<p>- ташиб ўтиладиган юкларнинг ҳажмига кўп нарса боғлиқ; (Хитойдан Европа Иттифоқига Қозоғистон, Россия ва Беларуссия орқали юк ташиш ҳажми 2024 йилнинг биринчи чорагида ўтган йилнинг шу даврига нисбатан 44 фоизга ўсди.)</p> <p>- яширин иқтисодиётнинг иқтисодиётдаги улушини ошири.</p>

Трансафғон транспорт коридори (ТАТК) минтақавий иқтисодий интеграцияда ҳамда минтақавий хавфсизликни таъминлашда ўзига хос хусусиятларга эга коридор ҳисобланиб, унинг транзит имкониятларидан асосан минтақа давлатлари манфаатдор ҳисобланади. Жумладан, Марказий Осиё давлатлари мазкур коридордан денгиз йўлларига чиқишнинг муқобил имкониятига эга бўлиб, бу жиҳатдан коридор нафакат минтақавий, балки халқаро аҳамият касб этади ва портни қуруқликдаги манзил билан боғловчи континентал транспорт коридори (microbridge) ҳисобланади.

Трансафғон коридорининг ўзига хослиги шундаки, транспорт йуллари Хиндукуш тоғининг кўплаб доволари ва кўприклар орқали ўтади. Жумладан, Ҳирот-Қандаҳор йўналишида 126 та турли хил кўприклар, 6 та тоғ доволари ва 2 та сув омборлари мавжуд. Энг йирик тоғ доволари Работ Мирза (1681 м), Мир Алан (1800 м), Сахра Сухран (1700 м) ҳамда Снаб Баба (1670 м) ҳисобланади. Термиз-Қобул йўналишида 103 та турли хил кўприклар, умумий узунлиги 6619

м бўлган 22 та тор йўлак, 4 та тоғ доволари ва 1 та тоннель мавжуд. Асосий тоғ доволари Мирза Атбили (1681 м) ва Саланг (3491 м) ҳисобланади¹².

ТАТКни яратилиши мураккаб жараён бўлиб, унга кўплаб омиллар таъсир қилади ва ушбу лойиҳани амалга оширишга тўсқинлик қилувчи омиллар сифатида **хавфсизлик омили** (Афғонистондаги бекорорлик, нотинч вазият, террористик ташкилотларнинг мавжудлиги ва гиёҳвандлик воситаларининг етиштирилиши), **иктисодий омил** (Афғонистон иқтисодиётининг ривожланмаганлиги, лойиҳаларни молиялаштиришда маблағнинг етишмаслиги), ноқулай табиий географик рельефларини келтириш мумкин.

Мазкур коридорнинг Ўзбекистон манфаатлари кесимида SWOT-таҳлил методи ёрдамида коридорнинг кучли ва заиф жihatлари кўриб чиқилди (4-жадвал).

4-жадвал

Коридорнинг кучли жихати	Коридорнинг заиф жихати
<ul style="list-style-type: none">- Марказий Осиё давлатларини энг яқин денгиз портларига олиб чиқади (Тошкент-Термиз-Бандар Аббос порти 3100 км, Тошкент-Термиз-Карачи порти 2500 км);- иқтисодий жихатдан тежамкорлиги (1 т. юкни Ўзбекистон чегарасидан Бандар-Аббосга ТАТК орқали етказилиши Серахс орқали ташилганга нисбатан 10-12 долларга арзон тушади);- транзит имкониятининг катталиги (ишга тушгач йилик ташув ҳажми 15-20%га ўсиши кутилмоқда);- минтақа иқтисодий интеграциясини кучайтиришга хизмат қилади;	<ul style="list-style-type: none">- коридорнинг Эрон портларига олиб чиқувчи Мозори Шариф-Хирот қисмининг аҳамияти пасайиши;- коридор инфратузилмаси талаб даражасида эмаслиги;- юкларни ташишда хавфсизликнинг таъминланмаганлиги;- юкларни ташишда коридорнинг ишончсизлиги;- коридордан фойдаланувчи давлатлар ўртасидаги муносабатларнинг яхши эмаслиги ва тез ўзгарувчанлиги.
Коридорнинг имкониятлари	Коридорни яратишдаги таҳликалар
<ul style="list-style-type: none">- Трансафғон коридорини Хитой-Ўзбекистон-Қирғизистон коридори билан уланиши трансконтинентал алоқаларни ривожланишига сабаб бўлади;- минтақа давлатларининг Трансафғон транспорт коридорини яратишдаги иштирокининг кучайиши ўзаро интеграцияни ривожига туртки бўлади;	<ul style="list-style-type: none">- гиёҳвандлик воситалари ҳаракатига рағбат уйғотиши;- трансчегаравий таҳдидларнинг ортиши.

¹² Трудные дороги Ad>raHHCтаHa»http://www.oboznik.ru/?p=800. 9 ноябрь 2008 й.

<p>- Россия ва МДХ давлатларининг Жанубий ва Жанубий-шарқий Осиё минтақаси билан иқтисодий ҳамкорлигида Шимол-Жануб коридорига ракобатлашади;</p> <p>- Иккита йирик бозорни (Хитой-Покистон, Ҳиндистон) Ўзбекистон орқали боғлаш имконияти юзага келади;</p> <p>- Ўзбекистонни Туркменистон ва Эронга нисбатан боғлиқлигини камайтиради.</p>	
--	--

Умуман, Ўзбекистон Афғонистон билан транспортнинг барча турлари орқали боғланган давлатдир. Бу геосиёсий жиҳатдан муҳим устунлик бўлиб, Марказий Осиёни Афғонистон орқали денгиз йўлаклари билан боғлаш истиқболида Ўзбекистоннинг марказий роли ва нуфузи янада ортиши, унинг трансминтақавий алоқалар тизимида ўзига хос муҳим халқа бўлишига замин яратади. Шу нуқтаи назардан, ТАТК Ўзбекистон учун энг истиқболли коридор ҳисобланади. “Мозори Шариф-Ҳирот” темир йўли истиқболда Чобаҳор келишуви орқали Ҳиндистоннинг Мумбай бандаргоҳига ёки Ҳирот-Қандаҳор-Кветта йўналиши орқали Покистон бандаргоҳларига ҳам чиқиш имкониятига эга. Бу эса, Ўзбекистон замонавий трансафғон лойиҳаларининг геосиёсий хусусиятини намоён этиб, ушбу лойиҳалар фақат Афғонистон билан чекланмасдан ушбу давлат ҳудуди орқали Марказий Осиёни Форс кўрфази ва Жанубий Осиё сингари минтақалар билан узвий боғлашдек стратегик вазифани бажаради.

Лекин, мавжуд юқорида келтирилган омиллар мазкур коридорни янги истиқболда ишга тушишига жиддий таъсир кўрсатиб қолаверади.

Юқоридагиларидан келиб чиқиб, Хитой-Қирғизистон-Ўзбекистон темир йўл транспортини ривожлантириш орқали Ўзбекистоннинг жаҳон бозорига экспорт салоҳияти ва ўз ҳудудидан Жанубий-Шарқий Осиё давлатларига транзит юк ўтказиши ортиб, иқтисодиётга фойда олиб келади.

Бундан ташқари, Ўзбекистоннинг денгизга чиқиш имконияти ортади, бу орқали юк ташиш ҳаражатларини камайтиришга эришилади бу эса экспорт қўллаб-қувватланишига хизмат қилади.

Трансафғон транспорт коридорини ривожлантириш орқали янги 35 млнга яқин аҳолига эга бозор очилади. Шу билан бирга, Шимол-Жанубни боғлаш бу йўл орқали Эроннинг денгиз портларига чиқиш учун муқобил йўл шакллантирилади.

Фойдаланилган манбалар:

1. Трудные дороги Ad>raHHCТаHa»<http://www.oboznik.ru/?p=800>. 9 ноябрь 2008 й.
2. “Марказий Осиё - Хитой” биринчи саммити доирасида “Хитой-Қирғизистон-Ўзбекистон” темир йўли қурилиши лойиҳасининг техник-иқтисодий асосларини биргаликда баҳолаш бўйича имзоланган уч томонлама англашув Меморандуми” 3-моддаси
3. “Халқаро валюта фондининг 2022 йил маслаҳатчи миссияси ходимларининг якуний баёноти” <https://www.imf.org/ru/News/Articles/2022/12/02/kyrgyz-republic-staff-concluding-statement-of-the-2022-article-iv-consultation-mission>
4. N.Karimov and A.Kurbonmuratov “Who Will Actually Benefit From the China-Kyrgyzstan-Uzbekistan Railroad?” 18.10.2023
<https://thediplomat.com/2023/10/who-will-actually-benefit-from-the-china-kyrgyzstan-uzbekistan-railroad/>
5. N.Karimov and A.Kurbonmuratov “Who Will Actually Benefit From the China-Kyrgyzstan-Uzbekistan Railroad?” 18.10.2023
<https://thediplomat.com/2023/10/who-will-actually-benefit-from-the-china-kyrgyzstan-uzbekistan-railroad/>
6. “Қамчибек Ташиев Кўлбоев ва Матраимовга алоқадор 225 нафар давлат хизматчиси ҳақида гапирди.”
https://kaktus.media/doc/490795_kamchybek_tashiev_rasskazal_o_225_gosslyjas_hih_sviazannyh_s_kolbaevym_i_matraimovym._video.html

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ ХАЛҚАРО ТРАНСПОРТ КОРИДОРЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШГА ОИД МИЛЛИЙ МАНФААТЛАРИГА ТАҲДИДЛАРГА ОИД

Рустамов Жавоншер Истамжон ўгли

*Транспорт коридорлари йўналиши бўйича мустақил тадқиқотчи,
Электрон почта манзили: rustamov.javonsher.92@gmail.com*

Аннотация

Ушбу мақолада Ўзбекистон иқтисодиётида муҳим бўлган транспорт коридорларидан фойдаланишдаги манфаатлар ва таҳдидлар ўрганилган. Шунингдек, транспорт коридорларининг бугунги кун аҳволини таҳлил қилиш учун индикаторлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: манфаат, таҳдид, геосиёсат, индикатор, изоҳловчи, хатар, риск, таҳлика.

Об угрозах национальным интересам Республики Узбекистан в части развития международных транспортных коридоров

Аннотация

В данной статье рассматриваются преимущества и угрозы использования транспортных коридоров, имеющих важное значение для экономики Узбекистана. Также были разработаны индикаторы для анализа текущего состояния транспортных коридоров.

Ключевые слова: интерес, угроза, геополитика, индикатор, интерпретация, опасность, риск, опасность.

On threats to the national interests of the Republic of Uzbekistan in terms of the development of international transport corridors

Abstract

This article discusses the advantages and threats of using transport corridors that are important for the economy of Uzbekistan. Indicators have also been developed to analyze the current state of transport corridors.

Keywords: interest, threat, geopolitics, indicator, interpretation, danger, risk, danger.

Миллий хавфсизлик деганда ҳаётӣ муҳим миллий манфаатларнинг ташқи ва ички таҳдидлардан кафолатли ҳимояланганлик ҳолати тушунилади. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Миллий хавфсизлик концепцияси, Ўзбекистон Республикасининг Ташқи сиёсий фаолияти концепцияларида Ўзбекистон Республикасининг ҳаётӣ муҳим манфаатлари белгилаб берилган.

Юқоридаги умумий таърифдан келиб чиқиб, шуни таъкидлаш мумкинки, давлатнинг иқтисодий соҳада ривожланишда ва хавфсизликни таъминлашда ҳам ҳаётӣ муҳим манфаатлари Миллий хавфсизлик концепциясида белгилаб берилган.

Бироқ, Ўзбекистон транспорт соҳасидаги давлат сиёсатини, иқтисодиётнинг ушбу йўналишидаги асосий манфаат ва таҳдидлари ҳамда мақсад ва вазифаларини белгилаб берувчи Ўзбекистон транспорт тизимини ривожлантириш стратегияси қабул қилинмаган¹.

Шу сабабли Ўзбекистон Республикаси Миллий хавфсизлик концепцияси ва мазкур соҳада олиб борилаётган сиёсат таҳлили натижасида қуйидагилар Ўзбекистоннинг транспорт соҳасидаги **умумий манфаатлари** сифатида кўрилади:

- шахс, жамият ва давлатнинг замонавий транспорт хизматларига бўлган эҳтиёжларини қондириш мақсадида мамлакат транспорт инфраструктурасини замоний талабларига жавоб беришини таъминлаш;
- жаҳон бозорларига ҳамда денгиз портларига олиб чиқувчи арзон муқобил коридорларга эга бўлиш;
- миллий транспорт магистралларининг транзит юк ўтказиш қобилиятини кенгайтириш;
- янги халқаро транспорт коридорлари яратилишида Ўзбекистон иштирокини кучайтириш ҳамда мазкур коридорлар орқали экспорт-импорт ва транзит ташувларида миллий транспорт корхоналари имкониятини кенгайтириш;
- транспорт объектларида содир этилиши мумкин бўлган жиноятларни, жумладан террористик ҳаракатларни аниқлаш, олдини олиш ва бартараф этиш;
- Марказий Осиё давлатлари билан транспорт соҳасида интеграцияни йўлга қўйиш;

¹ Транспорт вазирлиги томонидан 2019 йилда ишлаб чиқилган, бироқ бугунги кунга қадар қабул қилинмаган. <https://regulation.gov.uz/ru/document/3867>

— Туркий давлатлар ташкилотига аъзо давлатлар иштирокида Темир йўл идоралари кенгашини ташкил қилиш²;

— транспорт коридорлари борасидаги лойиҳаларни ШХТ доирасида амалга ошириш (бу ўз навбатида транспорт коридоридан фойдаланишни минтақа доирасида балки халқаро доирада йўлга қўйиш имконини беради)³.

Бундан ташқари, геосиёсий нуқтаи назардан Ўзбекистоннинг ҳар бир транспорт коридорида давлатнинг ҳаётий муҳим манфаатлари мавжуд.

Хитой-Қирғизистон-Ўзбекистон транспорт коридори (темир йўл ва автомобиль йўли)даги манфаатлари:

1. Транзит юк ўтказиш ҳажмини кўпайтириш.
2. Халқаро транзит ташиш бозорида Ўзбекистоннинг иштирокчи-давлатлар билан рақобатбардошлигини ошириш.
3. Мазкур коридор ишга тушиши янги тадбиркорлик субъектлари, хизмат кўрсатиш соҳалари вужудга келатириши.
4. Покистон портларидан фойдаланиш учун муқобил коридор яратиш, бу билан ўз навбатида Туркманистон ва Эронга боғланиб қолишни олдини олиш;
5. Жанубий Осиё давлатларидан Покистон ва Ҳиндистон бозорларига экспортни кучайтириш, бунда транспорт харажатларини ва вақтини қисқартириш;
6. Қозоғистонга иқтисодий ва сиёсий нуқтаи назардан боғланишни камайтириш;
7. Хитой билан қисқа йўл орқали уланиш ва савдо харажатларини камайтириш.

Бугуни кунда Ўзбекистон манфаатига тўлақонли хизмат қилувчи иккинчи транспорт йўлаги бу **Трансафғон** транспорт коридори ҳисобланиб, ушбу йўналишда Ўзбекистон Республикаси **манфаатлари** сифатида қуйидагиларни кўриш мумкин.

1. Ўзбекистонни денгиз портига олиб чиқувчи муқобил коридорга эга бўлиш;

² Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Туркий давлатлар ташкилоти Давлат раҳбарлари кенгаши мажлисидаги нутқи <https://president.uz/uz/lists/view/6831>

³ Транспортный коридор из Беларуси в Пакистан через Казахстан планируют создать страны ШОС. https://inbusiness.kz/ru/last/transportnyj-koridor-iz-belarusi-v-pakistan-cherez-kazahstan-planiruyut-sozdat-strany-shos?utm_source=yxnews&utm_medium=desktop&utm_referrer=https%3A%2F%2Fdzden.ru%2Fnews%2Fsearch%3Ftext%3D

2. Иқтисодий жиҳатдан арзон (юк ташиш вақти ва нарҳини 30-40 фоизга қисқартиради)⁴ йўлакни йўлга қўйиш орқали Ўзбекистон товарларининг жаҳон бозоридаги рақобатбардошлигини ошириш;

3. Икки йирик бозорни (Хитой ва Покистон, Ҳиндистон) куруқлик орқали боғлаш эвазига (бу транспорт коридоридан нафақат Ўзбекистон, Афғонистон, Покистон балки Россия, Қозоғистон, Эрон фойдаланиши мумкин) транзит имкониятларини ошириш;

4. Марказий Осиё давлатларининг иқтисодий жиҳатдан интеграциялашувини жадваллаштириш ва унда Ўзбекистон геоиқтисодий имкониятларини ошириш;

5. Мазкур коридорни Хитой-Қирғизистон-Ўзбекистон коридорига улаш орқали минтақада Ўзбекистон аҳамиятини ошириш;

6. Нафақат Жанубий Осиё, балки Жанубий-Шарқий Осиё давлатлари билан савдо алоқаларини ривожлантириш (Россия-Украина куролли тўқнашуви ва Яқин Шарқдаги воқеалар сабабли ушбу минтақа давлатлари денгиз йўлидан куруқлик йўлига ўтишмоқда);

7. Эрон ва Туркменистонга боғланишни пасайтириш.

Ўз навбатида иқтисодий хавфсизликни таъминлашда ҳаётий муҳим манфаатлар билан бирга уларга таҳдидлар ҳам кўриб чиқилиши лозим.

Ўзбекистон Республикаси транспорт сиёсатида миллий манфаатларга қуйидагиларни **таҳдид** сифатида баҳолаш мумкин.

— Ўзбекистонни четлаб ўтувчи альтернатив коридорларнинг ривожланиши;

— айрим давлатларнинг ўзаро сиёсий низоларининг мавжудлиги;

— айрим ҳамкор давлатлар транспорт инфраструктурасининг талаб даражасида эмаслиги;

— айрим халқаро лойиҳаларни амалга ошириш имкониятининг мавжуд эмаслиги;

— Ўзбекистон Республикаси транспорт секторини ривожлантиришга қаратилган узоқ-муддатли стратегиянинг мавжуд эмаслиги;

— Ўзбекистон транспорт тизими техник ва сифат стандартларининг бошқа ҳамкор давлатлар транспорт тизимидан фарқ қилиши.

Юқорида санаб ўтилганлар Ўзбекистон транспорт соҳасидаги миллий манфаатларига умумий таҳдидлар ҳисобланади. Бугунги кунда Ўзбекистон

⁴Россия поддержит: перспективы двух крупных транспортных проектов в ЦА <https://uz.sputniknews.ru/20240219/russia-uzbekistan-perspektivy-transportnye-proekti-v-tsa-42568893.html>

транспорт соҳасида ривожлантирилиши керак бўлган коридорлардан **Хитой-Қирғизистон-Ўзбекистон** транспорт коридоридаги манфаатларга юқоридаги таҳдидлардан ташқари, ўзига хос фақатгина мазкур транспорт коридоридан фойдаланишдаги манфаатларга **таҳдид** сифатида (умумий маънода) қуйидагиларни келтириш мумкин.

— ушбу транспорт коридоридан юк ташиш ҳажмининг камайиши; (Хитойдан Европа Иттифоқига Қозоғистон, Россия ва Беларуссия орқали юк ташиш ҳажми 2024 йилнинг биринчи чорагида ўтган йилнинг шу даврига нисбатан 44 фоизга ўсди);

— яширин иқтисодиётнинг иқтисодиётдаги улушини ошиши;

— Қозоғистоннинг ўз ҳудудидан ўтган транспорт коридорларини инфраструктурасини ва логистикасини ҳамда транзит ўтказиш сиёсатида Хитойга қўшимча имкониятлар бериш орқали, ушбу коридордан юк ташиш ҳажмини камайишига таъсир ўтказиши;

— Қирғизистон сиёсатида учинчи давлатлар таъсирининг юқорилиги;

— Қирғизистондаги сиёсий ироданинг мустаҳкам эмаслиги;

— ушбу транспорт коридоридан фойдаланишда муқобил коридорларнинг мавжудлиги.

Шунингдек, ушбу транспорт коридоридан кам аҳамиятга эга бўлмаган **Трансафғон** коридори лойиҳасидаги **таҳдидлар**:

— гиёҳвандлик воситалари ҳаракатида рағбат уйғотиши;

— трансчегаравий таҳдидларнинг ортиши;

— лойиҳада иштирок этувчи давлатларнинг ўзаро муносабатларидаги кескинлашув.

Юқорида санаб ўтилган транспорт соҳасидаги миллий манфаатларга зид ҳолатлар умумий маънода таҳдид сифатида кўрилади. Аммо, ушбу таҳдидларнинг даражаси нуктаи назаридан қараш орқали транспорт соҳасида сиёсий ва иқтисодий жиҳатдан ҳавфсизлик ҳолати баҳоланади.

Тадқиқот иши давомида кўриб чиққилганидек, транспорт коридорлари нафақат иқтисодий, балки сиёсий аҳамиятга эга бўлган стратегик категория ҳисобланади. Шундан келиб чиқиб, транспорт соҳасидаги ҳаётий муҳим манфаатларга таҳдидларни даражасини аниқлашда икки хил индикаторларни қўллаш мақсадга мувофиқдир. Бунда изоҳли индикаторлар орқали сиёсий нуктаи назардан таҳдидлар даражаси аниқланади, буни белгилашда асосан олимларнинг ва экспертларнинг фикри инобатга олинади.

Сифат кўрсаткичлари орқали, яъни рақамли индикатор орқали эса транспорт соҳасидаги сиёсатнинг амалда қандай натижалар бераётганлиги, транспорт коридорларидан фойдаланишдаги мавжуд иқтисодий ҳолат орқали эса ҳавф даражаси аниқланади.

Индикатив ёндашувнинг асосий афзаллиги унинг тизимли эканлигидир. Тадқиқ этилаётган объект миллий манфаатлар, таҳдидлар, индикаторлар, чегаравий қийматлар, ташкилий ва меъёрий-ҳуқуқий асос каби элементлардан иборат яхлит тизим сифатида қаралади. Индикатив ёндашув ўрганилаётган тизим тузилмаси, унинг элементлари ўртасидаги алоқаларнинг сифати ва тавсифини изчил ва аниқ тарзда аниқлаб бера олади⁵.

Изоҳловчи индикаторлар:

Сиёсатда транспорт инфратузилмасини ривожлантириш масаласининг паст аҳамиятда эканлиги: Ўзбекистонда темир йўллар, автомобиль йўллари ва аэропортлар тармоғи ривожланмаган. Бу транспорт харажатларининг юқори бўлишига, Ўзбекистон маҳсулотларининг жаҳон бозорида рақобатбардошлигининг пасайишига ва минтақавий бозорларга чиқиш имкониятининг чекланишига олиб келади.

Геосиёсий беқарорлик: Марказий Осиё дунёдаги энг беқарор минтақалардан бири ҳисобланади. Бу юк ташиш хавфсизлиги учун хавфларнинг ошишига, шунингдек, айланма йўллардан фойдаланиш зарурати туфайли транспорт харажатларининг ошишига олиб келади.

Логистиканинг ривожлантиришга етарли эътибор қаратилмаслиги: Ўзбекистонда логистика инфратузилмаси ва таъминот занжирини бошқариш тизимлари суғр ривожланган. Бу транспорт операцияларининг паст самарадорлигига ва транспорт харажатларининг ошишига олиб келади.

Транспорт соҳасини рақамлаштиришнинг паст даражаси: Ўзбекистонда электрон транспорт ва логистика бошқарув тизимлари етарли даражада ривожланмаган. Бу жараёнларнинг бюрократиклашувига, коррупцияга ва транспорт тизими самарадорлигининг пасайишига олиб келади.

Юқоридагилар бу Ўзбекистонинг ўзини ички муаммолари нуқтаи назаридан индикаторлар хавф даражасини белгилашда фойдаланилади.

Булардан ташқари, қуйидагилар ташқи омиллар ҳам таҳдидларнинг даражасини аниқлашда фойдаланилади:

⁵ Экономическая безопасность России: Общий курс: Учебник. Под ред. В.К.Сенчагова. 2-изд. – М.: Дело,

2005; Международные экономические отношения: Учеб.пособие для вузов. Под ред. проф. Л.Е.Стровского. –М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003.; Экономическая и национальная безопасность: Учебник. Под ред. Е.А.Олейникова. – М.: Экзамен, 2005.

Марказий Осиё давлатларининг транспорт соҳасидаги стратегияларининг мавжудлиги: бу орқали кўшни давлатлар яқин ёки узоқ муддатли транспорт коридорларини ривожлантиришни белгилаб олишади.

Масалан, 2001 йилда Қозоғистон Республикасининг “ҳалқаро транспортни ривожлантириш” Концепция қабул қилинганлиги.

МО давлатлари томонидан транзит ўтказиш учун имтиёзларнинг берилиши: бу ўз навбатида юкларни транзит ўтказиш ҳаражатини камайтириш ва жаҳон бозорида рақобатбардош, ҳамёнбоп бўлишига олиб келади.

Жумладан, “Туркменистон темир йўллари” Туркманбоши порти орқали юк транзитига чегирмалар жорий қилмоқда.

Туркменистоннинг Ўзбекистон билан чегарасидаги Фарап-Тахиатош чегара пунктига олиб ўтиладиган шакар хомашёси ва портга 40% чегирма.

Фарап-Тахиатош чегара пунктигача бошқа турдаги маҳсулотларни (алюминий, алюминий оксиди ва бочкадаги нефт маҳсулотларидан ташқари) олиб ўтувчи шахсий ва ижарага олинган вагонларга 30% чегирма.

Фарап-Тахиатош чегара пунктигача бир хил турдаги юкларни ташийдиган инвентар паркиннинг вагонларига 20% чегирма⁶.

Кўшни давлатлар орқали транзит юк ўтказишнинг ортиши: Қозоғистон орқали темир йўл транзити йил давомида **18,2 фоизга** ошган. 2023 йилда Қозоғистонда транзит темир йўл юк ташиш ҳажми **27,3 миллион тоннага** етган. Бу 2022 йилга нисбатан **4,2 миллион тоннага** ёки 18,2 фоизга кўпдир. Темир йўл транзитининг асосий йўналишлари: Хитой-Европа ва Россия-Марказий Осиё⁷.

МО давлатлари сиёсатида Ўзбекистоннинг айланиб ўтишга қаратилган транспорт коридорлари ҳақида ғоя ва қарашларнинг мавжудлиги: “Туркменистон бир вақтнинг ўзида бир нечта йўналишлар бўйича транзитни амалга оширишга ҳаракат қилмоқда”. Аслида, туркман расмийлари 2023 йилда Хитойга олиб борилиши мумкин бўлган трансмиллий автомагистрални муҳокама қилишган. Ўрта йўлак бўйича ўзининг содиқлигини намойиш қилиб, Ашхобод 2010-йилларда Туркманбошидаги асосий интермодал юк ташиш портини кенгайтириш учун 1,5 миллиард доллар сармоя киритди. Каспий денгизи орқали савдони кенгайтиришни кутган ҳолда, Ашхобод Туркманбоши порти объектлари ҳар йили ўн етти миллион тоннагача юкларни, шу жумладан 400 000 юк контейнерларини ташиш имкониятига эга бўлишини хоҳлади.

⁶«Туркмендемирёллары» давлат агентлиги <https://railway.gov.tm/ru/>

⁷ “Казинформ” <https://www.inform.kz>

Мазкур изоҳловчи индикаторлардан келиб чиқиб, қуйидаги таҳдид даражалари аниқланади (1-жадвал).

1-жадвал

Ўзбекистон Республикасининг транспорт соҳасидаги миллий манфаатларига умумий таҳдидларнинг даражаси⁸

Риск	Таҳлика	Хавф	Таҳдид
Бошқа давлат томонидан транзит имтиёзлари берилиши	транспорт инфратузилмасига кам аҳамият қаратилиши	Логистиканинг ривожлантиришга етарли эътибор қаратилмаслиги	Геосиёсий беқарорлик
Стратегиялар мавжудлиги		Транспорт соҳасини рақамлаштиришнинг паст даражаси	
	Қўшни давлатлар орқали транзит юк ўтказишнинг ортиши		Муқобил транспорт коридорлари ҳақида ғоя ва лойиҳаларнинг борлиги

Мазкур индикаторлар орқали давлат транспорт сиёсатида таҳдиднинг қайси даражада эканлигини аниқлаш ҳамда аниқланган ҳолат юзасидан сиёсатни ўзгартириш ёки жадаллаштириш масаласи кўриб чиқилади.

Индикатив ёндашув объект ҳолатини баҳолашда юқори аниқлиги билан ажралиб туради. Ҳар бир индикатор миқдорий тавсиф, тегишли ўлчов бирлиги ва чегаравий қийматга эга. Индикаторлар мавжуд қийматларини уларнинг чегаравий қийматларига солиштириш орқали, соҳанинг барқарорлик тизими, унинг мустақил жабҳалари ёки алоҳида соҳаларининг реал ҳолати бўйича миқдорий, ҳам сифат кўрсаткичларини олиш мумкин (2-жадвал). Ушбу кўрсаткичлар Жаҳон банки томонидан фойдаланиладиган “The Use of Sectoral and Project Performance Indicators In Bank-Financed Transport Operations”⁹ ҳужжати ва экспортлар фикридан фойдаланган ҳолда ишлаб чиқилди.

⁸ Муаллифлик ишланмаси

⁹ National academies <https://trid.trb.org/View/707199>

2-жадвал

Транспорт коридорларидан фойдаланишда миллий манфаатларга таҳдид даражасини баҳоловчи индикаторлар¹⁰

Индикатор номи	Ўлчов бирлиги	меъёр	Чегаравий қиймат					
			ИО1	ИО2	ИО3	И1	И2	И3
ЯИМда транспорт хизматининг улуши	%	>9	9	7,5	6	5	4	3
Транзит ташиш ҳажми	тонна (минг)	>16	16	15	14	13	12	11
Иқтисодиётида транспорт хизматлари улуши	%	>55 ¹¹	50	45	40	35	30	25
Иқтисодиётда яширин иқтисодиётнинг улуши	%	>10	15	20	25	30	35	40
1-транспорт коридорида ¹² юк ташиш ҳажми	тонна (минг)	>100	80	70	60	50	40	30
2-транспорт коридорида ¹³ юк ташиш ҳажми	тонна (минг)	>100	80	70	60	50	40	30
Баённомага асосан рухсатномалар сони ¹⁴	дона (минг)	>60	55	50	45	40	35	30
Юк ташиш нархи	\$ (км/т (минг))	<1	1	1,5	2	2,5	3	3,5
Транспорт коридорларидан (темир йўл ва автомобиль йўли) фойдаланган ҳолда экспорт ҳажми	тонна (минг)	>5	5	4,5	4	3,5	3	2,5

¹⁰ Муаллифлик ишланмаси

¹¹ Иқтисодиётида транспорт хизматлари улуши кўрсаткичи жаҳон банки томонидан ишлаб чиқилган индикаторларга асосан Лихтенштейн давлатининг кўрсаткичи меъёр сифатида танланган, бунга сабаб Лихтенштейн ҳам географик нуқтаи назаридан Double landlocked - икки марта изоляция қилинган давлат ҳисобланади.

<https://prosperitydata360.worldbank.org/en/indicator/WB+WDI+TX+VAL+TRAN+ZS+WT>

¹² Тадқиқот иши предметидан келиб чиқиб, ушбу ном оситида Хитой-Қирғизистон-Ўзбекистон транспорт коридори назарда тутилган.

¹³ Тадқиқот иши предметидан келиб чиқиб, ушбу ном оситида Трансафғон транспорт коридори назарда тутилган.

¹⁴ “Халқаро автомобил транспорти масалалари бўйича экспертлар йиғилиши” Баённомаси

Ушбу жадвалда эътибор берилиши керак бўлган ҳолат шуки, транзит ташиш ҳажми меъёри сифатида 16 миллион тонна мақсадли кўрсаткичи олинган, бунга сабаб “Ўзбекистон — 2030 стратегияси”да шу мақсад белгиланган.

Олиб борилган тадқиқот натижасида ишлаб чиқилган ушбу индикаторлар ёрдамида транспорт сиёсатидаги жорий ҳолатни солиштириш орқали мазкур соҳадаги таҳдиднинг даражасини билиб олиш мумкин (3-жадвал).

3-жадвал

Ўзбекистон Республикаси транспорт соҳасидаги миллий манфаатларга таҳдидларнинг бугунги кун ҳолати

Индикатор номи	Ўлчов бирлиги	меъёр	ИО1	ИО2	ИО3	И1	И2	И3
ЯИМда транспорт хизматининг улуши	%	>9	9	7,5	6 5,3	5	4	3
Транзит ташиш ҳажми	тонна (млн)	>16	16	15	14	13	12 11,3	11
Иқтисодиётида транспорт хизматлари улуши	%	>55 ¹⁵	50	45	40	35 30,01	30	25
Иқтисодиётда яширин иқтисодиётнинг улуши	%	<10	15	20	25	30	35	40 40
1-транспорт коридорида ¹⁶ юк ташиш ҳажми	тонна (минг)	>1000	800 746	700	600	500	400	300
2-транспорт коридорида ¹⁷ юк ташиш ҳажми	тонна (минг)	>1000	800	700	600	500	400 330	300

¹⁵ Иқтисодиётида транспорт хизматлари улуши кўрсаткичи жаҳон банки томонидан ишлаб чиқилган индикаторларга асосан Лихтенштейн давлатининг кўраткичи меъёр сифатида танланган, бунга сабаб Лихтенштейн ҳам географик нуқтаи назаридан Double landlocked - икки марта изоляция қилинган давлат ҳисобланади.

<https://prosperitydata360.worldbank.org/en/indicator/WB+WDI+TX+VAL+TRAN+ZS+WT>

¹⁶ Тадқиқот иши предметидан келиб чиқиб, ушбу ном оситида Хитой-Қирғизистон-Ўзбекистон транспорт коридори назарда тутилган.

¹⁷ Тадқиқот иши предметидан келиб чиқиб, ушбу ном оситида Трансафғон транспорт коридори назарда тутилган.

Баённомага асосан рухсатномалар сони ¹⁸	дона (минг)	>20	17	15	12	8	5 5	3
Юк ташиш нархи	\$(минг) (км/т)	<1	1	1,5	2 1,8	2,5	3	3,5
Транспорт коридорларидан (темир йўл ва автомобиль йўли) фойдаланган ҳолда экспорт ҳажми	тонна (млн)	>5	5	4,5 4,5	4	3,5	3	2,5

Ўзбекистон Республикаси транспорт соҳасида бугунги кунда миллий манфаатларга таҳдидларнинг риск, таҳлика, хавф ва таҳдид даражалари мавжуд эканлигини маълум бўлди. Транспорт сиёсатини юритишда ушбу ҳолатларга жиддий эътибор қаратган ҳолда қарорлар қабул қилиниши лозим.

Хулоса сифатида шуни айтиш мумкинки, манфаат ва таҳдидлар аниқланиши, шунингдек, жорий ҳолат аҳволини аниқлаш учун ишлаб чиқилган индикаторлар мазкур соҳани ривожлантиришга самарали восита ҳисобланади.

Фойдаланилган манбалар:

1. Иқтисодиётида транспорт хизматлари улуши кўрсаткичи жаҳон банки томонидан ишлаб чиқилган индикаторларга асосан Лихтенштейн давлатининг кўрсаткичи меъёр сифатида танланган, бунга сабаб Лихтенштейн ҳам географик нуқтаи назаридан Double landlocked - икки марта изоляция қилинган давлат ҳисобланади.
<https://prosperitydata360.worldbank.org/en/indicator/WB+WDI+TX+VAL+TRAN+ZS+WT>
2. «Туркмендемирёллары» давлат агентлиги <https://railway.gov.tm/ru/>
3. “Казинформ” <https://www.inform.kz>
4. Экономическая безопасность России: Общий курс: Учебник. Под ред. В.К.Сенчагова. 2-изд. – М.: Дело, 2005; Международные экономические отношения: Учеб.пособие для вузов. Под ред. проф. Л.Е.Стровского. –М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003.; Экономическая и национальная безопасность: Учебник. Под ред. Е.А.Олейникова. – М.: Экзамен, 2005.

¹⁸ “Халқаро автомобил транспорти масалалари бўйича экспертлар йиғилиши” Баённомаси

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ҲУДУДИДАН ЎТГАН ХАЛҚАРО ТРАНСПОРТ КОРИДОРЛАРИНИНГ ИСТИҚБОЛЛАРИ ВА РИВОЖЛАНИШ СЦЕНАРИЙЛАРИ ҲУСУСИДА

Рустамов Жавоншер Истамжон ўғли

Транспорт коридорлари йўналиши бўйича мустақил тадқиқотчи,
Электрон почта манзили: rustamov.javonsher.92@gmail.com

Аннотация

Ушбу мақолада Ўзбекистон иқтисодиётида муҳим транспорт коридорларининг истиқболлари, ривожланиши сценарийлар асосида берилган.

Калит сўзлар: оптимистик, пессимистик, реалистик сценарийлар, геосиёсий вазият, инвестиция.

О перспективах и сценариях развития международных транспортных коридоров, проходящих по территории Республики Узбекистан

Аннотация

В данной статье на основе сценариев представлены перспективы и развитие важных транспортных коридоров в экономике Узбекистана.

Ключевые слова: оптимистический, пессимистический, реалистичный сценарии, геополитическая ситуация, инвестиции.

On prospects and scenarios for the development of international transport corridors passing through the territory of the Republic of Uzbekistan

Abstract

This article, based on scenarios, presents the prospects and development of important transport corridors in the economy of Uzbekistan.

Keywords: optimistic, pessimistic, realistic scenarios, geopolitical situation, investments.

Тадқиқот давомида Ўзбекистон Республикасининг транспорт сиёсатида асосий эътибор биринчи навбатда денгизга чиқиш учун муқобил транспорт коридорларида фаол иштирок этиш, иккинчидан эса мамлакатнинг географик жойлашуви ва дунё тартиботи ўзгараётган жараёнда нафақат Марказий Осиё, балки жаҳон транспорт соҳасида транзит ўтказиш имконияти юқори эканлиги

билан геоиқтисодий имкониятини ошириш ва бунинг натижасида иқтисодиётга юқори даромад олиб келишга эришиш эканлиги аниқланди.

Тадқиқот ишининг мазкур қисмида транспорт соҳасидаги миллий манфаатлар, уларга таҳдидлар, сиёсатида амалга оширилётган ислохотлар, манфаатларга таҳдиднинг даражасидан келиб чиқиб, транспорт коридорларидан фойдаланиш истиқболлари ва ривожланиш сценарийлар кўриб чиқилади.

Ўзбекистон қулай географик жойлашувга эга, бу эса уни Марказий Осиё ва Евроосиёда транспорт йўлакларини ривожлантиришда асосий иштирокчига айлантиради. Мамлакатда транспорт инфратузилмасини модернизация қилиш ва кенгайтиришга қаратилган қатор стратегик ташаббуслар фаол амалга оширилмоқда, бу эса янада ривожлантириш учун кенг истиқболларни очмоқда.

Таҳлилларга кўра, транспорт сиёсатида амалга оширилаётган ислохотлар натижасида транспорт коридорларидан фойдаланиш, уни ривожлантиришда ижобий ўзгаришлар кузатилмоқда.

Масалан, Ўзбекистон Республикаси ҳудуди бўйлаб ташилган транзит юклар (автомобиль ва темир йўл транспорти) ҳажми **7 800 минг** (2019) тоннадан **11 300 минг** (2023) тоннага ошган.

Шунингдек, логистик хизматлар кўрсатиш бўйича 2012-2023 йилларда 117-ўрндан 88-ўринга кўтарилиши ҳам мазкур соҳадаги ислохотларнинг натижаси сифатида баҳоланади.

Шу билан бирга транспорт йўлакларини ривожлантириш ялпи ички маҳсулотнинг ўсишига, янги иш ўринлари яратилишига ва иқтисодиётнинг турдош тармоқларини ривожлантиришга ёрдам беради. Транспорт алоқаларини кенгайтириш Марказий Осиё давлатлари ўртасидаги ҳамкорликни мустақамлайди ва минтақавий интеграцияни ривожлантиради.

Транспорт коридорларининг ривожланиш истиқболларига қуйидагилар таъсир қилиши мумкин:

1. Геосиёсий вазиятнинг барқарорлиги.

Геосиёсий вазиятнинг барқарорлиги ҳар қандай соҳада, айниқса стратегик аҳамиятга эга бўлган транспорт коридорларининг ривожланишига имконият яратади ёки ривожланмаслигига сабаб бўлади.

Масалан, Ўзбекистон Республикаси Туркменистон Республикасининг юк ташувчилари ҳаракати нисбатан чекловлар жорий қилган. Бунга сабаб ўзбек ҳайдовчиларига туркман визаси 20 кундан 40 кунга қадар бўлган муддат ичида берилиши, бироқ Ўзбекистон томонидан эса туркман ҳайдовчиларига 3 кунда виза берилиши сабаб сифатида кўрилмоқда¹.

¹ Туркменских дальнобойщиков не пускают в Узбекистан <https://turkmen.news/turkmenskih-dalnobojshikov-ne-puskayut-v-uzbekistan/>

2. Инвестицияларни жалб қилиш.

Йирик инфратузилма лойиҳаларини амалга ошириш давлат ва хусусий манбалардан катта миқдорда сармоя киритилишини талаб қилади. Шу ўринда ташиш ва сақлаш хизматларига **14 047,7** (2019), **14 132,7** (2020), **16 013,1** (2021) ва **20 598,6** млрд. сўм (2022) инвестиция жалб қилинган. Ушбу рақамлар мазкур соҳага жалб қилинаётган инвестицияларнинг ҳажми умумий инвестиция ҳажмининг **7,2** фоиздан **7,7** фоизга ошганлигини кўрсатмоқда. Бу эса соҳанинг ривожланишидан долалат беради.

3. Минтақавий ва халқаро ташкилотлар доирасидаги ҳамкорлик.

Шанхай Ҳамкорлик Ташкилотининг ҳам худуд, ҳам ҳамкорлик соҳаларининг кенгайиши Марказий Осиёнинг марказида жойлашган Ўзбекистон орқали ўтадиган транспорт коридорларининг ривожланишига асосий омиллардан бири бўлиб хизмат қилади.

Шунингдек, ШХТга янги аъзоларнинг (Ҳиндистон, Покистон, Эрон) қабул қилиниши, транспорт соҳасида Ўзбекистон худудидан ўтувчи транспорт коридорларининг аҳамиятини оширишга хизмат қилади.

Марказий Осиё минтақаси кўплаб сиёсий, иқтисодий, ҳарбий манфаатлар тўқнашган чорраҳа бўлиб, 2030 йилга бориб дунёнинг энг йирик иқтисодиётига эга бешта давлатнинг учтаси (Хитой, Россия, Ҳиндистон) айнан ушбу минтақа билан яқин қўшни бўлади. Бу келажакда Ўзбекистон худудидан ўтувчи транспорт коридорларида йирик салоҳиятга эга давлатлар фаол иштрок этишдан далолат беради. Шундан келиб чиқиб бугунги кунда халқаро юк ташувларида қуйидаги стратегик транспорт йўналишлари шаклланмоқда:

Биринчи йўналиш. “Хитой-Қирғизистон-Ўзбекистон” транспорт коридори. Ушбу коридор орқали жами **230,2** минг (2022) ва **687,6** минг (2023) тонна юк ташилган бўлиб, мазкур юкларнинг **227,7** минг (2022) ва **680,3** минг (2023) тоннаси **автомобиль** орқали, **0,3** минг (2022) ва **7,3** минг (2023) тоннаси **темир йўл** орқали 16 та давлатга ташилган. Мазкур рақамлар таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, бугунги кунда ушбу йўналишда темир йўл қурилиши орқали юклар ҳажмини оширилишига эриши мумкин.

Юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб ушбу йўналишда лойиҳаларни амалга ошириш борасида қуйидаги сценарийларни илгари суриш мумкин:

1-сценарий (оптимистик): “Хитой-Қирғизистон-Ўзбекистон” темир йўли лойиҳаси якунига етказилади. Учала давлат томонидан қурилиш ишларини амалга ошириш учун қўшма компания тузилиши ва қурилиш ишларига дастлабки ҳисоб-китобларга кўра **5** млрд доллар маблағ сарфланиши маълум қилинган.

Шунингдек, Европа ва Россия ўртасидаги геосийсий муносабатлардаги кескинлашув оқибатида Хитой товарларини Европага етказиб беришда мазкур коридорнинг аҳамияти ортиши натижасида қурилиш ишлари 2024 йил якунига қадар бошланиб, 2026 йилга қадар якунига етказилади.

Олдинги бобларда кўриб чиқилганидек, “Хитой-Қирғизистон-Ўзбекистон” транспорт коридорида темир йўл қурилиши масаласида ШХТнинг Самарқанд саммитида ҳужжатлар имзоланган. Бундан кўриниб турганидек, ШХТ доирасида учала давлат ҳам мазкур темир йўл лойиҳасидан бирдек манфаатдор.

Қирғизистон Республикасининг “**2018-2040 йилларда миллий ривожланиш стратегияси**”да ушбу лойиҳани амалга ошириш алоҳида қайд қилинган.

Шунингдек, бугунги кунда Хитой, Эрон, Туркменистон, Озарбайжон ва Грузия орқали Европага товар етказиб беришни амалга оширомоқчи. Бу эса ўз навбатида Хитой-Қирғизистон-Ўзбекистон темир йўлини қурилиш жараёнини тезлаштиради

2-сценарий (реалистик): “Хитой-Қирғизистон-Ўзбекистон” темир йўли қуриш лойиҳасини амалга ошириш ва қурилиши якунланишига табиий географик рельеф сабабли 2030 йилга сурилиши эҳтимоли юқори.

Таҳлил натижасида Қирғизистон Республикасининг иқтисодий аҳволи, мавжуд ташқи қарзлари ва уларни тўлаш муддати бошланганлигидан келиб чиқиб, Қирғизистон Республикаси олдида ушбу маблағни ажратиш масаласи турибди.

Маълумотларга кўра, тузилиши режалаштирилган кўшма компанияга Хитой 60%, Қирғизистон 20%, Ўзбекистон 20% маблағ ажратилиши келишилган. Бироқ, Қирғизистон Республикасида мазкур маблағни ажратиш имконияти чекланган.

Мазкур маблағни ажратиш Қирғизистон Республикаси учун мураккаб ҳисобланиб, лойиҳани амалга ошириш учун Хитой билан келишиши ёки янги инвесторлар топиши лозим бўлади.

Мутахассисларнинг фикрича, “Хитой-Қирғизистон-Ўзбекистон” темир йўлининг қурилиши Қирғизистондаги сийсий барқарорликка боғлиқ бўлиб қолади.

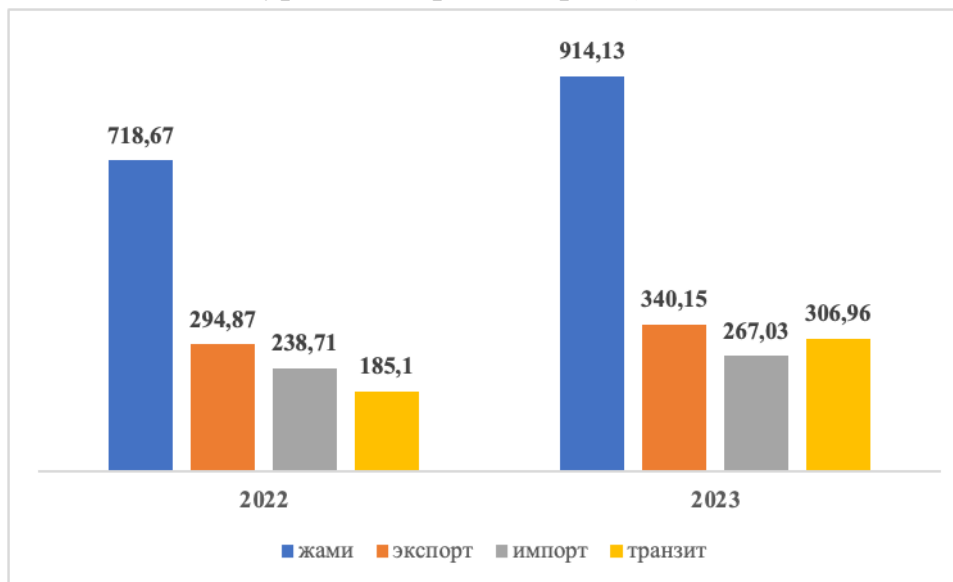
3-сценарий (пессимистик): Тайван ороли сабабли, Хитой-АҚШ муносабатларида кескинлашув оқибатида Европа билан товар айрибошлашни тушиб кетиши билан боғлиқ равишда ушбу лойиҳаларга кизиқиш камайтирилади ва амалга ошмайди.

Иккинчи йўналиш. Трансафғон транспорт коридори. Бу йўналишни истиқболи Афғонистондаги вазиятга ва Покистон-Хитой муносабатларига

боғлиқ. Тадқиқот давомида ўтказилган таҳлил натижаларига кўра, охириги йилларда ушбу йўналиш долзарб аҳамиятга эга бўлиб бормоқда.

Масалан, Трансафғон транспорт коридорида юк ташиш ҳажмини ошириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Афғонистонга транзит юк ўтказишда 50% чегирма берган.

Бундан ташқари, қуйидаги статистик маълумот ҳам ушбу транспорт коридорининг аҳамиятини кўрсатиб беради (1-расм).

1-расм. Трансафғон транспорт коридорида автомобилда юк ташиш ҳажми (минг тонна)

Шунингдек, ушбу йўналишни истиқболи ҳақида фикр юритганда учта сценарийни бериш мумкин:

1-сценарий (оптимистик): Мазкур коридорнинг қурилишидан йирик давлатларнинг (АҚШ, Россия, Хитой, Ҳиндистон) манфаатдорлиги ҳамда минтақа давлатлари (Ўзбекистон, Тожикистон, Туркменистон, Эрон, Покистон)нинг ўзаро ташқи сиёсатда яқинлашуви туфайли лойиҳа 2028 йилга қадар амалга оширилади.

Шунингдек, сўнги маълумотларга кўра Афғонистон томонидан мазкур коридорни қурилишини бошлаш масаласида фаоллашган ва қурилишини молиялаштириш учун Бирлашган Ариб Амирликлари ва Қатар давлатлари билан музокалар олиб бормоқда.

2-сценарий (реалистик): Афғонистон ҳукумати халқаро муносабатларда нуқтаи назаридан тан олинмаганлиги сабабли, лойиҳани ишга тушиши 2030 йилга қадар сурилиши мумкин.

Шунингдек, мазкур йўналиш бўйлаб темир йўл қурилишида ноқулай табиий географик рельефининг мавжудлиги қурилиш ишларини бир неча йилга чўзилишига сабаб бўлиши мумкин.

3-сценарий (пессимистик): Ҳозирги вақтда Афғонистон худудида 20 дан ортиқ террористик ташкилотлар мавжуд бўлиб, бу ўз навбатида мазкур йўналиш бўйлаб темир йўл қурилишини хавф остида қолдиради.

Шунингдек, Афғонистон-Покистон худудларидаги этник қатламлар ўртасидаги низоларнинг бўлиб туриши сабабли иккала давлат муносабатлари ҳам барқарор эмаслиги сабабли, темир йўл қурилиши лойиҳаси амалга ошмасдан қолади.

Ўтказилган таҳлил натижаларига кўра, Ўзбекистон Республикасининг транспорт сиёсатида транзит юк ўтказиш асосий масала сифатида қолади ҳамда ривожланишда давом этади. Бундан ташқари, Европа ва Жанубий Осиё давлатлари учун ўз жозибadorлигини ортириб боради.

Бунинг натижасижа 2030 йилга қадар “Ўзбекистон — 2030 стратегияси”да белгиланган 16 млн. тонна транзит юк ўтказиш ўрнига **23 млн.** тонна транзит юк ўтказишга эришилади.

Юқорида кўриб чиқилган Хитой-Қирғизистон-Ўзбекистон ва Трансафғон транспорт коридорларини ривожланиш сценарийларидан келиб чиқиб, Хитой-Қирғизистон-Ўзбекистон транспорт коридори учун 2-сценарий ҳамда Трансафғон транспорт коридори учун 1-сценарий танланиши Ўзбекистоннинг транспорт соҳасидаги миллий манфаатларига мувофиқ ҳисобланади.

Хулоса ўрнида, иккала транспорт коридорларини ривожлантириш Ўзбекистон иқтисодиёти учун фойдали ҳисобланади.

Фойдаланилган манбалар:

1. Туркменских дальнобойщиков не пускают в Узбекистан <https://turkmen.news/turkmenskih-dalnobojshikov-ne-puskayut-v-uzbekistan/>
2. Барановский С. (Карта Индо-волжской железной дороги. Проект Ст. Барановского) «Нива», 1874, №34, 536-539.;
3. Federson G., Zucatto G. Infrastructure in Central Asia: Energy and Transport Controversies // UFRGS Model United Nations, 2013, №1.;
4. Ходжаев А. Развитие транспортных коммуникации инфраструктуры Центральной Азии как фактор экономического восстановления Афганистана // Узбекистан и Центральной Азия, 2008, №6.

ALDEGID KETONLAR

Yakubova Nigora Mamadiyor qizi

*Farg'ona davlat universiteti kimyo kafedrası o'qituvchisi,
E-mail: nigorayakubova1991@gmail.com, +998930448877*

Annotatsiya: Yuqoridagi ilmiy tadqiqotlar asosida formaldegidlar bilan atsetonning orasidagi kondensatsiya maxsulotlarining olinganda, birikmalar past molekulyar og'irlikdagi, ammo murakkab keton spirtlari ekanligi aniqlandi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, polimer beton uchun bog'lovchi sifatida ACF-2 qatronidan foydalanish eng yaxshisidir.

Kalit so'zlar: Katalizator, tuz, katalizator, smolalar, ishqor, ishqorlar, kislotalar, aseton, dorivor birikma furatsilin.

KIRISH

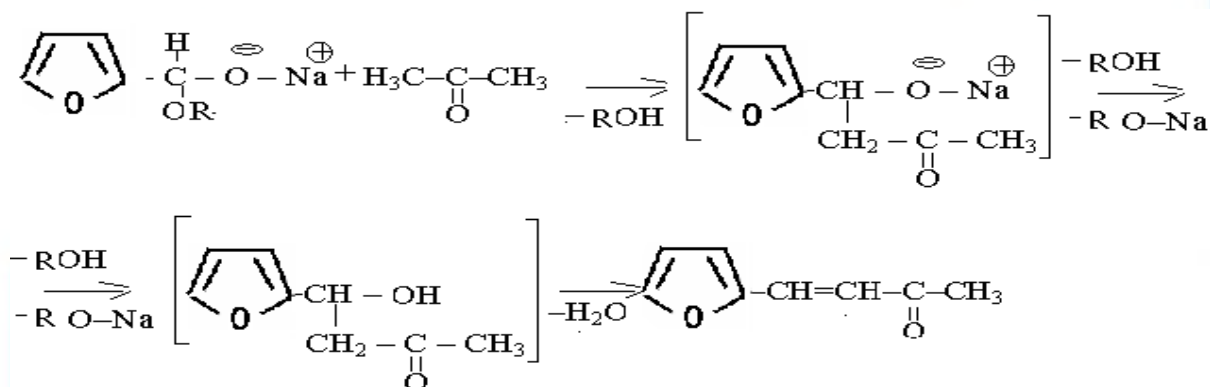
Aldegidlar bilan ketonlarning o'zaro kondensatsiyalash reaksiyalari natijasida turli xil tarkibli smolalar xosil bo'lib ularning polimerlanishidan termoreaktiv aseton-formaldegid smolalari ishqoriy muhitda 1:2 yoki 1:3 molyar nisbatda aseton va formaldegidning polikondensatsiyasi mahsulotidir. Katalizator sifatida 5% natriy gidroksid eritmasi ishlatiladi. Aseton va formaldegid nisbatiga qarab, ACF-2 va ACF-3 navlarining oligomerlari olinadi. Bunda. 25% erkin suv o'z ichiga olgan bir oz rangli suyuqlik.

Formaldegid bilan atsetonning birikish reaksiyasi ishqoriy katalizatorlar ta'sirida kondensatsiyalanish yo'li bilan borib, murakkab reaksiyalar natijasida xosil bo'ladigan moddalarning yig'indisidan iborat bo'ladi. Reaksiyaning borishiga reaksiya vaqti, temperaturasi, katalizator va formaldegidning sifati katta ta'sir ko'rsatishini ko'rib chiqamiz.

Ma'lumki [1-3] aldegidlar bilan ketonlar ishqoriy muhitda quyidagicha reaksiyaga kirishi natijasida $\rightarrow \alpha, \beta$ - to'yinmagan keton hosil bo'ladi:

Furfurol bilan atseton gidroksid natriy ta'sirida bir payitning o'zida quyidagi reaksiyalar borishi kuzatilgan:

So'ngra natriy gidroksi furfuraldegidat atseton bilan birikib monofurfurilidenatsetonning yenonini xosil bo'lib uning parchalanib suv ajralib chiqishidan - MFA xosil bo'lishi;

Bizning olib borgan ilmiy tadqiqotlarimiz, difurfurilidenatsetonning xosil bo'lishda furfurol bilan atsetonning kondensatsiyasi; monofurfurilidenatseton bilan furfurolning kondensatsiya va furfurolning ishqoriy muxitda reaksiyaning borishiga turli omillarning ta'siri jumladan: katalizator miqdori va turini ta'siri; aldegid bilan ketonning nisbatlarini ta'sir; reaksiya xaroratining ta'siri; erituvchilarning ta'siri; reaksiyaning olib borish vaqtining ta'siri va boshqa omillar o'rganilgan. Olingan tajribalar natijalari asosida DIFA xosil bo'lishi mexanizmi isbotlangan.

Yuqoridagi ilmiy tadqiqotlar asosida formaldegidlar bilan atsetonning orasidagi kondensatsiya maxsulotlarining olinganda, birikmalar past molekulyar og'irlikdagi, ammo murakkab keton spirtlari ekanligi aniqlandi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, polimer beton uchun bog'lovchi sifatida ACF-2 qatronidan foydalanish eng yaxshisidir. ACF qatronlarining erimaydigan va erimaydigan holatga o'tishi anion qatroniga muz ishqorlari kiritilganda sodir bo'ladi. Shunday qilib, yengil rangga ega bo'lgan va ishqorli mahsulotlar bilan mustahkamlangan yangi, nisbatan arzon bog'lovchi olindi, bu yog'lar va boshqa turdagi neft mahsulotlariga yuqori darajada chidamli bo'lgan keng rangdagi polimer beton ishlab chiqarish imkonini berdi. Tuz va ishqor eritmalari. Bundan tashqari, ACF qatronlari asosidagi polimer betonlar, gidroksidi mavjudligi sababli, tsement betonlari bilan yaxshi kombinatsiyalangan. Aseton-formaldegid bog'lovchini furfurol yoki furfural spirti bilan o'zgartirganda, fizik va mexanik xususiyatlar yaxshilanadi va kislota qarshiligi sezilarli darajada oshadi.

Foydalanish sohasi betonga modifikator sifatida qo'shiladi, yer osti inshootlari; shaxtalar, nasos stansiyalari, metropoliten yoriqlarini, tunellarning yoriqlarini yamashda, beton mahsuldor qatlamlarning suv bosgan oraliqlarini ta'mirlash va izolyatsiyalash ishlarini bajarish, ishlab chiqarish korpusini muhrlash va qo'shimcha ravishda muhrlash, chuqurlik hosil bo'lish zonasining zaif sementlangan jinslarini mahkamlash va toshqinlarni bartaraf etishga muvaffaqiyatli ta'sir etadi 1-jadvalda atseton formaldegid smolasining xossalari keltirilgan.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ахмадалиев Махамаджон Ахмадалиевич, Якубова Нигора Мамадиёр қизи // Инновационные пути получения дифурфурилиденацетона-дифа // Universum: технические науки // 2023.№ 3(105) page62-67

2. Inam Yakubov, Nigora Yakubova // [Development of effective design and substantiation of parameters of the cotton cleaner from large little](#) // scientific collection “interconf” // 2022.№115.page303-308
3. Ахмадалиев Махаматжон, Якубова Нигора // Самоконденсация фурфуrolы в щелочной среде // Наука и мир // 2022/5.№5page19-21
4. Axmadaliyev Maxamadjon, Yakubova Nigora // Ishqoriy muhitda furfurolning kondensatsiyalanishi // FarDU ilmiy xabarlar // 2022 №3.page
5. Nigora Mamadiyor qizi Yakubova, Mahammadjon Axmadaliyevich Axmadaliyev // Paxta lintini qayta ishlash asosida polikompozitlar olish // Bioorganik kimyoning dolzarb muammolari // 2021
6. Nigora Mamadiyor qizi Yakubova, Mahammadjon Axmadaliyevich Axmadaliyev // Mochivina furfulol asosidagi polikompozitlar olish // Kimyo texnologiya fanlarining dolzarb muammolari // 2021
7. Nigora Mamadiyor qizi Yakubova, Mahammadjon Axmadaliyevich Axmadaliyev // Paxta lintini kimyoviy qayta ishlash usullari // Kimyo fani va ta’limning dolzarb muammolari // 2019
8. Якубов Ином Даниярович, Якубова Нигора Мамадиёр кизи // Методы расчета основных параметров вязальной машины // Все науки // 2023.№2.
9. Yakubova Nigora Mamadiyor qiz // Paxta lintini kimyoviy qayta ishlash asosida polikompozitlar olish usullari // FarDU ilmiy xabarlar // 2022.Maxsus son.page1469-1471
10. Yakubov Inom Daniyarovich, Yakubova Nigora Mamadiyor qizi // Paxta tashish qurilmasi va uning uzatmalari // Вопросы оптимизации преподавания технологического образования в новый период развития узбекистана материалы республиканской научно-технической конференции // 2023.page
11. Yakubova Nigora Mamadiyor qizi, Axmadaliyev Maxamadjon Axmadaliyevich // Paxta chiqindisi (lint)ni kimyoviy qayta ishlash natijasida maxsus xossalari polimer maxsulotlari olishni tadbiiq qilish // Monografiya // FDU “Nusxa ko‘paytirish bo‘limi”, 2022, 104 bet.
12. Ахмадалиев Махамаджон Ахмадалиевич, Якубова Нигора Мамадиёр кизи, Давронов Баходиржон Муҳаммадолим ўғли // Fam-furfurool-atseton monomerlari tarkibining polimerzamazka hossalari ta’ siri // Новости образования: исследование в XXI веке // 2023.№10.page83-86
13. Axmadaliyev Maxamadjon Axmadaliyevich, Yakubova Nigora Mamadiyor qizi, Marufjonov Bexruz Raufzoda o‘g‘li // Katalisatorlar yordamida furfurool olish // “International scientific research conference” // 2023.page200-204
14. Axmadaliyev Maxamadjon Axmadaliyevich, Yakubova Nigora Mamadiyor qizi, Davronov Baxodirjon Muhammadolim o‘g‘li, Marufjonov Bexruz Raufzoda

o'g'li // Furfurol olishda katalisatorlarning roli // FarDU ilmiy xabarlar // 2023.№3.page61-65

15. Axmadaliev Maxamadjon Axmadalievich, Yakubova Nigora Mamadiyor qizi, Davronov Baxodirjon Muhammadolim o'g'li, Marufjonov Bexruz Raufzoda o'g'li, Komilov Xojjakbar Abdulaxad o'g'li // Furfurol olishda katalizatorlarning roli, furfurol asosida // Новости образования: исследование в XXI веке // 2023.№10.page770-773

16. Asqarov Ibrohim Rahmonovich, Axmadaliev Maxamadjon Axmadalievich, Yakubova Nigora Mamadiyor qizi // Furfuralning xalq iqtisodiyotidagi ahamiyati // FarDU ilmiy xabarlar // 2023.№5.page34-38

17. Axmadaliev Maxamadjon Axmadalievich, Yakubova Nigora Mamadiyor qizi // α , β -То'yinmagan ketonlarning olinishi va ishlatishi // "Kimyo fani va sanoatining dolzarb muammolari" Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman // 2023.page

18. Axmadaliev Maxamadjon Axmadalievich, Yakubova Nigora Mamadiyor qizi // Furan-epoksid smolasi asosida fam-7 lokni olish // "Kimyo fani va sanoatining dolzarb muammolari" Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman // 2023.page110-112

19. Axmadaliev Maxamadjon Axmadalievich, Yakubova Nigora Mamadiyor qizi, Davronov Baxodirjon Muhammadolim o'g'li // Fam-furfurol-atseton monomerleri tarkibining polimerzamazka hossalriga ta'siri // "Kimyo fani va sanoatining dolzarb muammolari" Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman // 2023.page

20. Yakubova Nigora Mamadiyor qizi // Famed-20 smolasi asosida lok olish // Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi xalqaro ilmiy elektron jurnal // 2023. №11page119-124

TABLE OF CONTENTS / ОГЛАВЛЕНИЯ / MUNDARIJA

№	The subject of the article / Тема статьи / Maqola mavzusi	Page / Страница / Sahifa
1	STRATEGIES FOR TEACHING ENGLISH GRAMMAR AND VOCABULARY TO NON-NATIVE SPEAKERS	3
2	PSIXOLOGIYA FANINING NAZARIY MUAMMOLARI	11
3	РОЛЬ ТАРИФНОЙ ПОЛИТИКИ В УСЛУГАХ, ОКАЗЫВАЕМЫХ КОММЕРЧЕСКИМИ БАНКАМИ ФИЗИЧЕСКИМ ЛИЦАМ	13
4	TIJORAT BANKLARINING MIKROMOLIYALASHTIRISH XIZMATLARINI TAKOMILLASHTIRISH	16
5	TIJORAT BANKLARI TOMONIDAN JISMONIY SHAXSLARGA KO'RSATILAYOTGAN XIZMATLAR SIFATINI OSHIRISH	20
6	O'RTA MAKTABDA O'QUVCHILARGA SAYYORALARNING FIZIK SHAROITLARI HAQIDAGI BILIMLARNI RIVOJLANTIRISH USULLARI	24
7	ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА НАРУШЕНИЕ НОРМ МЕЖДУНАРОДНОГО ГУМАНИТАРНОГО ПРАВА В ПАЛЕСТИНСКО-ИЗРАИЛЬСКОМ КОНФЛИКТЕ	28
8	ELECTRONIC LIBRARY SYSTEM BASED ON QR- CODE TECHNOLOGY AND CREATE SOFTWARE AND HARDWARE SUPPLY	32
9	ЗАВИСИМОСТЬ СКОРОСТИ РАСПРОСТРАНЕНИЯ ГИПЕРЗВУКА ОТ МОЛЕКУЛЯРНОЙ МАССЫ И ТЕМПЕРАТУРЫ	35
10	LEARNING PRINCIPLE OF WORKING OF PHOTO COLORIMETER	39
11	TUPROQLARINING EKOLOGIK HOLATIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR	42
12	PSIXOLOGIYA O'QUV FANI SIFATIDA O'QITISH SHAKLI VA USULLARINING O'ZIGA XOSLIGI	47
13	УЛЬТРАТОВУШ ТЕКШИРУВИ ТЕХНОЛОГИЯСИНИ ЎРГАНИШ	48
14	DEVELOPING COMMUNICATIVE COMPETENCE OF LANGUAGE LEARNERS THROUGH MASS MEDIA	51
15	ГРАДИЕНТНО ПОДОБНОЕ ОТОБРАЖЕНИЕ КЛАССИЧЕСКОГО ФУНКЦИОНАЛА ВАРИАЦИОННОГО ИСЧИСЛЕНИЯ В ОДНОМ БАНАХОВОМ ПРОСТРАНСТВЕ	54
16	БИОФИЗИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ВОЗДЕЙСТВИЯ МЕХАНИЧЕСКИЕ ФАКТОРОВ НА ОРГАНИЗМ	61
17	ISSIQLIK MIQDORI. TERMODINAMIKA QONUNLARI.	64
18	DELPHI DASTURINI O'QITISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH	68
19	INVERSION	72
20	SUFFIXES AND PREFIXES	76
21	EVALUATION OF STANDARDIZED TESTS	79
22	CHALLENGES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES	83

23	PLATINA GURUHI METALLARINING TABIATDA MINERALLASHUVI	87
24	PALLADIYNING KIMYOVIY XOSSALARI	94
25	HAZRAT FAKIRI - BRIGHT CREATORS WHO APPEARED IN UZBEK LITERATURE	100
26	“AL-MUFASSAL FI-N-NAHV” KITOBI MANBA BO‘LIB XIZMAT QILGAN ENG MASHHUR ASARLAR	105
27	TIBBIYOT MUASSASALARINING SHARQ MAMLAKATLARIDAGI KELIB CHIQISHI VA RIVOJLANISH ASPEKTLARI	111
28	ZAMONAVIY PSIXOLOGIYANING PEDAGOGIKA BILAN UZVIY BOG‘LIQLIGI VA O‘QUVCHILAR TURMUSH TARZIDA TUTGAN O‘RNI	115
29	O‘QUVCHILAR TEMPERAMENTI VA XARAKTERINING SHAKLLANISHIDA OILANING ROLI	121
30	BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA BILISH JARAYONINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI	124
31	ENHANCING SPEAKING SKILLS THROUGH MOVIES: A CINEMATIC JOURNEY OF LANGUAGE DEVELOPMENT	129
32	MAMLAKATIMIZDA KO‘P UCHRAYDIGAN ENDEMIK KASALLIKLAR	133
33	QALQONSIMON BEZ KASALLIGI - BUQOQ	135
34	ENDOKRINOLOGIK KASALLIK - KUSHING	138
35	O‘ZBEKISTON VA YEVROPA ITTIFOQI O‘RTASIDAGI DIPLOMATIK ALOQALARNING RIVOJLANISHI	141
36	REGARDING THE CLASSIFICATION OF INTERNATIONAL TRANSPORT CORRIDORS PASSING THROUGH THE TERRITORY OF UZBEKISTAN	146
37	ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ ХАЛҚАРО ТРАНСПОРТ КОРИДОРЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДАГИ СИЁСАТИ ВА ТРАНЗИТ ТАШУВЛАР БИЛАН БОҒЛИҚ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ ҲУСУСИДА	158
38	ЎЗБЕКИСТОННИНГ ХАЛҚАРО АҲАМИЯТДАГИ ТРАНСПОРТ КОРИДОРЛАРИ ИМКОНИЯТЛАРИДАН ТЎЛИҚ ФОЙДАЛАНИШГА ТЎСҚИНЛИК ҚИЛАЁТГАН ОМИЛЛАРИ ҲУСУСИДА	170
39	ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ ХАЛҚАРО ТРАНСПОРТ КОРИДОРЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШГА ОИД МИЛЛИЙ МАНФААТЛАРИГА ТАҲДИДЛАРГА ОИД	186
40	ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ҲУДУДИДАН ЎТГАН ХАЛҚАРО ТРАНСПОРТ КОРИДОРЛАРИНИНГ ИСТИҚБОЛЛАРИ ВА РИВОЖЛАНИШ СЦЕНАРИЙЛАРИ ҲУСУСИДА	197
41	ALDEGID KETONLAR	203

***Напоминание!** — Образование наука и инновационные идеи в мире || Авторы несут персональную ответственность за правильность цифр и данных в статьях и планах занятий, включенных в мировой научно-методический журнал, и за правильность приведенных цитат.*

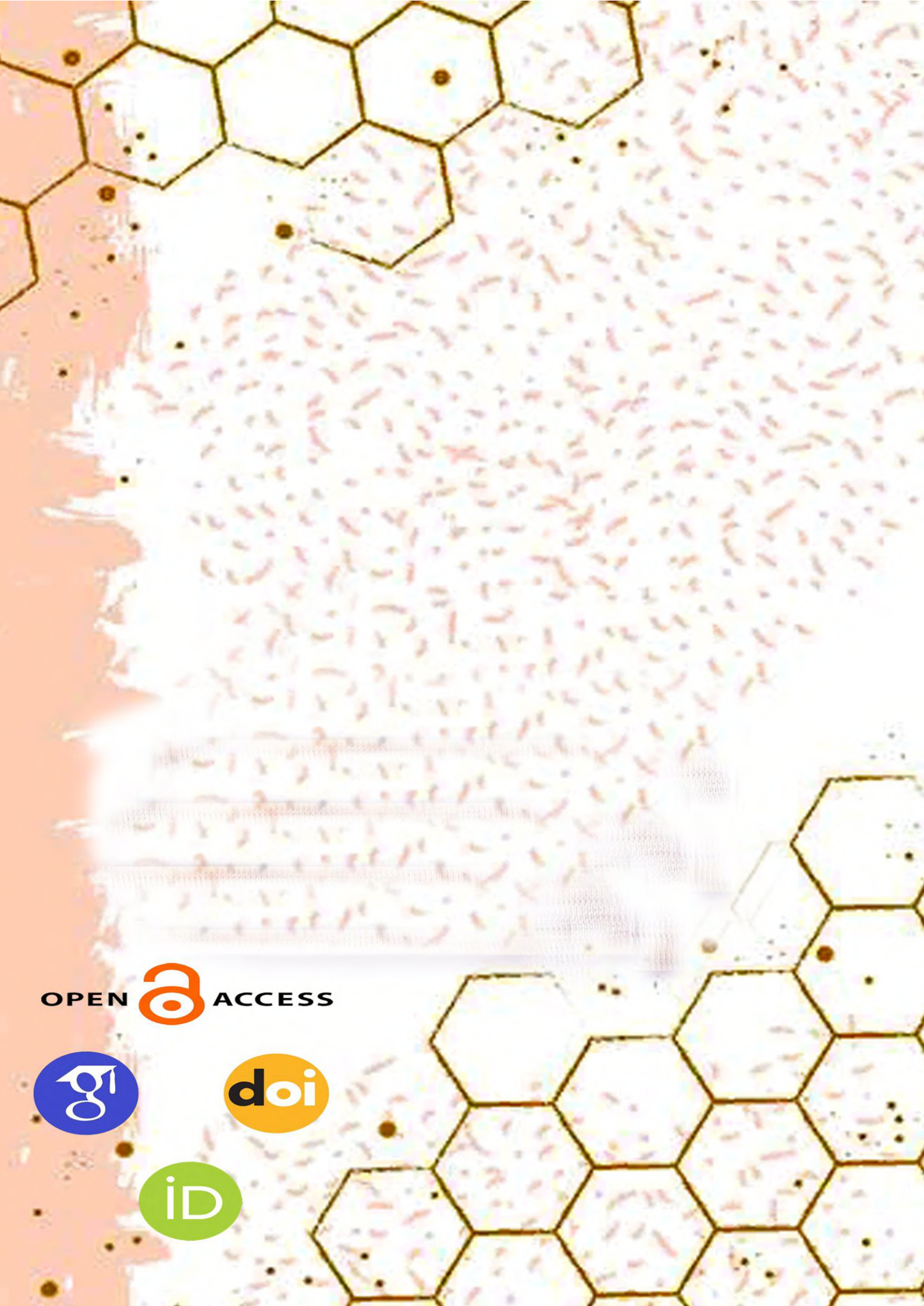
**Главный редактор:
Семёнов Владимир Львович**

**Помощник редактора:
Абдурахманов Бобуржон**

**Подготовитель к публикации:
Халиков Тохирджон Шавкатжонович**

— Образование наука и инновационные идеи в мире всемирный научно-методический журнал, 2024-г.

OPEN ACCESS

